

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2026-2/4
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2026

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayevo Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.d., dots.
Jumaniyozov Otoboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otoboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD, dots.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjanovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyevo Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№2/4 (1355), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2026 y. – 160 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

Abdiyev S.A. Anthropocentric and pragmatic interpretation of somatic paremiological units in English and Uzbek linguoculture	5
Abdiyeva Z.O., Norkulova Sh.T. Hissiyot tushunchasining psixolingvistik va semantik mohiyati	8
Abdumalikova D. “Andisha va g'urur” hamda “Fotima va Zuhra” romanlarida badiiy psixologizm va personaj nutqi	10
Abdumusayeva Z.O. Polisemantik frazeologizmlarning lisoniy xususiyatlari	13
Abduraimova D.B., Abdullayeva N.R. O‘zbek tilshunosligida fitonim nomlari bilan bog‘liq maqollarning o‘rganilishi	15
Adizova N.I. Turizmga oid matnlarda pretsedent nomlarning milliy-madaniy birlik sifatida aks etishi va tasnifiy xoslanishi	18
Akmuratova M.Sh., Ismailov M.I. O‘zbek xalq maqollarining leksik-semantik xususiyatlari	22
Alaudinova D.R., Egamberdieva M.B. Semantic, structural and stylistic features of phrasal verbs in english	26
Aliyeva Z.A. Mirativlik kategoriyasining tarkibiy asoslari	28
Allayorova F.G‘. Slenglarning leksik-semantik xususiyati	31
Arolov O‘. Shomon chorlovlarida mifologik homiylar obrazi	33
Aslanova H.A. Alisher Navoiy ijodida - maktubot	36
Asqarova M.B. “Temurnoma”da qo‘llangan etnografik realiyalar xususida	39
Axrorova Z.A. Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” asarida vaqt munosabatini ifodalovchi yordamchi so‘zlar	43
Axtamova F.U. Xrestomatik asarlarning ingliz va o‘zbek adabiyotidagi o‘rni	45
Azizova P.A. Koreys tilida sinonimiya masalasi va uning leksik-semantik xususiyatlari	48
Baxadirov J.A. Ingliz va rus tillaridagi insonlarni qattiq iztirobga soluvchi shok reklamalar	50
Begimov O‘.X. Deskriptivizm va preskriptivizm tilshunoslikdagi ikki asosiy yondashuv sifatida	53
Bekmirzayeva D.O. Jefri Choser hikoyalarida hazil va istehzo	56
Boboqulova G.Sh. Madaniy realiyalarni ifodalovchi birliklarning tarjimada berilishi	58
Choriyeva S.M., Turayeva U.Sh. The study of female image in the literature	62
Djumaeva N., Abdukholikova A. Language, mind, and emotion: psycholinguistic interpretation of mental-state lexemes	64
Egamberdieva G.E. She‘riyatda ayol tuyg‘ularining ifodalanishi	67
Eltazarov J.D., Isroilova M.A. Sinonim va antonimlarning o‘rganilish tarixi	70
Ernazarova Sh.E. Ranglarga oid metaforalarning milliy ongda lingvistik ifodalanishi	73
Esonov U.Dj. The role of borrowings in modern russian	77
Faxriyeva D.T. Chingiz Aytmatov ijodida ayol obrazining badiiy konsepsiyasi	79
Gulboyeva Z.R., Yadigarova S.B. Ingliz va o‘zbek tillaridagi bosh kiyim nomlarining leksik-semantik jihatlari	82
Imomova I.S. Frazeologizmlarning ma’no va ifoda xususiyatlari “Abulfayzxon” dramasi misolida	84
Iskandarova M.M. Ingliz va o‘zbek tillarida modallik kategoriyasining funksional asoslari	87
Islomova O.O. Concepts of Equivalence and Adequacy in the Translation of Political Texts	90
Ismailov I.O., Sapayeva G.U. “Firdavsu-l-iqbol” muqaddimasida baroati istehlol poetikasi va lingvofalsafiy talqin	92
Jumaeva N.K. Globallashuv jarayonida turk hikoyachiligida inson ichki olami va ijtimoiy o‘zgarishlar uyg‘unligi	98
Jumanazarova R.O‘. Hozirgi zamon ingliz tili qo‘shma gaplarining o‘zbek tilida tarjimasi va ular sintaktik semantik moslashuvi	100
Jumayev O.K. Olamni lisoniy anglashda antroponimlarning ahamiyati	103

Karimquliyeva G.H. Semantic analysis of english polysemous words in everyday communication	105
Kaxxarova Sh.Sh. Ketrin Mensfild hikoyalarining tarjimasida lingvokulturologik xususiyatlar	109
Khamrayeva G.M. The categories of direct and indirect evidentiality in the english and uzbek fiction context	111
Masodikova Z.H., Eshonqulova M.T. O'zbek va nemis tillaridagi tarjima jarayonining lingvistik muammolari	114
Matkarimova N.M. Xitoy tilshunoslarining asarlarida xitoy tili ritorik savollari haqida	117
Nashirova Sh.B., Omonova M.X. Cultural values and worldview reflected in english wisdom literature	119
Nazarov S.Sh. Adaptation and Standardization Issues in the Translation of Medical Terminology	122
Nuraliyeva O.N. Nutq etiketi va pragmalolingvistik jihatlar	125
Nurjonova A. Tarixiy romanlarda ayol timsoli va milliy ma'naviyat ifodasi	128
Ochilova V. Til ko'nikmalari tizimi va ularning shakllanish nazariyasi	131
Pulatova R.A. Voices in fixed expressions: how phraseological units carry human sense in discourse	133
Rahmatullayeva G.N. Kolonializm va mustamlaka davri adabiyotida ichki olam konseptlari: ingliz va o'zbek misollarida lingvomadaniy tahlili	136
Raimqulova S.B. Nazariy adabiyotlarda ijodkorning adabiy-estetik konsepsiyasiga doir qarashlar	139
Rajabova D.R. Theoretical Background of Idioms as Phraseological Units in English	142
Rakhimova U.S., Ataxanova G.A. Badiiy matnlarda xushmuomalalikning ifodalanishi	145
Rasulqulova S.Sh. Ikki tillilik va til kompetensiyasi: zamonaviy tilshunoslik nuqtai nazaridan yondashuvlar	150
Ro'zmetov H.Q., Kodirberganova M.G'. Fransuz tilida faire fe'li bilan yasalgan frazeologik birliklarning struktur-semantik tahlili	154
Ruzikulov F.Sh., Musoyeva Kh.U. A linguostylistic study of the lexeme "heart" in selected contexts of jane austen's "pride and prejudice"	157

UDC 81'27:811.111:811.512.191

ANTHROPOCENTRIC AND PRAGMATIC INTERPRETATION OF SOMATIC PAREMIOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LINGUOCULTURE**S.A.Abdiyev, mustaqil tadqiqotchi, Samarqand davlat chet tillar institute, Samarqand**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek lingvomadaniyatida somatik paremiologik birliklarning antropotsentrik va pragmatik talqini tahlil qilinadi. Inson tanasi a'zolarini ifodalovchi somatik komponentlarga ega maqol va matallar inson markazli ma'nolarni — tashqi qiyofa, ichki olam, his-tuyg'u, axloqiy fazilatlar va ijtimoiy xulq-atvorni — ifodalovchi lingvistik vosita sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot antropotsentrik paradigma doirasida somatik birliklarning didaktik, baholovchi va ekspressiv pragmatik funksiyalarini yoritadi. Qiyosiy tahlil natijalari ingliz va o'zbek paremiologiyasida umumiy kognitiv asoslar mavjud bo'lishiga qaramay, ularning pragmatik yo'nalishi va madaniy urg'ularida milliy o'ziga xosliklar mavjudligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: antropotsentrizm; pragmatika; somatik paremiologik birliklar; lingvomadaniyat; ingliz va o'zbek tillari; paremiologik diskurs

Аннотация. В статье рассматривается антропоцентрическая и прагматическая интерпретация соматических паремнологических единиц в английской и узбекской лингвокультуре. Паремии с соматическими компонентами, обозначающими части человеческого тела, анализируются как средства репрезентации человекоцентричных значений, связанных с внешностью, внутренним миром, эмоциями, нравственными качествами и социальным поведением. Исследование проводится в рамках антропоцентрической парадигмы с акцентом на прагматические функции соматических единиц, включая дидактическое воздействие, оценочность и экспрессивность. Сопоставительный анализ выявляет сочетание универсальных когнитивных механизмов и национально-культурной специфики в английской и узбекской паремнологии.

Ключевые слова: антропоцентризм; прагматика; соматические паремнологические единицы; лингвокультура; английский и узбекский языки; паремнологический дискурс

Abstract. This article explores the anthropocentric and pragmatic interpretation of somatic paremiological units in English and Uzbek linguoculture. Somatic proverbs containing body-related lexical components are analyzed as linguistic means of representing human-centered meanings, including physical appearance, inner world, emotions, moral values, and social behavior. The study focuses on the role of somatic units within the anthropocentric paradigm, emphasizing their pragmatic functions such as didactic influence, evaluation, and expressive impact in discourse. A comparative analysis reveals that while English and Uzbek somatic paremiological units share universal cognitive foundations based on embodied experience, they differ in pragmatic orientation and cultural emphasis. The findings highlight national-cultural specificity in the interpretation and use of somatic proverbs and contribute to the development of linguoculturology, pragmatics, and comparative paremiological studies.

Keywords: anthropocentrism; pragmatics; somatic paremiological units; linguoculture; English and Uzbek languages; proverb discourse

Modern linguistic research increasingly focuses on the anthropocentric paradigm, according to which language is viewed as a reflection of human cognition, experience, and cultural values. Within this framework, paremiological units occupy a special place, as they encapsulate collective knowledge, ethical norms, and pragmatic intentions formed through centuries of social interaction. Proverbs do not merely describe reality; they evaluate, instruct, and influence behavior. Somatic paremiological units—proverbs containing lexical elements denoting parts of the human body—are particularly significant in anthropocentric studies. Body-related lexemes serve as cognitive anchors that connect abstract meanings to human physical experience. In English and Uzbek linguocultures, somatic components such as *head/bosh*, *heart/yurak*, *eye/ko'z*, and *hand/qo'l* function as culturally

loaded symbols through which human character, emotions, and social behavior are conceptualized. The aim of this article is to analyze the anthropocentric and pragmatic interpretation of somatic paremiological units in English and Uzbek linguoculture, highlighting their role in representing human-centered meanings and communicative intentions.

Anthropocentrism in linguistics presupposes that language is organized around the human being as the central subject of cognition and communication. According to this approach, linguistic units reflect how people perceive themselves, others, and the surrounding world [Stepanov, 2001 – p. 45]. Paremiological units are inherently anthropocentric, as their semantic core is usually connected with human behavior, moral qualities, emotions, and social relations. Somatic elements reinforce this anthropocentrism by grounding abstract evaluations in bodily experience. For instance, intelligence, honesty, courage, and perception are metaphorically expressed through references to the head, heart, and eyes. In both English and Uzbek paremiology, somatic units function as linguistic tools for modeling the human personality and social identity, which confirms their relevance for anthropocentric analysis.

Somatic paremiological units often describe human external appearance as a marker of social evaluation. In English, proverbs such as *“Don’t judge a book by its cover”* implicitly refer to physical appearance, warning against superficial judgment. Uzbek proverbs, for example *“Ko’zga ko’ringan hamma narsa oltin emas”*, similarly emphasize the deceptive nature of outward looks. Although these proverbs do not always explicitly name body parts, when somatic elements such as *eye/ko’z* appear, they highlight the role of visual perception in social interaction. The anthropocentric nature here lies in the human tendency to assess others based on visible features.

The inner world of a human being—emotions, moral values, intentions—is predominantly conceptualized through somatic components. The *heart/yurak* metaphor occupies a central position in both linguocultures. English proverbs like *“A kind heart is better than a sharp mind”* associate the heart with kindness and morality, whereas Uzbek proverbs such as *“Yuragi pok odam yomon bo’lmaydi”* strongly emphasize spiritual purity and ethical integrity. This difference reflects cultural priorities: English paremiology balances emotion and rationality, while Uzbek paremiology foregrounds moral and spiritual values [Maslova, 2001 – p. 92].

Pragmatics studies language in use, focusing on communicative intentions and contextual meanings. Somatic paremiological units perform several pragmatic functions in discourse.

One of the primary pragmatic functions of proverbs is didacticism, which allows collective experience to be transmitted in a condensed and authoritative form. Somatic paremiological units convey moral lessons and social norms in an indirect yet highly persuasive manner, avoiding explicit instruction while guiding behavior through metaphorical embodiment. For example, the English proverb *“Use your head before you speak”* and its Uzbek counterpart *“Avval boshing bilan o’yla, keyin gapir”* pragmatically function as advisory statements promoting rationality, foresight, and self-control in communication. The presence of somatic elements significantly enhances the evaluative force of such proverbs. By referring to bodily organs associated with cognition, these expressions activate embodied schemas that are universally accessible to speakers. As a result, the moral message becomes more intuitive, memorable, and resistant to direct refutation. In this sense, somatic paremiological units operate as implicit normative regulators, embedding evaluation within culturally sanctioned metaphors rather than explicit moral judgment, which explains their enduring pragmatic effectiveness [Kövecses, 2010 – p. 67].

In addition to their didactic role, somatic paremiological units perform a strong expressive and emotive function. References to body parts such as the *heart*, *eyes*, or *hands* intensify emotional evaluation and enable speakers to articulate complex affective states, including approval, disapproval, empathy, irony, or emotional distance. These somatic references serve as affective amplifiers that translate abstract emotional attitudes into concrete, bodily imagery. For instance, the English proverb *“Out of sight, out of mind”* employs the somatic concept of sight to express emotional detachment and the weakening of interpersonal bonds over distance. The Uzbek proverb *“Ko’zdan yiroq, ko’ngildan yiroq”* conveys a comparable pragmatic meaning; however, the inclusion of *ko’ngil* (heart/soul) adds a deeper emotional dimension, emphasizing inner feeling rather than cognitive

absence alone. This difference illustrates how similar somatic metaphors may produce varying degrees of emotional intensity depending on cultural conventions of emotional expression.

Although somatic metaphors are largely universal due to shared bodily experience, their pragmatic interpretation is shaped by national-cultural factors. English paremiology frequently reflects individualistic values, such as personal responsibility, autonomy, and rational self-management. Proverbs containing *head* often stress logical thinking, self-discipline, and independent decision-making, reinforcing the cultural ideal of the self-reliant individual.

In contrast, Uzbek paremiology demonstrates a predominantly collectivist worldview, where somatic units are closely linked to social ethics, communal harmony, and moral duty. The frequent use of *yurak* in ethical and evaluative contexts points to the cultural importance of sincerity, compassion, and trust within interpersonal relations. Here, the body is not merely an individual cognitive instrument but a moral mediator within the community. Thus, anthropocentric interpretation of somatic paremiological units reveals how universal embodied experience is culturally reframed through value systems, social norms, and ethical priorities specific to each linguoculture.

From a comparative pragmatic perspective, both English and Uzbek somatic paremiological units rely on similar cognitive mechanisms—namely, metaphorical mapping from body to abstract meaning—yet differ significantly in pragmatic orientation and communicative purpose. English proverbs tend to function primarily as tools of personal guidance, focusing on individual efficiency, self-improvement, and practical reasoning. By contrast, Uzbek proverbs often serve to regulate social behavior and maintain interpersonal balance. This distinction is particularly evident in proverbs involving the somatic component *hand/qo'l*. English expressions such as “*Many hands make light work*” emphasize cooperation as a means of increasing productivity and efficiency. Uzbek equivalents like “*Qo'l qo'lni yuvadi*”, however, foreground reciprocity, mutual obligation, and ethical interdependence. The proverb implies not merely cooperation but a moral expectation of support within social networks.

Consequently, comparative pragmatic analysis demonstrates that somatic paremiological units operate as culturally embedded communicative strategies. While grounded in universal bodily experience, they reflect distinct models of social interaction, revealing how language encodes not only cognition but also culturally specific patterns of behavior and value judgment.

The study demonstrates that somatic paremiological units in English and Uzbek linguoculture are deeply anthropocentric and pragmatically multifunctional. By linking bodily experience with abstract meanings, these units serve as effective tools for modeling human behavior, emotions, and moral values.

Anthropocentric analysis reveals that somatic components function as symbolic representations of both the external and inner world of a person, while pragmatic analysis shows their role in persuasion, evaluation, and social regulation. Despite universal cognitive foundations, the pragmatic realization of somatic paremiological units reflects distinct national-cultural priorities.

The results of this research contribute to the fields of linguoculturology, comparative paremiology, and pragmatic linguistics, offering new insights into the interaction between language, culture, and human cognition.

REFERENCES:

1. Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
2. Maslova, V. A. *Linguoculturology*. Moscow: Academia, 2001.
3. Mieder, W. *Proverbs: A Handbook*. Westport: Greenwood Press, 2004.
4. Stepanov, Yu. S. *Constants: Dictionary of Russian Culture*. Moscow: Akademicheskii Proekt, 2001.
5. Norrick, N. *Proverbial Discourse*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1985.

HISSİYOT TUSHUNCHASINING PSIXOLINGVISTIK VA SEMANTIK MOHIYATI

Z.O. Abdiyeva, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Sh.T. Norkulova, dots., PhD, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada “hissiyot” tushunchasining psixolingvistik va semantik mohiyati tahlil qilinadi. Muallif hissiyotning psixologik asoslari, uning til tizimidagi ifodalanish shakllari hamda emotsional leksikaning semantik xususiyatlarini yoritadi. Maqolada psixolingvistik, semantik va lingvokulturologik yondashuvlar asosida hissiyotlarning nutqdagi o‘rni, ularning kognitiv va pragmatik funksiyalari izohlangan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, hissiyot tildagi baholovchi va konnotativ ma’nolarning manbai, shuningdek, shaxsning nutqiy faoliyatida motivatsion omil sifatida namoyon bo‘lishi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: hissiyot, psixolingvistika, semantika, emotsional leksika, kognitiv tahlil, pragmatika, til va tafakkur, lingvokulturologiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается психолингвистическая и семантическая сущность понятия «эмоция». Автор анализирует психологические основы эмоций, их проявление в языковой системе и семантические особенности эмоциональной лексики. На основе психолингвистического, семантического и лингвокультурологического подходов раскрывается роль эмоций в речи, а также их когнитивные и прагматические функции. Результаты исследования показывают, что эмоция является источником оценочных и коннотативных значений в языке и выступает мотивационным фактором в речевой деятельности человека.

Ключевые слова: эмоция, психолингвистика, семантика, эмоциональная лексика, когнитивный анализ, прагматика, язык и мышление, лингвокультурология.

Abstract. This article analyzes the psycholinguistic and semantic essence of the concept of “emotion.” The author examines the psychological foundations of emotions, their representation in the language system, and the semantic features of emotional vocabulary. Based on psycholinguistic, semantic, and linguocultural approaches, the study discusses the role of emotions in speech, as well as their cognitive and pragmatic functions. The results show that emotion serves as both a source of evaluative and connotative meanings in language and as a motivational factor in human verbal activity.

Keywords: emotion, psycholinguistics, semantics, emotional vocabulary, cognitive analysis, pragmatics, language and thought, linguoculture.

His-tuyg‘ular insonning ma’naviy hayotida markaziy o‘rinni egallaydigan, nutq va fikrlash jarayonlariga bevosita ta’sir qiluvchi ruhiy holatdir. Til va his-tuyg‘ular bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, insonning ichki kechinmalari, hissiy munosabatlari va psixologik holati ko‘pincha tashqi tomondan nutq orqali ifodalanadi. Shuning uchun his-tuyg‘ularning mazmuniy mohiyatini, ularning kodlanishini va til orqali idrok etilishini o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning, xususan, psixolingvistika va semantikaning eng muhim sohalaridan biridir [1].

Psixolingvistika nutq paytida his-tuyg‘ularni idrok etish va ifodalashning shakllanishi, qayta tiklanishi va mexanizmlarini o‘rganadi. Bu jarayonda nafaqat so‘zlar va ularning leksik ma’nolari, balki intonatsiya, urg‘u, pauzalar va ovoz tembri kabi prosodik vositalarning ham roli juda muhimdir. Tilning bu ko‘p qatlamli tabiatini tushunish bizga hissiy ma’no qanday shakllanishini, uning nutqda qanday ifodalanishini va kommunikativ jarayonga qanday ta’sir qilishini aniqlash imkonini beradi [2].

Semantika esa his-tuyg‘ularning semantik tuzilishini, konseptual asoslarini va til birliklarida aks etish tamoyillarini o‘rganadi. So‘zlar, frazeologik birliklar, metaforalar va hissiyotlar bilan bog‘liq boshqa lingvistik birliklar inson dunyoqarashini, madaniy qadriyatlarni va psixologik tajribani o‘zida mujassam etadi. Shuning uchun hissiyotlarning semantik talqini nafaqat tilshunoslik, balki psixologiya, madaniyatshunoslik va kognitiv fan uchun ham katta ilmiy ahamiyatga ega.

Zamonaviy tilshunoslik inson omilini markazga qo'ygan holda, til va tafakkur, til va madaniyat, til va hissiyot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur o'rganishni talab etmoqda. Inson nutqining tabiiy, jonli va ta'sirchan bo'lishida hissiyotlarning o'rni beqiyosdir. Hissiyotlar shaxsning ichki dunyosini, kechinmalarini, baho va munosabatlarini ifodalovchi psixik jarayon sifatida nafaqat psixologik, balki lingvistik nuqtayi nazardan ham muhim o'ringa ega.

Psixolingvistika hissiyotlarni nutq faoliyatining tarkibiy qismi sifatida o'rganar ekan, semantika esa ularning tildagi ma'no tizimidagi o'rnini aniqlaydi. Shu bois, "hissiyot" tushunchasining psixolingvistik va semantik mohiyatini tahlil qilish bugungi tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri sanaladi. Ushbu maqolada hissiyotning psixologik asoslari, uning tilda ifodalanish mexanizmlari, emotsional leksika va semantik tarmoqdagi o'rni tahlil qilinadi [3].

Psixologik nuqtayi nazardan hissiyot – bu insonning voqelikdagi hodisalar, predmetlar va munosabatlarga nisbatan ichki kechinmalari asosida bildiriladigan subyektiv bahosidir. A.N. Leontev fikricha, hissiyot faoliyatning ichki energiyasidir, u insonni harakatga undaydi va faoliyatni motivatsiya bilan bog'laydi [1].

Hissiyotlar inson hayotidagi barcha faoliyat turlarida ishtirok etadi: idrok, xotira, tafakkur va nutq jarayonlarida hissiyotlar kognitiv mexanizmni faollashtiradi. Shu bois hissiyot tildagi har qanday ifoda vositasining "ruhiy" komponenti sifatida qaraladi. S.L.Rubinshteyn ham hissiyotlarni shaxs va dunyo o'rtasidagi munosabatni ifoda etuvchi muhim psixik shakl sifatida ta'riflaydi [2].

Psixolingvistika inson nutq faoliyatida kechadigan psixik jarayonlarni tadqiq etuvchi fan bo'lib, hissiyotlarning til orqali ifodalanish mexanizmlarini o'rganadi. Inson nutqi tabiatan emotsional jarayonlar bilan uyg'un holda namoyon bo'ladi. Hissiyotning til vositasida ifodalanishida faqat so'zning lug'aviy ma'nosi emas, balki intonatsiya, pauza, urg'u, ovoz tembri kabi prosodik unsurlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois psixolingvistika nutqning mazmuniy, emotsional va prosodik qatlamlarini kompleks tahlil qilib, insonning ruhiy kechinmalari nutq jarayonida qanday shakllanishi va aks etishini ilmiy asosda o'rganadi. Masalan, "*Men sizni kutdim*" degan oddiy gapning talaffuzi turlicha emotsional holatlarni ifodalashi mumkin: intizorlik, g'azab, xafa bo'lish yoki quvonch. Demak, hissiyot tildagi semantik tizimdan tashqari, fonetik va sintaktik qatlamlarda ham aks etadi.

P.V.Simonovning "emotsiyalar nazariyasi"ga ko'ra, hissiyotlar informatsion ehtiyoj va uni qondirish darajasi o'rtasidagi nomuvofiqlik natijasida vujudga keladi [6]. Shu bois, emotsional nutq insonning ichki kognitiv jarayonlari bilan chambarchas bog'langan.

Til tizimidagi hissiyotga oid so'zlar (emotsional leksika) o'zining keng semantik strukturasiga ega. "Quvonch", "g'azab", "nafrat", "muhabbat", "sog'inch" kabi so'zlar nafaqat hissiy holatni bildiradi, balki baholovchi va ekspressiv ma'no yuklamalarini ham o'z ichiga oladi. Semantik maydon nazariyasi nuqtayi nazaridan, hissiyotga oid so'zlar o'zaro bog'langan semantik tarmoqlar hosil qiladi. Masalan, "quvonch" maydoni "shodlik", "baxt", "qoniqish" bilan; "g'azab" esa "achchiqlanish", "jahllanish", "nafrat" bilan semantik jihatdan chambarchas aloqadadir. Shuningdek, har bir emotsional so'zning denotativ, konnotativ va assotsiativ qatlamlari mavjud. "Muhabbat" so'zining denotativ ma'nosi – insonning kimdandir yoki narsadan ruhiy zavq olishi, konnotativ jihatdan esa fidoyilik, sadoqat, samimiyat kabi ijobiy qadriyatlarni bildiradi [7].

Har bir xalq madaniyati hissiyotlarni o'ziga xos tarzda talqin qiladi. O'zbek xalqining mentalitetida "uyat", "or", "vijdon", "sadoqat" kabi tushunchalar muhim axloqiy-emotsional qadriyatlar sifatida til tizimida mustahkam o'rnanishgan. Ingliz tilidagi pride ("g'urur") so'zi ayrim hollarda salbiy ("manmanlik") ma'noda ishlatilishi mumkin, holbuki o'zbek tilida "g'urur" so'zi ijobiy – shaxsiy qadriyatni himoya qilish ma'nosida qo'llaniladi [4]. Bu esa hissiyotga oid so'zlarning semantik maydonida milliy-madaniy xususiyatlar muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Tilshunos G.Sodiqova o'z tadqiqotlarida o'zbek tilida emotsional leksika semantik jihatdan baholovchi, ekspressiv va stilistik qatlamlarga ajralishini ta'kidlaydi [7]. Shu bois, hissiyotlarning semantik tahlili nafaqat lingvistik, balki madaniyatshunoslik yo'nalishida ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Nutqdagi hissiyotlar so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi kommunikativ maqsadni amalga oshirishga xizmat qiladi. Pragmatik nuqtayi nazardan, hissiy nutq – bu ijtimoiy ta'sir vositasi

hisoblanadi. So'zlovchi o'z hissiy holatini nutq orqali ifodalash orqali tinglovchida ma'lum reaksiyani uyg'otadi. Masalan, “*Qani, tezroq!*” gapining intonatsiyasi g'azab yoki shoshilishni bildiradi. “*Voy, qanday go'zal!*” degan ifoda esa hayrat va quvonch hissini ifoda etadi. Bu kabi misollar hissiyotlarning pragmatik funksiyasini yaqqol ko'rsatadi. Demak, hissiyotning psixolingvistik mexanizmi nafaqat so'z tanlash, balki kontekst, ohang, mimika va jest kabi ekstralingvistik vositalarni ham o'z ichiga oladi.

Kognitiv lingvistika hissiyotlarni inson ongidagi konseptual tuzilmalar sifatida o'rganadi. “Hissiyot” bu ma'noda nafaqat til birligi, balki madaniy konsept sifatida talqin etiladi. Masalan, “muhabbat”, “ona mehri”, “sadoqat” kabi konseptlar o'zbek madaniyatida chuqur semantik qatlamlarga ega. Kognitiv-semantik tahlil shuni ko'rsatadiki, hissiyot tushunchasi insonning tajribasi, madaniy qadriyati va ijtimoiy xulqini shakllantiruvchi konseptual birlik sifatida tilda mustahkam o'rnashgan [8].

Hissiyot tushunchasi insonning psixik hayotini, tafakkurini va nutq faoliyatini birlashtiruvchi ko'p qirrali hodisadir. Psixolingvistik nuqtayi nazardan hissiyotlar nutqning ichki motivatsion mexanizmini tashkil etsa, semantik nuqtayi nazardan ular tildagi baholovchi, konnotativ va ekspressiv ma'nolarning asosiy manbai hisoblanadi. Til orqali hissiyotlarni ifodalash insonning ichki holatini tashqi kommunikativ shaklga o'tkazadi. Shu bois, hissiyotning psixolingvistik va semantik mohiyatini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim ilmiy yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'ulomov A., Madrahimov N. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.
2. Karimov N. Til va tafakkur munosabati. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019.
3. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
4. Leontev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxs. – Moskva: Smysl, 1977.
5. Rubinshteyn S.L. Inson va dunyo: Psixologik tadqiqotlar. – Moskva. 1989.
6. Simonov P.V. Emotsiyalar nazariyasi asoslari. – Moskva: Nauka, 1981.
7. Sodiqova G. O'zbek tilida emotsional leksika va uning semantik tahlili. – Toshkent: Fan, 2020.

UO'K 821.512.133.09-3:82.091

“ANDISHA VA G'URUR” HAMDA “FOTIMA VA ZUHRA” ROMANLARIDA BADIY PSIXOLOGIZM VA PERSONAJ NUTQI

D.Abdumalikova, mustaqil tadqiqodchi, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada opa-singillar obrazi aks etgan asarda badiiy psixologizmdan foydalanish, badiiy psixologizmning qahramonlar ruhiy holatini ochib berishdagi o'rni, obrazlarning o'zaro munosabatlarini ko'rsatishdagi xizmati, shuningdek qahramonlarining asardagi badiiy-estetik funksiyasini oshirishga xizmat qiluvchi yana bir vosita bo'lgan personaj nutqi hamda uning turlari haqida umumiy ma'lumotlar berilgan. Badiiy psixologizm va personaj nutqi aks etgan o'rinlardan asarlar orqali misol keltirilib, tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: obraz, personaj, funksiya, ruhiy tasvir, ong oqimi, personaj nutqi, monolog, diolog, syujet, “Andisha va g'urur”, “Fotima va Zuhra”.

Аннотация. В данной статье представлена общая информация об использовании художественного психологизма в литературном произведении, отражающем образ сестер, о роли художественного психологизма в раскрытии психологического состояния персонажей, его функции в показе взаимосвязей между образами, а также об одном средстве, служащем для усиления художественно-эстетической функции персонажей в произведении – речи персонажа и ее типах. Приведены и проанализированы примеры мест, где отражены художественный психологизм и речь персонажа, из литературных произведений.

Ключевые слова: образ, персонаж, функция, психологическое описание, поток сознания, речь персонажа, монолог, диалог, сюжет, «Разум и чувства», «Фатима и Зухра».

Abstract. This article provides general information on the use of artistic psychologism in a literary work that reflects the image of sisters, the role of artistic psychologism in revealing the psychological state of the characters, its function in showing the relationships between the images, as well as another device that serves to enhance the artistic-aesthetic function of the characters in

the work – the speech of the персонаж (character) and its types. Examples of places where artistic psychologism and character speech are reflected are cited from literary works and analyzed.

Keywords: image, character, function, psychological description, stream of consciousness, character speech, monologue, dialogue, plot, “Sense and Sensibility”, “Fatima and Zuhra”.

Kirish. “Badiiy asarda to‘laqonli inson obrazini yaratishdagi muhim unsurlardan biri *badiiy psixologizm* sanaladi. Badiiy psixologizm deyilganda personaj ruhiyatining ochib berilishi, uning xatti-harakatlari, gap-so‘zlarining psixologik jihatdan asoslanishi tushuniladi va u mazkur vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiluvchi qator usul, vositalarni o‘z ichiga oladi. Yozuvchi personaj ruhiyatini bevosita yoki bilvosita tasvirlab berishi mumkin. Personaj o‘y-kechinmalari, his-tuyg‘ularining “ichki monolog”, “ong oqimi” tarzida yoki muallif tilidan (o‘ziniki bo‘lmagan avtor gapi) bayon qilinishi psixologik tasvirning bevosita shakli hisoblanadi. Asarda personaj ruhiyatining uning xatti-harakatlari, gap-so‘zlari, yuz-ko‘z ifodalari(mimikasi), undagi fiziologik o‘zgarishlarni ko‘rsatish orqali ochib berilishi bilvosita psixologik tasvirdir.” [2]

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Psixologik tasvirdan badiiy asarlarda juda ko‘plab o‘rinlarda va turli vaziyatlarda foydalaniladi. Masalan, opa-singillar obrazi jonlantirilgan qator romanlarda badiiy psixologizmga foydalanish asarni to‘liq tushunishimiz uchun asaosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Jumladan, Jeyn Ostinning “Andisha va g‘urur” romanida opasi Jeynning shamollab qolganini eshitgan Elizabet opasining oldiga borish uchun uch mil yo‘lni yolg‘iz o‘zi, piyoda bosib o‘tishi qizning tabiatini va opa-singillarning bir-biriga qanchalik mehribon va g‘amxor ekanliklarini badiiy psixologizm orqali ko‘rsatib berishga xizmat qilgan. “Chindan-da havotirlanayotgan Elizabet opasini ko‘rgani borishga qaror qildi. Ekipaj topishning iloji yo‘qligi, uning otda yura olmasligi sabab, Nezerfildga yayov ketishga to‘g‘ri keldi” [3]. Onasining va boshqa singillarining bu yomg‘irli havoda, qolaversa yayov ketishiga qarshilik ko‘rsatishlariga qaramasdan Elizabet Nezerfildga yetib keladi.

“Singillari zobitlardan birining xotinlari oldiga ketishdi, Elizabet esa bir daladan ikkinchisiga o‘tib, Nezerfildga yetib kelganda u juda charchagan, kiyimlari loy bo‘lib, yuzlari tez yurganidan qip-qizarib ketgan edi. Uni Jeyndan boshqa barcha yig‘ilgan nonushta qilinadigan xonaga olib kirishdi. Elizabetning kelishidan hamma xayratga tushgan edi: mister Binglining singillari uchun uning shunday vaqtli, shunday havoda va yana uch milni yolg‘iz bosib kelishi ishonib bo‘lmaydigan voqea edi”. [3]

Natijalar. Yuqorida keltirib o‘tgan parchamiz opa-singillarning o‘zaro munosabatlaridagi ahillikni, qondoshlik rishtasi sirdoshlik aloqalari bilan tutashib ketganini yaqqol ko‘rsatib turibdi. Shu bilan birgalikda, faqat bu parchadan emas, butun boshli romanda ham Jeyn va Elizabetning mubosabatlaridagi samimiylilik, dugonalik aloqalari va mehr-oqibat rishtalari juda ko‘p o‘rinlarda ko‘zga tashlanadi.

Bundan tashqari qahramonlarining asardagi badiiy-estetik funksiyasini oshirishga xizmat qiluvchi yana bir vosita bu —“*personaj nutqidir*”. [3] Personaj nutqi asarda ikki xil holatda kelishi mumkin, *monolog* va *dialog* holatida.

Monolog personajning ichki kechinmalarini, o‘z-o‘zi bilan ruhiy kurashini ochib berishda katta o‘rin tutadi. Shu bois ham monolog ikki turli bo‘ladi. Biri ichki monolog, ikkinchisi tashqi monolog. Tashqi monolog ikkilanish, bir qarorga kelolmaslik, g‘azablanish kabi holatda kelsa, ichki monolog ruhiy ziddiyatlarni aks ettirishda juda o‘rinlidir.

Monolog opa va singil personajlar tuyg‘ularini ko‘rsatib berishga juda ko‘p o‘rinlarga xizmat qilgan asar sifatida O‘lmas Umarbekovning “Fotima va Zuhra” romanidan parcha keltirib o‘tamiz: “Qanisiz, tonggi orzular? Sizni o‘ylagan yarim kun burun o‘zini baxtli hisoblagan qizni ko‘zi yomon ekan. O‘z ko‘zi o‘ziga tegdi. Endi siz yo‘qsiz: osmonda, falakda charaqlagan yulduzlardek charaqlab, yurakni yoritib, to‘lqinlantirib turgan edingiz. Endi so‘ndingiz, orzular. Endi siz yo‘qsiz. Sizni o‘ylagan qiz ham endi yo‘q. Jasadigina hammadan qochib, hammadan uyalib uyi tomon ketyapti. Yaxshi ko‘rgan odamlari – otasini ham, Zuhrani ham ko‘rgisi yo‘q. Kim edi, kim bo‘ldi, endi? Nima yomonlik qiluvdi u odamlarga? Nima gunohlari uchun uni bunday xo‘rlashdi? Kimlar uni xo‘rlaganlar? Nahotki, hayvonsifat bu mahluqlarni yer ko‘tarib yursa? Yer! Sen yaxshini ham

yomonni ham bag'ringga olasan. Nega? Nega yomonni yutib, yaxshini kaftingda olib yurmaysan? Nega hammaga baravar saxiylik qilasan? Yo'q, yaxshiga saxiyliging kam. Baravar bo'lganida uni zo'rlashayotganida hammani, Fotimani ham yutib yuborarding. Yutmading, sho'rlik qizni azobga qo'yding." [5]

Muhokama. Shu bilan bir qatorda, dialogga to'xtaladigan bo'lsak, bu orqali personajlarning ichki holati tasviri, xarakter xususiyatlari kabi belgilar namoyon bo'ladi. Shuningdek, dialog badiiy asar voqealari kechayotgan zamon va makon haqida ham xabar beruvchi omillardan biri hisoblanadi: "Elizabet karetdan sakrab tushib, bolalarni birma bir o'pdi-da, yugurib ichkariga kirdi. Ichkarida onasining xonasidan tushib kelayotgan Jeynni uchratdi. Ikkalasining ko'zlari to'la yosh edi. Quchoqlashib ko'rishishdi va Elizabet qochoqlardan birorta yangilik bor-yo'qligini so'radi.

- Hali yo'q,- javob berdi Jeyn. – Lekin mana tog'amiz keldi, endi hammasi joyida bo'ladi, deb umid qilaman.

- Otam Londondami?

- Ha, senga yozgandim, seshanba kuni ketgan.

- Undan xat kelidimi?

- Bittagina keldi. Chorshanba kuni. Eson-omon yetib kelganini, men undan so'ragan ishlarni qilganini yozib yuboribdi.

- Onam-chi? U qalay? O'zinglar qandaysizlar?

- Onam meningcha biroz o'ziga kelib qoldi. Asablari yomon qaqshagan. Hozir tepada, o'z xonasida, sizlarni ko'rib rosa xursand bo'ladi. Hozircha o'z xonasidan chiqmayapti. Meri bilan Kitti esa, xudoga shukr, yaxshi yurishibdi." [3]

Yuqorida keltirib o'tganimiz personaj nutqida opa-singillarni o'zaro iliq munosabatini, qolaversa, asar voqealarining ayni qaysi pallaga yetib kelganini bilib olishimiz qiyin emas. Shuningdek, o'zbek adabiyotidan o'rin olgan "Fotima va Zuhra" romanida ham opa-singillar o'rtasidagi diologga qator misollar mavjud:

"- Peshindan keyin kim men bilan bozorga boradi? - so'radi bitta tuxumni lagancha zihiga urib chaqarkan.

- Men-da, ada, - dedi Zuhra. Tushdan keyin maktabda mening qiladigan ishim yo'q. Nima olamiz bozordan?

- Bugun bir sizlarni ziyofat qilmoqchiman. Xohlasalaring, uch-to'rtta o'rtoqlaringni ham olib kelishlaring mumkin. Oshni devziradan qilib beraman.

- O'zimiz o'tiramiz, a, Zuhra?- dedi Fotima. U otasini ayadi. Bitta mehmon ham mehmon, o'ntasi ham. Buning ustiga, o'rtoqlaridan hech kim mehmonga chaqirayotgani yo'q.

- O'zimiz o'tiramiz, - unga qo'shildi Zuhra. San, Rahimalarnikidan uch-to'rtta plastinka olib kel. O'yin tushadiganidan. Ada, qizingizni qandoq o'yanshini ko'rsangiz? Bunaqasi yo'q maktabda!

- Qo'y, ensani qotirma! – zarda qilgandek bo'ldi Fotima. – Rahimalarnikiga o'tishim kerak. Kitoblarim bor. Plastinka ham olib kelaman." [5]

Egizaklar fikrlari bir biridan butkul farqlanishini aks ettirgan yana bir diologni Abdulla Qahhorning "Nurli cho'qqilar" hikoyasida uchratamiz:

"- Ering ota-onasidan kechsinmi? – dedi.

- Kechmasa ham... yoshlar yashashi kerak!

- Bularni to'rqovoqqa solib shipga osib qo'yish kerakmi? Shu talabni ering qo'ysa, sen nima der eding?

Zuhra «bunaqa gaplarni sen tushunmaysan» degan ma'noda boshqa gapga o'tdi:

- Maktabni durustroq bitirdingmi? Sening toleyingga ayam bunaqa bo'lib qoldilar... Yanagi yil qaysi institutga kirarsan?

Fotima hayron bo'lib so'radi:

- Dadamni yolg'iz tashlab qayoqqa boraman?

- To'g'ri, lekin dadam dunyodan o'tib borayotipti, sen dunyoga endi qadam qo'yayotibsan!

Fotima esnab:

- Ishga kirdim, fermada sigir sog'ayotipman...– dedi.

Zuhra birdan boshini ko'tardi.

– Nima? O'n yil o'qib sigir bilan tappidan boshqa narsaga aqling yetmadimi?" [4]

Xulosa o'rinda aytadigan bo'lsak, badiiy psixologizm asarda qahramonning ichki kechinmalarini ochib beruvchi asaasiy estetik vosita bo'lib, u qahramonning tashqi ko'rinishidan ko'ra ichki olamini ochib berish uchun katta hissa qo'shadi, personaj nutqi esa, asar qahramonining o'ziga xos xarakteri, dunyoqarashi va ruhiy holatini bevosita nutq orqali ifoda etuvchi muhim badiiy element sanaladi. Badiiy psixologizm va personaj nutqining uyg'un qo'llanilishi asarning badiiy-estetik ta'sirchanligini kuchaytirib, o'quvchini qahramon ruhiy holati bilan bevosita mulqotga kirishishiga katta yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Адабий тур ва жанрлар. 1-том – Тошкент, Фан н-ш., 1991.
2. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent, "Akademnashr", 2018
3. Jeyn Ostin. Andisha va g'urur. Toshkent, Yangi asr avlodi., 2021.
4. Абдулла Қаххор. Нурли чўққилар. Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги бадий адабиёт нашриёти., 1967.
5. Ўлмас Умарбеков. Toshkent, Янги аср авлоди., 2005.
6. Ziyonet

UO'K 811.512.1:81'373.72

POLISEMANTIK FRAZEOLGIZMLARNING LISONIY XUSUSIYATLARI

Z.O.Abdumusayeva, magistrant, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada frazeologizm va polisemantiklik tushunchasi, polisemantik frazeologizmlarning yuzaga kelish sabablari, frazeologik polisemiyaning o'zbek tilshunosligida o'rganilishi, polisemantik frazeologizmlarning lisoniy xususiyatlari, polisemantik frazeologizmlarning boshqa birliklardan farqi kabi masalalar tadqiqi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik polisemiya, frazeologik omonimiya, idioma, erkin birikma, antroposentrik tilshunoslik, antroposentrik yondashuv.

Аннотация. В статье рассматриваются понятия фразеологии и полисемантичности, причины возникновения полисемантической фразеологии, исследование фразеологической полисемии в узбекской лингвистике, лингвистические характеристики полисемантической фразеологии, отличие полисемантической фразеологии от других единиц.

Ключевые слова: фразеология, фразеологическая полисемия, фразеологическая омонимия, идиома, свободное сочетание, антропоцентрическая лингвистика, антропоцентрический подход.

Abstract. The article discusses the concept of phraseology and polysemanticity, the reasons for the emergence of polysemantic phraseology, the study of phraseological polysemy in Uzbek linguistics, the linguistic characteristics of polysemantic phraseology, the difference of polysemantic phraseology from other units.

Keywords: phraseology, phraseological polysemy, phraseological homonymy, idiom, free combination, anthropocentric linguistics, anthropocentric approach.

Frazeologiya (gr. phrasis – ifoda va logos – ta'limot) atamasi ikki ma'noda ishlatiladi:

1) til frazeologik tarkibini o'rganuvchi tilshunoslik sohasi;

2) shu tilning frazeologizmi majmui. Frazeologizm til hodisasi sifatida lison va nutqqa daxldor birlikdir. Frazeologizm ibora, frazeologik birlik, turg'un birikma, barqaror birikma, frazeologik birikma atamaları bilan ham yuritiladi. Frazeologiya leksikologiya bo'limining tarkibiy qismidir. Frazeologizm tashkil etuvchisiga ko'ra qo'shma leksema, so'z birikmasi va gapga o'xshaydi. Biroq ular ko'proq qo'shma leksema kabi til jamiyati ongida tayyor va barqaror holda yashaydi. Frazeologik sinonimiya. Sinonimiya - ma'no asosida belgilanadigan hodisa. O'TILda sinonimiya quyidagicha ta'riflanadi: "til birliklarining ma'no jihatidan yaqinlik, ma'nodoshlik hodisasi". Ma'nodoshlik hodisasi frazeologizmlarda ham mavjud. Frazeologizmning ma'nodoshlik paradigmasida birliklar ifoda semalari darajasiga ko'ra farqlanadi: (yaxshi ko'rmoq) – (ko'ngil bermok), (yer bilan yakson qilmoq) – (kulini ko'kka sovrmoq), (ipidan ignasigacha) – (miridan sirigacha), (qilidan quyug'igacha) kabi iboralarda "butun tafsiloti bilan" atash semasi umumiy. Ammo ular uslubiy xoslanganlik va bo'yoqdorlik darajasini ifodalovchi semalari bilan farqlanadi. Frazeologik

sinonimiya masalasining o'zbek tilshunosligida o'rganilishi tarixi prof. SH. Rahmatullayevning "O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari" nomli monografiyasida ham qisman o'z aksini topgan. Prof. SH. Rahmatullayev ta'kidlashicha: "frazeologik sinonimiya uchun umumiy va eng muhim mezon – bu semantik mezondir. Har bir sinonimik uyadagi frazeologik birliklar ob'yektiv borliqdagi bir xil tushunchalarni anglatishi kerak va shu bilan birgalikda, bir xil ma'noni anglatishi shart". Akademik N.M.Shanskiy frazeologik sinonimiya hodisasini quyidagicha ta'riflaydi: "ob'yektiv borliqdagi aynan bir xil predmetni anglatuvchi turli iboralar sinonimik frazeologizmlar deb ataladi". I.A.Fedosofning fikricha, "yagona umumiy ma'noga ega bo'lib, bir-biridan semantik yoki uslubiy otenkalariga ko'ra farqlanuvchi iboralarga frazeologik sinonimlar deyiladi". Frazeologik sinonimlar bilan variantlar o'rtasida kam bo'lmagan umumiy tomonlar bor, shu sababdan ko'pincha ular chalkashtirilib yuboriladi.

Hozirgi tilshunoslikda frazeologik birliklar semantik tuzilishi, funksional imkoniyatlari hamda nutqdagi qo'llanish xususiyatlari jihatidan alohida ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, frazeologizmlarning ko'pma'nolilik hodisasi — polisemantik frazeologizmlar til tizimining murakkab va kam tadqiq etilgan qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ushbu birliklar tilning obrazlilik, ekspressivlik va semantik chuqurlik kabi muhim jihatlarini namoyon etadi.

Polisemantik frazeologizmlar nutq jarayonida kontekstga bog'liq holda turli ma'nolarni ifodalab, tilning semantik moslashuvchanligini ta'minlaydi. Ularning ma'no ko'chishi metaforik va metonimik asosda shakllanib, tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillar bilan uzviy bog'liqdir. Shu bois frazeologik polisemiyaning o'rganish nafaqat lingvistik, balki kognitiv va lingvomadaniy nuqtayi nazardan ham dolzarb masala sanaladi.

Bugungi globallashuv sharoitida milliy tillarning o'ziga xos frazeologik boyligini saqlash va ilmiy asosda tahlil qilish zarurati tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, o'zbek tilidagi polisemantik frazeologizmlarning lisoniy xususiyatlarini aniqlash, ularning semantik tuzilishi, kontekstual qo'llanishi va stilistik funksiyalarini tadqiq etish tilshunoslik fanining muhim vazifalaridan biridir.

Frazeologizm — tilda tayyor holda qo'llanadigan, tarkibiy qismlari alohida ma'noda emas, balki butun holda ko'chma va barqaror ma'no ifodalovchi birlikdir. Masalan: *ko'ngli tog'dek ko'tarilmoq, tilini tishlamoq*.

Polisemantiklik esa bir til birligining ikki yoki undan ortiq o'zaro bog'liq ma'nolarni ifodalash xususiyatidir. Polisemantik frazeologizmlar quyidagi omillar asosida shakllanadi:

a) Metaforik va metonimik ko'chish

Birlamchi obrazli ma'no vaqt o'tishi bilan yangi semantik qatlamlar hosil qiladi. Masalan: "Qo'l ko'tarmoq", kimnidir urmoq, taslim bo'lmoq, ovoz bermoq. Bu yerda *harakat* markaziy semantik yadroni tashkil etadi.

b) Nutqiy kontekst ta'siri

Frazeologizmning ma'nosi nutq vaziyati va kontekst orqali aniqlanadi.

U bahsda qo'l ko'tardi → taslim bo'ldi. *Majlisda qo'l ko'tardi* → ovoz berdi

c) Ijtimoiy-tarixiy omillar

Jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy institutlar rivoji natijasida frazeologizm yangi ma'no kasb etadi.

Polisemantik frazeologizmlarning asosiy lisoniy xususiyatlari:

— tarkiban bo'linmaydi – leksik komponentlar ma'nosi mustaqil emas; barcha ma'nolar bir obrazga tayanadi: *Ko'zi ochilmoq* – haqiqiy ma'no: uyg'onmoq, ko'chma ma'no: anglamoq, tushunmoq.

— Semantik yadroning mavjudligi – Barcha ma'nolarni birlashtiruvchi asosiy sema (yadro) bo'ladi. Masalan, *ochilish* → jismoniy → aqliy → ijtimoiy anglash

— Kontekstga kuchli bog'liqlik – Polisemantik frazeologizmlarning aniq ma'nosi faqat kontekstda namoyon bo'ladi. Bu ularni monosemantik frazeologizmlardan ajratadi.

— Ekspressivlik va baholovchanlik – Ko'p ma'nolilik ko'pincha: emotsional, stilistik, baholovchi ma'no bilan uyg'unlashadi: *Burni osmonga chiqmoq* – kibrlanmoq, haddan ortiq quvonmoq (ba'zan ijobiy kontekstda).

Polisemantik frazeologizmlarning boshqa birliklardan farqi

Mezoni	Polisemantik so'z	Polisemantik frazeologizm
Tarkibi	bitta so'z	kamida ikki komponent
Ma'no ko'chishi	leksik	obrazli, kompleks
Barqarorlik	nisbatan erkin	yuqori darajada

Frazeologik polisemiyaning til tizimidagi o'rni:

- tilning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi
- nutqni obrazli va ta'sirchan qiladi
- milliy mentalitet va madaniyatni aks ettiradi
- badiiy, publitsistik va og'zaki nutqda faol ishlatiladi.

Zamonaviy tilshunoslikda til hodisalarini inson omili bilan bog'liq holda o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Antropotsentrik paradigma tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki inson tafakkuri, madaniyati va ruhiyati mahsuli sifatida talqin etadi. Ayniqsa, frazeologizmlar insonning dunyoni idrok etish usulini yorqin aks ettiruvchi til birliklaridan biri hisoblanadi.

Antropotsentrik yondashuv til birliklarini "inson – til – tafakkur" uchligi asosida o'rganishni nazarda tutadi. Bu yondashuvga ko'ra, til markazida inson turadi va barcha til hodisalari inson ehtiyojlari, hissiyoti hamda kommunikativ maqsadlariga xizmat qiladi.

O'zbek tilidagi frazeologizmlarning muhim qismi polisemantik xarakterga ega bo'lib, ularning ma'no kengayishi va ko'p qirraliligi bevosita inson tajribasi va ijtimoiy faoliyati bilan bog'liqdir. Polisemantik frazeologizmlar bir nechta ma'noni ifodalaydi va bu ma'nolar turli nutqiy vaziyatlarda yuzaga chiqadi. Masalan: "Ko'zi ochildi" frazeologizmi: Savodli bo'ldi, bilim oldi; Hayotiy haqiqatni anglab yetdi; Ogohlikka erishdi. Ushbu ma'nolarning barchasi insonning bilish jarayoni va ruhiy o'sishi bilan bog'liq bo'lib, antropotsentrik mazmunni namoyon etadi. "Yuragi tor" frazeologizmi: Baxil, hasadgo'y; Ruhiy jihatdan siqiq holatda bo'lish Bu yerda yurak a'zosi biologik tushuncha sifatida emas, balki insonning ichki dunyosini ifodalovchi ramziy markaz sifatida talqin qilinadi.

O'zbek frazeologizmlarida polisemantik mazmun ko'pincha milliy mentalitet bilan chambarchas bog'liq. Masalan, mehnatsevarlik, sabr-toqat, andisha, or-nomus kabi tushunchalar inson markazli semantik qatlamni tashkil etadi. Bu esa frazeologizmlarning faqat lingvistik emas, balki madaniy fenomen ekanini ko'rsatadi. O'zbek tilidagi polisemantik frazeologizmlarni antropotsentrik yondashuv asosida o'rganish ularning semantik imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Bunday frazeologik birliklar insonning tafakkuri, hissiyoti va ijtimoiy tajribasini aks ettiruvchi muhim til vositalari hisoblanadi. Antropotsentrik yondashuv frazeologizmlarning ko'p ma'noliligini izohlashda samarali nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. R.Sayfullayeva, B.Mingliyev, G.Boqiyeva, M.Qurbonova, Z.Yunusova, M.Abuzalova. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. –T "Fan va texnologiya" 2009.
2. Nurmuhamedov Yusuf . Frazeologiyani dolzarb masalalari. O'quv-uslubiy qo'llanma. – Samarqand "SamDCHTI" nashryoti 2022.
3. SH. Rahmatullayev, N. Mahmudov , Z.Xolmonova , I.O'razova, K.Rixsiyeva . O'zbek tili frazeologik lug'ati. – T G'afur G'ulom nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi 2022.
4. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskii, pragmaticheskii lingvokulturologicheskii aspekti. - M.: Shkola "Yaziki russkoy kulturi", 1196-bb.222.
5. Mamontov A.S. Language and culture: a comparative aspect of the study. M.,2000.

UO'K 811.512.191'373.6

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA FITONIM NOMLARI BILAN BOG'LIQ MAQOLLARNING O'RGANILISHI

D.B.Abduraimova, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz
N.R.Abdullayeva, PhD, dots., Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek tilshunosligida fitonim nomlari bilolan bog'liq maqollarning o'rganilishiga bag'ishlanadi. Fitonim tushunchasiga ta'rif berish muammosi tilshunoslarning bir necha avlodlari e'tiborida bo'lgan. Shuningdek, ushbu maqolada ayni shu muammo ustida ish olib borgan o'zbek olimlari va ularning fitonim nomlari bilan bog'liq maqollar

haqida yozgan asarlari keltirildi. Bu asarlari orqali tadqiqotchilar nafaqat paremiologiya sohasiga, balki tilshunoslik sohasiga ham qo'shgan sezilarli hissalar haqida ta'kidlab o'tildi.

Kalit so'zlar: paremiologiya, fitonim, madaniy semantika, qiyosiy lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil, chog'ishtirma tahlil.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению пословиц, связанных с фитонимическими именами в узбекской лингвистике. Проблема определения понятия фитонимии находится в центре внимания нескольких поколений лингвистов. Также в статье представлены работы узбекских ученых, работавших над этой проблемой, и их исследования пословиц, связанных с фитонимическими именами. На основе этих работ подчеркивается, что исследователи внесли значительный вклад не только в область паремологии, но и в область лингвистики.

Ключевые слова: паремология, фитонимия, культурная семантика, сравнительная лингвокультурология, сравнительный анализ, сравнительный анализ.

Abstract. This article is devoted to the study of proverbs related to phytonymic names in Uzbek linguistics. The problem of defining the concept of phytonymic has been in the attention of several generations of linguists. Also, this article presents the works of Uzbek scientists who worked on this problem and their works on proverbs related to phytonymic names. Through these works, it is emphasized that the researchers made a significant contribution not only to the field of paremiology, but also to the field of linguistics.

Key words: paremiology, phytonymic, cultural semantics, comparative linguoculturology, comparative analysis, comparative analysis.

O'zbek tilidagi fitonimlar leksik tizimning muhim qismini tashkil etadi va ular xalq madaniyati, tabiat haqidagi bilimlari, urf-odatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Fitonimlar nafaqat nomlash vositasi, balki madaniy semantikani ifodalovchi belgilar tizimidir. Tilshunoslikda fitonimlar leksik-semantik, etnolingvistik, onimshunoslik va frazeologik nuqtai nazarlardan o'rganilgan. Ayniqsa, maqollar tarkibida fitonimlarning semantik va obrazli ma'nosi alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi.

O'zbek tilshunosligida fitonimlar ishtirokidagi maqollar XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab alohida ilmiy yo'nalish sifatida o'rganila boshlandi. Bu borada N. M. Shukurov, D. Hudoyberganova, S. Sodiqova, O. Jo'rayev, Sh. Qayumova, N. Abdullayeva kabi olimlarning ishlarini qayd etish mumkin. Ularning tadqiqotlarida fitonimlar:

- leksik-semantik tizimdagi o'rni;
- frazeologik birlik sifatidagi vazifasi;
- xalq dunyoqarashi bilan aloqasi;
- boshqa tillardagi o'xshashliklari bilan qiyosiy tahlil etilgan.

Ayrim magistrlik dissertatsiyalarida esa o'zbek, ingliz va rus tillaridagi fitonimlar ishtirokidagi maqollar madaniy semantika va qiyosiy lingvokulturologiya nuqtai nazaridan tahlil qilingan.

Termiz davlat universiteti tilshunos olimi N. Abdullayeva aynan fitonimlar ishtirokidagi maqollarning chog'ishtirma tahlili ustida tadqiqot olib borgan.

Tadqiqot ishida taqqoslangan tillardagi "o'simliklar" – fitonimlar (daraxt, gullar, o'simliklar nomlari) tushunchasidagi maqol va matallar tahlil qilinadi. Ularni o'rganish tilni yaxshiroq bilishga va odamlarning tafakkuri va xarakterini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Tahlil jarayonida qiyosiy tillardagi maqollarda tilga olingan barcha komponentlar – fitonimlar o'simlik turlariga ko'ra shartli ravishda uchta kichik guruhga bo'lingan: 1) o'rmonlar va daraxtlar; 2) o'simliklar, gullar, boshqali o'simliklar; 3) mevalar, rezavorlar, sabzavotlar va misollar keltiriladi, ularning tarkibiy qismlarining ekvivalentligi va farqlari ko'rsatiladi, ularning semantik bog'liqligi taqqoslanadi.

O'rganilgan til materiali shuni ko'rsatdiki, bu soha terminlari o'z tuzilishi jihatidan solishtirilayotgan tillar til tizimining umumiy qonuniyatlariga bo'ysunadi, sodda, hosila va murakkab turlarga bo'linadi. Shuningdek, so'z bir emas, balki ikkita va hatto uchta, masalan, ingliz tilida bo'lishi mumkin: cherry – черешня – gilos – гелос, cherry – вишня – olcha – олуча; allspice – гвоздика пряная – qalampir-munchoq – гули мехак; woundwort – чистец, буквица лекарственная, полынь – toq quddusi – хасбех; in Uzbek: navro'zgul – primrose – первоцвет весенний – наврўзгул;

qalampirunchiq - allspice - гвоздика пряная - гули мехак; otquloq - sorrel – щавель – туршак, шилха; in Tajik: : маҷнунбед - willow – ива - bobil toli, majnuntol; обсабзҳои баҳрӣ - nori - морские водоросли - dengiz o'simligi; чуворимакка - maize – кукуруза - makkajo'xori, va boshqalar.

Ko'rib chiqilayotgan lug'at qatlamining barcha ilmiy tushunchalari, shuningdek, boshqa so'zlar, so'z yasashning odatiy usullari yordamida shakllanadi va bu jihatdan "o'simliklar" tushunchasining grammatik tarkibi bundan mustasno emas. Va bu tushunchaga ega bo'lgan bunday shakllanishlar guruhi juda ko'p sonli so'zlar bilan ifodalanadi. Oddiy hosila bo'lmagan so'zlarning shakli nol burilishga ega, o'zak bilan mos keladi, shuningdek, ular hosila va murakkab so'zlarga qaraganda ko'proq leksik ma'noga ega bo'lib, ulardan turli gap bo'laklari, ya'ni konversiya yo'li bilan yasalishi mumkin: a plant – to plant (растение – посадить; o'simlik – ekish; растанӣ - шинондан), a grow – to grow (рост — расти; o'sish - o'sish; нашъунамо— нашъунамо кардан), a care - to take care (забота - заботиться; g'amxo'rlik - g'amxo'rlik qilmoq - нигоҳубин - нигоҳубин кардан), va boshqalar.

Bundan tashqari, yana bir tilshunos Komila Sayfiyeva ham fitonim komponentli maqollarning tadqiqi ustida o'zining ilmiy ishini olib borgan. Ushbu asarida u quyidagilarni bayon etadi:

O'zbek fitonim maqollari bilan qiyosiy tahlil ingliz va o'zbek maqollarida hikmat, odob-axloq, dehqonchilik an'analari kabi mavzular mushtarak bo'lsa-da, ularning madaniy talqini turlicha. Masalan: o'zbek tilida: "Barg bilan bog' ko'rkam." (A garden is beautiful with its leaves.) Bu birlik va hamjihatlikning muhimligini aks ettiradi, bu shaxslar jamiyat go'zalligiga qanday hissa qo'shishini ramziy qiladi. Inglizcha: "A tree is known by its fruit." Bu odamlarning so'zlari bilan emas, balki ularning harakatlari bilan baholanishi g'oyasini ta'kidlaydi. Ikkala maqol ham tashqi go'zallik va ichki fazilatlarini ta'kidlaydi, lekin tabiat va axloqqa turli xil madaniy qarashlarni aks ettiradi. Fitonimli maqollar o'tgan avlodni hozirgi zamon bilan bog'lovchi til va madaniy ko'prik bo'lib xizmat qiladi. Ular millatning donoligi, an'analari va e'tiqodlarini kodlab, madaniy o'ziga xoslikni tushunish uchun qimmatli manbalarga aylantiradi. Ingliz tilidagi fitonimik maqollarni o'rganish til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi, odamlarning dunyoni idrok etishi va talqin qilish usullarini shakllantirish haqida tushuncha beradi. Ushbu maqollarni tahlil qilish orqali biz xalqlar orasida mavjud bo'lgan til va madaniy xilma-xillikni chuqurroq anglay olamiz. Dunyo o'zaro bog'langan bo'lsa, ushbu madaniy nuanslarni tan olish madaniyatlararo tushunish va muloqotni yaxshilashga yordam beradi.

Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti tadqiqotchisi Samarabonu Barnoeva ham maqollardagi o'simlik nomlarining lingvokulturologik tadqiqi mavzusida tadqiqot ishi olib bordi. Ushbu asarda tadqiqotchi quyidagilarni keltirgan.

Tilning semantik makonida o'simliklar dunyosi kam o'rganilgan sohalardan biri hisoblanadi. Ammo shuni e'tirof etish kerakki, so'nggi o'n yilliklar davomida o'simlik nomlari (fitonimlar) tobora mustaqil tadqiqot obyektiga aylanib bormoqda. Fitonim lingvistika, psixolingvistika, etnobotanika, etnolingvistika, madaniyatshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, adabiyotshunoslikda unumli tahlil obyektiga aylandi. Ko'rib turganimizdek, zamonaviy fanda floristik leksikaning tasnifiga yondashuvlarda o'xshashlik yo'q. Turli olimlar turli xil mezonlarga amal qiladilar, ular, shubhasiz, ularning ilmiy qiziqishlari vektorlariga yuqori darajada mos keladi. U yoki bu o'simliklar nomlarining ahamiyati ularning frazeologik jihatdan bog'liq bo'lgan ma'nolarga ega bo'lgan, frazeologik birikmalar, frazeologik birliklar, frazeologik chatishmalar hosil qiladigan birikmalarni frazeologiyazatsiyalashda ishtirok etish qobiliyati bilan belgilanadi, deb ishonish asossiz emas. Aynan shu ma'nolar batafsil va har tomonlama tahlil qilishni talab qiladi, chunki ma'noning madaniy komponentini idrok etish eng qiyin masala hisoblanadi. Bundan tashqari, kontekstdan olingan ko'plab turdosh ma'nolar izohli lug'atlarda o'z aksini topmaydi. Bir-biriga yaqin bo'lmagan va mutlaqo aloqador bo'lmagan tillar uchun o'qitish va tarjima qilishda mosliklarni izlash nazariy va amaliy darajada hal qilinishi kerak bo'lgan jiddiy muammoga aylanadi. Ushbu muhim lingvistik muammoni hal qilish uchun u ilgari amalga oshirilmagan lingvistik voqelikning tegishli fragmentlarini taqqoslashda qo'llanilishi mumkin bo'lgan zamonaviy ilm-fan tomonidan to'plangan bilim va tajribani tushunish va umumlashtirish zarur bo'lib, bu, birinchi navbatda, biz ko'rib

chiqayotgan frazeologik birliklarni tartibga solish va tizimlashtirish, ularni tasniflashning eng ishonchli asoslarini topishga tegishli bo'ladi.

O'zbek xalq maqollarida fitonimlar xalq tafakkurining tabiiy-madaniy qatlamini aks ettiruvchi boy leksik birliklardir. Ular orqali xalq:

- tabiat va inson o'rtasidagi uyg'unlikni,
- mehnatsevarlik va barakani,
- sabr-toqat, axloq va hayot falsafasini ifodalaydi.

Fitonimlar ko'plab tadqiqotchilarning e'tiborini jalb qilishda davom etmoqda va hozirda ularni o'rganish keng tarqalgan. Ular nutqning turli turlarida (adabiy, she'riy, ilmiy va siyosiy) ko'rib chiqiladi; materialga asoslanadi faqat bitta tilda va tillar o'rtasidagi taqqoslashda. Turli xillar tomonidan qo'llaniladigan yondashuvlarning xilma-xilligiga qaramasdan mualliflarning fikriga ko'ra, ular flora universaldir, bu esa modellashirishning eng qadimgi usullaridan birini ko'rib chiqishga imkon beradi.

Shu bois fitonim maqollarini o'rganish o'zbek tilshunosligi, etnolingvistika va paremiologiya fanlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yo'nalishda tadqiqotlarni davom ettirish xalq tili va tafakkurining boy qatlamlarini ochishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayeva, N. & Kholmurodova, N. (2024). Proverbs and sayings with phytonyms and their analysis in compared languages. *European Scholar Journal (ESJ)*. Vol. 5 No. 2, pp. 49-50. Retrieved from: <https://www.scholarzest.com>
2. Komila Sayfiyeva Kamoliddinovna. (2025). Linguocultural importance of English phytonym proverbs. *International Journal Of Literature And Languages*, 5(03), 90–91. <https://doi.org/10.37547/ijll/Volume05Issue03-23>.
3. S. Barnoyeva. Maqollardagi o'simlik nomlarining lingvokulturologik tasnifi: asoslari va tamoyillari. *Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences*, 2025. – P. 67-68.
4. Solihov, Sh. R., Xudoyberganov, M. X. *O'zbek tilining etimologik lug'ati*. — Toshkent: O'zbekistan Milliy Ensiklopediyasi, 1999. — B. 210–212.
5. Yusupov, S. M. *O'zbek tilining semantika va sintaksisi*. — Toshkent: Fan, 1987. — B. 65–70.
6. O'razov, M. B. *O'zbek tilining semantikasi*. — Toshkent: O'qituvchi, 1992. — B. 112–115.

UO'K 81'27:338.48:008

TURIZMGA OID MATNLARDA PRETSEDENT NOMLARNING MILLIY-MADANIY BIRLIK SIFATIDA AKS ETISHI VA TASNIFIY XOSLANISHI

N.I.Adizova, dots., PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Pretsedent nomlar madaniy axborotni saqlash va uzatishning asosiy til vositalari yadrosi bo'lib, jamiyat hayotidagi muhim voqealar, muayyan vaziyatlar, shaxslar, obyektlar, predmetlarni aks ettiruvchi ramziy birliklardir. Ular, asosan, milliy-mental xususiyatlari bilan namoyon bo'ladi hamda til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beruvchi muhim vosita sifatida aks etadi. Ushbu maqolada muayyan til va madaniyat egalari hamda boshqa madaniy hamjamiyat vakillari tomonidan pretsedent nomlarning idrok etilishi va talqin qilinishidagi o'ziga xos jihatlar, metodologik asoslari, ilmiy, tasnifiy xususiyatlari aniqlangan. Ularning kodlanishi asosida muayyan shaxslar, narsa-buyumlar, voqealar, vaziyatlar, geografik joylar, milliy urf-odat va qadriyatlar haqidagi tasavvurlar, madaniy xususiyatlar kengaytirilishi misollar asosida ilmiy, tasnifiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pretsedent nom, eslatuvchi birlik, ishora qiluvchi birlik, milliy-madaniy birlik, verbal, nonverbal, assotsiatsiya...

Аннотация. Прецедентные имена являются ядром основных языковых средств сохранения и передачи культурной информации, представляя собой символические единицы, отражающие важные события общественной жизни, определённые ситуации, личности, объекты и предметы. Они в основном проявляются через национально-ментальные особенности и выступают важным средством раскрытия взаимосвязи языка и культуры. В данной статье освещаются специфические особенности, а также методологические основы восприятия и интерпретации прецедентных имён носителями определённого языка и

культуры, а также представителями иных культурных сообществ; проводится научный и классификационный анализ соответствующих примеров.

Ключевые слова: прецедентное имя, реминисцентная единица, указательная единица, национально-культурная единица, вербальный, невербальный, ассоциация...

Abstract. Precedent names constitute the core of the principal linguistic means for preserving and transmitting cultural information, functioning as symbolic units that reflect significant events of social life, specific situations, personalities, objects, and phenomena. They are primarily manifested through national and mental characteristics and serve as an important tool for revealing the interconnection between language and culture. This article examines the distinctive features and methodological foundations of the perception and interpretation of precedent names by speakers of a particular language and culture, as well as by representatives of other cultural communities. A scientific and classificatory analysis of relevant examples is conducted.

Key words: precedent name, reminiscence unit, referential unit, national-cultural unit, verbal, non-verbal, association...

Kirish. Til tizimida qadriyatlar alohida o'rin egallaydi va ular madaniyatning eng muhim xususiyatlari, xulq-atvor me'yorlari – til, nutq, kontekst bilan bog'liq qoidalar, vaziyat hamda madaniy-ijtimoiy tajribalar asosida aks etadi. Shunga ko'ra, lingvomadaniyatshunoslik tilni madaniy qadriyatlarni ifodalovchi tizim sifatida o'rganadi va unda *pretsedent nomlar* va madaniyatning kalit konseptlarini o'rganishga alohida ahamiyat beriladi. Bu kabi birliklar orasida madaniy konseptlarni aks ettiruvchi pretsedent nomlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ular madaniy konseptlarni bilish, muayyan voqea-hodisalarni ifodalash, muvaffaqiyatli madaniyatlararo muloqotni ta'minlash hamda millatlararo diskursiv makonni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Material. *Pretsedent nomlar* madaniy olamda keng tanilgan verbal (matnlar, ismlar, iboralar) va noverbal (rasmlar, fotolavhalar, san'at asarlari) shaklga ega birliklar bo'lib, ular ma'lum millat vakillarining ko'pchiligiga tanish bo'ladi. Bunday fenomenlar qatoriga, shuningdek, “madaniy kodlarning parchalari, belgilar, ritmik tuzilmalar, ijtimoiy idiomalarning fragmentlari va hokazolar” ham kiritilishi mumkin [7,112]. Bu kabi ismlar jamiyatda kechayotgan madaniy o'zgarishlarning o'ziga xos oynasi hamdir.

Zamonaviy tilshunoslikda pretsedent birlik tushunchasi XX asr oxiri – XXI asr boshlarida shakllangan bo'lib, u til va madaniyatning o'zaro uzviy bog'liqligini yoritishga xizmat qiluvchi muhim nazariy kategoriya hisoblanadi. Ushbu tushuncha ilk bor rus tilshunosligida Y.N. Karaulov tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, u pretsedent birliklarni muayyan lingvomadaniy jamoa vakillari uchun yaxshi tanish, ijtimoiy xotirada mustahkam o'rin egallagan va kommunikatsiyada faol qo'llaniladigan birliklar sifatida ta'riflaydi [4,262]. Uning fikricha, pretsedent birliklar:

1. jamoa a'zolari tomonidan yaxshi tanilgan bo'lishi;
2. kognitiv jihatdan muhim axborotni tashishi;
3. qayta-qayta kommunikativ vaziyatlarda murojaat qilinishi lozim.

Keyingi tadqiqotlarda bu tushuncha V.V. Krasnix, G.G. Slishkin, D. Gudkov, R.A. Volkova, M.Y. Ilyushkina, I.V. Zaxarenko kabi olimlar tomonidan rivojlantirildi. Jumladan, V.V. Krasnix pretsedent birliklarni lingvomadaniy belgi sifatida talqin qilib, ularning asosiy vazifasi milliy ongda mavjud bo'lgan bilim va tasavvurlarni faollashtirishdan iborat ekanini ta'kidlaydi [5,208]. Uning fikrlariga ko'ra, madaniyatda xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy energiyasi jamlanadi hamda madaniyat “umumiy xotira makoni” sifatida talqin qilinadi hamda nominativ birlik sifatida aks etuvchi bu kabi pretsedent fenomenlarga murojaat muayyan lingvomadaniy hamjamiyat vakillari muloqotida qayta-qayta tiklanib boradi hamda ularning til va nutqda ro'yobga chiqishi muallifning kommunikativ maqsadiga muvofiq amalga oshadi [5,208]. Ya'ni, “har bir xalq umumiy manbadan o'z qadriyatlar tizimi va dunyoqarashiga eng mos keladigan unsurlarni tanlab oladi.” [7,119].

Slishkin G.G. fikrlariga ko'ra, pretsedent fenomenlar lingvo-mental birliklar bo'lib, ular madaniyat va til orqali shakllanadi, inson ongida aks etadi hamda milliy lingvomadaniy jamoaning dunyo, ijtimoiy munosabatlar, axloqiy-me'yoriy kategoriyalar haqidagi kognitiv hamda ma'naviy jihatdan qimmatli tasavvurlarini ifodalaydi [8,128].

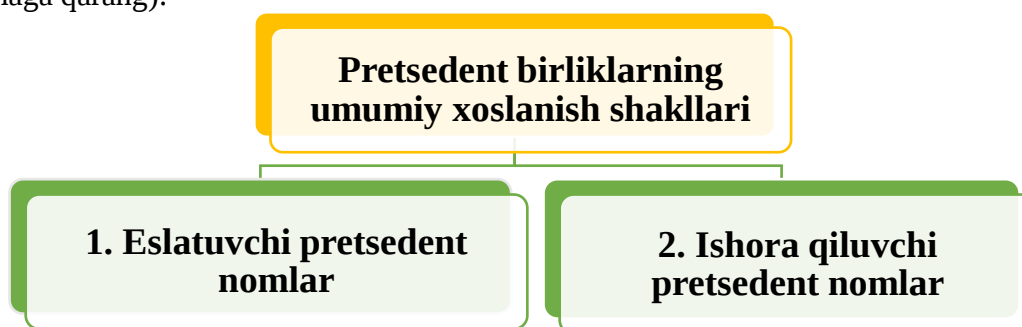
Ko'rinib turibdiki, "pretsedent fenomenlar – bu milliy-lingvomadaniy jamoaning barcha vakillari uchun yaxshi tanish bo'lgan, ijtimoiy-madaniy xotirada saqlanadigan va muloqotda takror-takror uchraydigan birliklar" bo'lib, ular oddiy nominativ birlik emas, balki madaniy xotira kodi sifatida namoyon bo'ladi [5,208].

Metod. Tadqiqotda tafsiflash, tasniflash metodi, etimologik, tarixiy-lingvistik, leksik tahlil usullari hamda matnshunoslik yondashuvidan foydalanildi. Maqola yozishda, asosiy misollar tarixiy, ilmiy ("Buyuk ajdodlarimiz", "Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi") hamda publitsistik (taqdimnomalar, risolalar, internet materiallari) manbalardan tanlanib, tahlilga tortildi.

Natijalar. Pretsedent nomlar madaniy jihatdan muhim ma'lumotlar obyekt – qahramon yoki voqelikning milliy xususiyatlari va o'ziga xos belgilari orqali anglashiladi hamda keng tanilgan matn bilan bog'liq individual ism, til sohiblariga yaxshi tanish bo'lgan va pretsedent vaziyat sifatida namoyon bo'luvchi holat bilan bog'liq ism, muayyan sifatlar majmuyini ifodalovchi etalonni ko'rsatuvchi ramziy ism shaklida aks etadi [2,185]. Ular kalit konseptlar – "mentefaktlar – mental birliklar", jumladan pretsedent fenomenlar — madaniyat "artefaktlari (moddiy shaklga ega predmetlar – inshoot, madrasa.)" jamiyatning an'analari va urf-odatlarini anglash uchun "bebaho kalitlar"ga aylanadi hamda muayyan madaniyat uchun prinsipial ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar majmuyini tashkil etadi [9,43]. O'zbek tilshunoslari tadqiqotlarida ham pretsedent birliklar lingvomadaniy hamjamiyatning aksar vakillariga tanish, ularning xotirasida saqlangan va bu kabi birliklarning nutqda aktuallashtirgan ko'rinishlari ekanligi o'z tasdig'ini topgan [10, 87].

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda shunday xulosaga kelish mumkin: **pretsedent nomlar** muayyan madaniyat vakillari tafakkurida o'z identitetiga ega konsept shaklidagi verbal yoki noverbal vositalar yordamida ifodalanuvchi, milliy-lingvomadaniy jamoaning barcha vakillari uchun yaxshi tanish bo'lgan, ijtimoiy-madaniy xotirada saqlanadigan va muloqotda takror-takror uchraydigan oddiy nominativ birlik emas, balki madaniy xotira kodi – "artefaktlar (moddiy shaklga ega predmetlar – inshoot, madrasa.)", an'ana va urf-odatlar sifatida namoyon bo'ladigan qadriyatlar majmuyi – "kalit so'zlar"dir.

Pretsedent fenomenlar orqali milliy ongda mavjud bilim va tasavvurlar faollashadi hamda madaniy komponent o'z ifodasini topadi. Jumladan, mamlakatimiz tarixi va madaniy hayotining ajralmas qismi sifatida dunyo hamjamiyati nigohida bo'lgan Buxoro, Samarqand, Xiva kabi hududlarda yashagan buyuk allomalar, tarixiy shaxslar, voqea-hodisalar, milliy taomlar, milliy kiyimlar, inshootlar, geografik joy nomlari hamda urf-odat va an'analar bilan bog'liq birliklar nafaqat xalqimiz tafakkurida, balki dunyo ahli dunyoqarashida ham muayyan assotsiatsiyalarni hosil qila oladi. Mazkur nomlar aks etish xususiyatiga ko'ra, asosan, ikki shaklda namoyon bo'ladi (1.1-chizмага qarang):

1.1-chizma. Pretsedent birliklarning umumiy xoslanishi

1. Eslatuvchi pretsedent nomlar boshqa bir hodisa, shaxs yoki narsani eslatishi asosida namoyon bo'ladi. Masalan, Imom al Buxoriy nomi hadislarini, Amir Temur nomi ulkan, birlashgan davlatni, Mirzo Ulug'bek nomi yulduzlar ilmini, Abu Ali Ibn Sino nomi tib ilmini, Al Xorazmiy nomi matematik ilmlarni, Abu Rayhon Beruniy nomi geografik bilimlarni eslatadi. Chunki bu kabi nomlar o'zbek xalqi tafakkurida milliy, madaniy faxr tuyg'ularini uyg'otishi bilan bir qatorda turli madaniyat vakillari ongida ham muayyan assotsiatsiyalar hosil qilish orqali kodlanadi. Garchi ushbu shaxslar qomusiy olimlar sifatida ilm-fanning turli sohalariga bo'yicha ulkan ishlarni amalga oshirgan bo'lsalar-da, muayyan bir sohada beqiyos shuhrat qozonishgan hamda dunyo ilm-fani taraqqiyotiga kuchli

ta'sir ko'rsatgan shaxslardir. Masalan, Abu Ali Ibn Sino nomi tib ilmi bilan bog'liq bilimlarni, xususan, "Tib qonunlari" asarini, dunyoda keng tanilgan Afitsena nomini yodga soladi:

Abu Ali Ibn Sinoning tabobatda qilgan ishlari uning nomini bir necha asrlarga shu fan sohasi bilan chambarchas bog'ladi. Olimning tabobat taraqqiyotidagi buyuk xizmati shundaki, u o'zigacha o'tgan turli xalq namoyondalari tomonidan asrlar davomida tib ilmi sohasida to'plangan ma'lumotlarni saralab, muayyan bir tartibga soldi va ularni o'z tajribalari bilan boyitgan holda ma'lum nazariya va qonun-qoida asosida umumlashtirdi. Bunga uning "Tib qonunlari" va bu asarning jahon tib ilmi tarixida tutgan mavqeyi va qozongan shuhrati yorqin dalildir. ("Buyuk ajdodlarimiz" asaridan, 87-bet)

2. Ishora qiluvchi birliklar. Bu kabi xususiyatini namoyon etuvchi pretsedent nomlar, asosan, muayyan stilistik maqsad bilan qo'llanadi. Ular, asosan, badiiy adabiyotga oid matnlar tarkibida namoyon bo'ladi.

Pretsedent nomlar nafaqat shaxs nomlari bilan bog'liq holda, balki muayyan voqelik, vaziyat, lavozim, diniy mavqe, ilm-fanga ishora tarzida ham aks etishi mumkin. Shunga binoan, ular o'ziga xos individual xususiyatlariga ko'ra quyidagi tartibda tasniflanishi va jadval asosida taqdim etilishi maqsadga muvofiq (1.1-jadvalga qarang):

1.1-jadval

Pretsedent nomlarning individual xususiyatlariga ko'ra tasniflanishi

№	Mavzuviy guruh	Ramziy ishora	Misol
1	Allomalar nomlari	Ilm-fanga ishora	Al Xorazmiy (matematika)
2	Payg'ambarlar nomlari	Rivoyatlarga ishora	Chashmayi Ayyub
3	Milliy qahramonlarning nomlari	Vatanparvarlik, jasurlikka ishora	Jaloliddin Manguberdi
4	Diniy allomalarning nomlari	Islomiy bilim va tariqatga ishora	Bahouddin Naqshband
5	Hukmdorlarning nomlari	Siyosiy, ijtimoiy, madaniy vaziyatga	Muhammad Xorazmshoh
6	Ayollarning ismlari	Go'zallik, donolik, munosabatlarga ishora	Bibixonim
7	Obyekt nomlari	Vaziyatga, faoliyatga ishora	"Nodir devonbegi" madrasasi
8	Geografik joy nomlari	Voqea, faoliyat, shaxsga ishora	Chor bakr, Labi hovuz
9	Kiyim, mato nomlari	Milliy identitet, mavsumiylik, davrga	Adras, to'n
10	Narsa-buyum nomlari	Milliy hunarmandchilikka, qadimiylikka ishora	ko'za, xum, sopol tovoq
11	Taom nomlari	Milliy stereotip (mehmonnavozlik)ga	Osh
12	Asar nomlari	Davlat boshqaruviga ishora	"Temur tuzuklari"

Xulosa. Faqat lingvomadaniy bilimlar asosidagina pretsedent nomlar sifatida shakllangan so'zlarning ma'nosini to'g'ri anglash mumkin. Chunki ular turli ijtimoiy-madaniy konseptlarni ifodalaydi. Tahlillardan shunday fikrga kelish mumkinki, inshoot va obyektlarning nomlari muayyan voqealarga, hukmdor va tarixiy shaxslarning nomlari siyosiy, ijtimoiy vaziyatlarga, allomalarning nomlari ilm-fan sohalari yoki ularning taraqqiyotiga, milliy kiyimlar, taomlar, narsa-buyumlarning nomlari milliy-madaniy identitet, axloq me'yorlariga ishora qilish orqali o'z ifodasini topadi. Ular ko'pchilikka tanish bo'lib, ularning tasavvurida o'ziga xos madaniy kod ko'rinishida aks etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aminov M., Hasanov F. Buyuk ajdodlarimiz. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi – 2010.
2. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. М. : Гнозис, 2003. Стр. 185.
3. Istamovna, A. N. "Sayohat turizmiga oid matnlarda milliy-madaniy birliklarning leksik-pragmatik xususiyatlari." Contemporary technologies of computational linguistics 2.22.04 (2024): 479-484.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. (М., 1987. Стр.262.
- Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. — М.: Гнозис, 2002. Стр. 208.
5. Красных В.В. Грамматика лингвокультуры или что держит языковую картину мира? Экология языка и коммуникативная практика. 2013. №1. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/grammatika-lingvokultury>. Стр. 124
6. Рыжжина Е. В. Прецедентность имени в английской фразеологии // Новое в лексикологических исследованиях: преемственность и инновации. М. : ФГБОУ ВПО МГЛУ, 2013. С. 112–123. (Вестн. Моск. гос. лингвист. ун-та; вып. 20 (680). Сер. Языкознание.)
7. Слышкин Г.Г. От текста к символу: Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / - М., 2000. — 128 с.

8. Волкова Р.А. Прецедентные тексты как сегменты вербального культурного кода. Russian Linguistic Bulletin № 7 (43) • Июль.

9. Худойберганава Д. Матнинг антропоцентрик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013. Б.87.

UO'K 398.9(=512.133):81'373

O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI
M.Sh. Akmuratova, magistrant, Urganch RANCH texnologiya universiteti, Urganch
M.I. Ismailov, talaba, Urganch RANCH texnologiya universiteti, Urganch

Annotatsiya. *O'zbek xalq maqollari xalqimizning ko'p asrlik hayot tajribasi, dunyoqarashi va axloqiy-me'yoriy qarashlarini ixcham va obrazli shaklda ifodalovchi paremiologik birliklardir. Ularni chuqur o'rganishda leksik-semantik xususiyatini tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada o'zbek xalq maqollarining leksik-semantik xususiyatlari misollar yordamida yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *maqol, ko'p ma'nolilik, ma'nodoshlik, zid ma'nodoshlik, variantdoshlik.*

Аннотация. *Узбекские народные пословицы представляют собой паремиологические единицы, в краткой и образной форме выражающие многовековой жизненный опыт, мировоззрение и этико-нормативные взгляды нашего народа. При их глубоком изучении важное значение имеет исследование лексико-семантических особенностей. В данной статье на конкретных примерах освещаются лексико-семантические свойства узбекских народных пословиц.*

Ключевые слова: *пословица, многозначность, синонимия, антонимия, вариантность.*

Abstract. *Uzbek folk proverbs are paremiological units that express the centuries-old life experience, worldview, and ethical-normative outlooks of our people in a concise and figurative form. In their profound study, investigating lexical-semantic characteristics holds significant importance. This article highlights the lexical-semantic features of Uzbek folk proverbs through specific examples.*

Keywords: *proverb, polysemy, synonymy, antonymy, variability.*

Maqollarning lisoniy tabiatini tadqiq etishda, avvalo, ularning leksik-semantik xususiyatlariga e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Binobarin, maqollar (paremalar) lug'aviy ma'no tashuvchi mustaqil til birliklari hisoblanib, ular o'zaro ko'p ma'nolilik (polisemiya), ma'nodoshlik (sinonimiya), zid ma'nodoshlik (antonimiya) va variantdoshlik kabi sistemaviy munosabatlarga ega ekanligi bilan xarakterlanadi.

Maqollarda ko'p ma'nolilik hodisasi. Boshqa lisoniy birliklar kabi, maqollar tizimida ham ko'p ma'nolilik (polisemiya) hodisasi kuzatiladi. Paremiologik tahlillar shuni ko'rsatadiki, aksariyat maqollar monosemantik (bir ma'noli) xususiyatga ega bo'lsa, ayrimlarining ma'no ko'lami bittadan ortiq semantik qatlamni ifodalashga ham qodir. Ko'p ma'noli maqollarning semantik strukturasi tahlil qilinganda, odatda, ikkilamchi ma'nolarning birlamchi ma'no negizida taraqqiy etishi va mantiqiy bog'liqlik asosida shakllanishi namoyon bo'ladi.

Polisemantik xususiyat, odatda, o'zbek tilining iste'molida uzoq vaqt davomida saqlanib kelgan va faol qo'llaniluvchi arxaik hamda universallashtirilgan maqollarga xosdir. Masalan, *“Egasini siylagan itiga suyak tashlar”* [2.372] maqolini olsak, uning denotativ (asosiy) va konnotativ (ko'chma) ma'nolari o'rtasida o'ziga xos semantik siljish mavjudligi ko'rinadi.

Maqolning birinchi ma'nosi muayyan manfaat yo'lida amalga oshiriladigan bilvosita xushomadgo'ylikni ifodalaydi. Ya'ni, *“pixini yorgan”* kishi o'z maqsadiga erishish uchun bevosita tegishli shaxsga emas, balki uning yaqinlari (oilasi, farzandlari) orqali yo'l topishga, ularga sovg'a-salom ulashish orqali asosiy shaxsning ko'nglini ovlashga intiladi. Said Ahmadning *“Jimjitlik”* asaridagi ushbu parcha maqolning kontekstual ma'nosini yaqqol ochib beradi: *“Nima qilsin?”*

Quruqdan quruq boraversinmi? Har kim o'z obro'siga yarasha ish tutishi kerak... Shunday narsa oborsinki, Rahimovning qulog'iga o'tsin. Yaqin odamlarimni ham qadrlayapti, desin. Egasini siylasang, itiga suyak tashla, deb bekorga aytishmagan" [3.225].

Mazkur paremaning ikkinchi semantik ma'nosi ijobiy konnotatsiyaga ega bo'lib, u insonning muayyan shaxsga bo'lgan yuksak hurmati va muhabbati uning yaqinlariga ham ko'chishini ifodalaydi. Ya'ni bir kishini chin dildan ardoqlash, uning atrofidagilarni ham izzat-ikrom qilishga sabab bo'ladi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida ushbu maqol aynan shu ma'noda – Otabekning Kumushga bo'lgan muhabbati tufayli uning ota-onasiga ko'rsatgan yuksak ehtiromini tavsiflash uchun mahorat bilan qo'llanilgan: *"Egasini siylagan itiga suyak tashlar qabilidan qizlari tufayli qutidor va Oftob oyimlar ham juda yaxshi izzat ko'rar edilar"* [4.340].

"Elchiga o'lim yo'q" paremasi ham semantik strukturasi jihatidan ikki ma'nolilik xususiyatiga ega [2.375]. Maqolning birinchi (denotativ) ma'nosi qadimgi xalqaro diplomatiya normalari bilan bog'liq bo'lib, sulh tuzish yoki muayyan xabarni yetkazish maqsadida kelgan vakilning daxlsizligi, uni o'ldirish qonunga xilof ekanligini anglatadi.

Shu bilan birga, ushbu maqolning ikkinchi (ko'chma) ma'nosi ham mavjud bo'lib, u notanish hududlarda yo'l ko'rsatuvchi sifatida chorvadorlar (cho'pon, yilqiboqar va b.) xizmatidan foydalanish afzalligini ifodalaydi. Zero, hududiy relyefni yaxshi biladigan yo'lchi bexavotir harakatlanishni ta'minlaydi. Ushbu ma'no qatlamiga ko'ra, mazkur birlik "Donodan elchi qil, chorvadan yo'lchi qil" maqoli bilan o'zaro sinonimik munosabatga kirishadi.

Ushbu huquqiy normaning tarixiy ildizlari Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asariga borib taqaladi. Koshg'ariy turkiy davlatchilikning qadimiy va o'zgarmas huquqiy qoidasini keltirar ekan: *"Yosh ho'l o'tin o'tda yonmaganidek, xabari og'ir bo'lsa ham, elchiga o'lim yo'q"*, – deya ta'kidlaydi [5.174]. Bu o'xshatish orqali elchining daxlsizligi tabiat qonuniyatlari kabi muqarrar va inkor etib bo'lmas tamoyil ekanligi obrazli tarzda ifodalangan. Mazkur fakt maqolning nafaqat xalq og'zaki ijodi namunasi, balki qadimiy turkiy diplomatiyaning lisoniy muhrlangan qonuni ekanligidan dalolat beradi.

Maqollarda ma'nodoshlik hodisasi. Paremiologik sathda ma'nodoshlik hodisasi eng keng tarqalgan va murakkab semantik kategoriyalardan biri hisoblanadi. Maqollarning o'zaro sinonimik munosabatga kirishishi uchun ular muayyan lisoniy va mantiqiy talablarga javob berishi lozim. Tadqiqotchi I.E. Savenkova ta'kidlaganidek, maqollarda sinonimiya hodisasi ularning strukturaviy va semantik yaxlitligi bilan belgilanadi [6.6].

Xususan, maqollarning o'zaro ma'nodosh sanalishi uchun quyidagi differensial belgilar (shartlar) mavjud bo'lishi talab etiladi:

1. Semantik invariantlik (Yagona ma'no asosi): Maqollar ifodalayotgan umumiy mantiqiy xulosa yoki hukm bitta markaziy g'oyaga birlashishi lozim.
2. Tematik mushtaraklik: Ma'nodosh paremlar bir xil mavzu doirasiga (masalan, mehnat, do'stlik, bilim) tegishli bo'lishi shart.
3. Obrazli tafovut (Denotativ xilma-xillik): Har bir maqol garchi bir xil g'oyani ifodalasa-da, alohida-alohida obrazlar yoki metaforik asoslar yordamida shakllangan bo'lishi kerak. Aynan obrazlarning turlichaligi maqollarning variantdoshlikdan farqlanib, sinonimiyaning hosil qilishini ta'minlaydi.
4. Konnotativ o'ziga xoslik: Sinonimik qatorni tashkil etuvchi birliklar o'zaro uslubiy bo'yoq, mazmun nozikliklari (ottenkalar) va nutqdagi qo'llanish chastotasi bilan bir-biridan farqlanishi mumkin.

Maqollar ma'nodoshligini belgilovchi bosh mezon — ularning lisoniy shakli va qo'llanilgan obrazlaridan qat'i nazar, muayyan nutqiy vaziyatda birining o'rnida ikkinchisini qo'llash imkoniyatidir (kontekstual o'rin almashish). Biroq bunday almashtirish shunchaki mexanik jarayon emas.

Taniqli tilshunos olim Sh.Rahmatullayev ta'kidlaganidek: *"Bunday almashtirish natijasida ma'noda va uslubiy bo'yoqda ma'lum o'zgarish yuz beradi. Bu – tabiiy hol. Aks holda almashtirish o'z mantiqini yo'qotib qo'yadi. Almashtirish natijasida nimadandir xalos bo'lamiz, nimagadir ega*

bo'lamiz. Ana shu 'nimalar' (mazmuniy va uslubiy farqlar) sinonim haqida gapirish uchun asos bo'ladi. Aks holda sinonimga emas, dubletga ega bo'linadi" [7.55].

Ushbu fikrga tayanib aytish mumkinki, maqollar sinonimiyasida quyidagi ikki jihat markaziy o'rin tutadi:

1. Semantik yaqinlik: Maqollarning bitta mantiqiy xulosaga xizmat qilishi (nimadan xalos bo'lib, nimaga ega bo'lishimizdan qat'i nazar, umumiy maqsad o'zgarmaydi).

2. Uslubiy differentsatsiya: Har bir ma'nodosh maqol nutqqa o'ziga xos ekspressivlik (ta'sirchanlik) va obrazlilik olib kiradi. Agar ikki maqol o'rtasida hech qanday uslubiy yoki ma'no nozikligi bo'lmaganida, ular til tizimida sinonim emas, balki ortiqcha birlik — dublet sifatida qolib ketar edi.

Masalan: *Sichqonning o'lgisi kelsa, mushuk bilan o'ynashar; Echkinning kaltak yegisi kelsa, cho'ponning tayog'iga surkalar; Ilonning o'lgisi kelsa, shig'irda yotar; Ajali yetgan kiyik adirga qochar; Parvonaning o'lgisi kelsa, sham bilan o'ynashar; O'lgisi kelgan chivin bolga qo'nar; It qutursa, egasini qopar; Bo'ri qutursa, o'z qavmiga chopar; Buqa semirsa, egasini suzar; To'rg'ay qutursa, burgutga chopar; Eshak semirsa, egasini tepar; Ajali yetgan tulki ovchining oldidan chiqar; Yig'lagisi kelgan bola otasining soqolini o'ynar; Mushukning o'lgisi kelsa, arslon bilan o'ynashar* kabi maqollar o'zaro ma'nodosh ekanligi "Ma'nolar mahzani" nomli maqollar izohli lug'atida ham ta'kidlab ko'rsatilgan [2.320-321].

Yuqorida keltirilgan maqollarning barchasida "*bo'ladigan baloga aksariyat hollarda kishining o'zi sababchi bo'ladi: o'zidan jismoniy, moddiy yoki mavqei jihatidan kuchli bo'lgan, yuqori turadigan odam bilan olishadi va o'z xatti-harakatining qurboni bo'ladi*" [8.264-265], – degan umumiy mazmun ifodalangan. Yagona ana shu mazmun orqali ular bir umumiy tematik guruhga birlashadi.

Ma'nodoshlik munosabatiga kirishgan maqollarning har biri o'ziga xos metaforik obraz asosiga quriladi. Shu bilan birga, sinonimik qatorni tashkil etuvchi har bir birlik o'zining semantik nozikligi (ottenkasi) hamda nutqdagi qo'llanish darajasi (chastotasi) bilan individual xususiyat kasb etadi.

Tadqiqotchi B. Jo'rayeva o'zbek xalq maqollarining boy lisoniy xazinasini o'rganib, ularning sinonimik imkoniyatlari haqida diqqatga sazovor statistik ma'lumotlarni keltirib o'tgan. Muallif o'z tadqiqotida 220 tadan ortiq sinonimik uya (sinonimik qator) mavjudligini aniqlagan bo'lib, ushbu uyalar tarkibiga 1100 tadan ziyod maqol qamrab olingan [9.13-14].

Maqollar sinonimiyasining o'ziga xosligi boshqa lisoniy sathlar bilan qiyoslanganda yaqqol namoyon bo'ladi:

- Leksik sinonimiyada: Bir uyaga, odatda, 2 tadan 10 tagacha (kamdan-kam hollarda o'ntadan ortiq) so'z birlashadi.

- Frazelogik sinonimiyada: Bir sinonimik qator, qoidaga ko'ra, eng ko'pi bilan 5 ta frazemadan tashkil topadi.

- Maqollar (paremiologik) sinonimiyasida: Bitta uyada 20 tagacha maqolning birlashishi kuzatiladi.

Ushbu miqdoriy ustunlik maqollarning vaziyatli (situativ) ehtiyojlarga ko'ra naqadar xilma-xil obrazlar va tushunchalar bilan boyitilganidan dalolat beradi. Bitta mantiqiy xulosaning 20 xil variantda ifodalanishi o'zbek tilining tasviriy imkoniyatlari naqadar kengligini isbotlovchi muhim omildir.

Maqollarda variantdoshlik hodisasi. Maqollar tizimida **variantlilik** hodisasi ma'nodoshlik kabi keng qamrovli va tizimli xususiyatga ega. Paremiologik variantlilik deganda, anglatilayotgan mazmuni (ifoda mundarijasi) bir xil bo'lib, lisoniy qurilishi (ifoda plani) jihatidan o'zaro farqlanadigan birliklar tushuniladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, maqollarda variantlanish darajasi boshqa lisoniy birliklarga (so'z yoki frazemalarga) nisbatan ancha yuqori bo'lib, quyidagi miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari bilan xarakterlanadi:

1. Strukturaviy ko'lam: Ko'p variantli maqollarning asosiy qismi, odatda, ikki yoki uch variantli ko'rinishlardan iborat bo'ladi.

2. Variantlar soni: Maqol janrining og'zaki tabiatga ega ekanligi sababli, bir paremiologik birlikning variantlari soni ba'zan o'n tadan o'n beshtagacha yetishi mumkin.

3. Variantlilikning ma'nodoshlikdan farqi: Sinonimiyadan farqli o'laroq, variantdoshlikda obrazlar o'zgarmaydi, balki so'zlar almashishi (leksik variant), qo'shimchalar o'zgarishi (grammatik variant) yoki gap qurilishidagi siljishlar (strukturaviy variant) kuzatiladi.

Maqollardagi variantdoshlik hodisasini xarakterlovchi asosiy mezonlar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1. Genetik birlik: Turli lisoniy o'zgarishlarga qaramay, barcha variantlar muayyan bir asosiy manbaga (etimonga) borib taqalishi va bir birlik negizida shakllangan bo'lishi shart.

2. Obraz barqarorligi: Variantlar asosi bo'lgan metaforik obraz o'zgarmasligi lozim. Ya'ni, variantlanish jarayonida obrazli asos o'zgarishi emas, balki uning lisoniy ifodasi transformatsiyalanishi kuzatiladi.

3. Semantik ayniyat: Barcha variantlar bir xil denotativ ma'noni anglatishi darkor. Bunda faqatgina ma'noning ekspressivlik darajasi, uslubiy bo'yog'i yoki nutqiy qo'llanilish xususiyatlarida cizilar-cizilmas farqlar mavjud bo'lishi mumkin.

4. Leksik-strukturaviy yaqinlik: Maqollarning leksik tarkibi va sintaktik qurilishi o'zaro yuqori darajadagi o'xshashlikni saqlab qolishi talab etiladi.

Xulosa qilib aytganda, variantlanish hodisasi maqolning ichki yaxlitligini buzmaydi va uni boshqa mustaqil maqolga aylantirmaydi. Unda obraz va ma'no birligi (semantik invariant) qat'iy saqlanadi. Variantlanish natijasida yuz beradigan o'zgarishlar maqolning strukturaviy yaxlitligini yemirmaydi, balki mazkur yaxlitlik imkon bergan doirada, ya'ni til tizimining me'yorlari asosida namoyon bo'ladi.

Maqollardagi variantlilik hodisasini kuzatish asosida ularni quyidagicha ikki guruhga ajratish mumkin: 1) leksik variantli maqollar; 2) grammatik variantli maqollar.

1. Leksik variantli maqollar tarkibidagi so'z yoki so'zlarning o'zgarishi bilan hosil bo'ladi. Masalan: *E, bosh omon bo'lsa, do'ppi topiladi* - *Bosh omon bo'lsa, mol topiladi*; *Echkiga jon qayg'usi, qassobga moy qayg'usi* - *Echkiga jon, qassobga moy qayg'usi*; *Pichoq o'z sopini kesmas* - *Pichoq qancha o'tkir bo'lsa ham o'z sopini kesmas* [1.200; 213; 232] kabilar.

2. Grammatik variantli maqollar esa tarkibining grammatik jihatdan o'zgarishi asosida yuzaga keladi: *Qurbaqani bossa, vaq etadi* - *Qurbaqani bossangiz vaq deydi* - *Bossang, qurbaqa ham vaq etadi*; *Xatga tushding, o'tga tushding* - *Xatga tushdingmi, o'tga tushding*; *Chiqqan qiz chig'iridan tashqarida* - *Chiqqan qiz chiyriqdan tashqari*; *Osmon uzoq, yer qattiq* - *Yer qattiq, osmon uzoq* [1.140; 155; 163; 218]kabilar.

Xalq og'zaki ijodi namunalarini, xususan, maqollar tilini tadqiq etish lisoniy taraqqiyotni o'rganishda yuksak ahamiyat kasb etadi. Negaki, maqollarda tilning bitmas-tuganmas boyligi, xalqning badiiy tafakkuri va lisoniy mahorati o'zining mukammal ifodasini topadi. Maqollardagi jozibadorlik va ixchamlik xalq poeziyasining seliqon tahlilidan o'tib, asrlar davomida saralanadi, ardoqlanadi va izchil taraqqiy ettiriladi. Shu bois, maqollar tili muayyan xalq tili tarixini, uning o'tmishi va bugunini bog'lovchi muhim ko'priq bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirzayev T., Musoqulov A., Sarimsoqov B. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: «Sharq», 2005. – 257 b.
2. Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш. Маънолар маҳзани (ўзбек мақолларининг изоҳли луғати). - Тошкент. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001. – 448 бет.
- Абдурахманов Х. Синтаксические особенности узбекских народных пословиц. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент, 1964.
3. Said Ahmad. Jimjitlik. – Toshkent: “O'zbekiston”, 2008. – 280 bet.
- Садриддинова М.З. Лексика узбекских пословиц и поговорок. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент, 1985.
4. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. – Toshkent: “Sharq” NMAK, 2014. – 400 bet.
5. М.Кошғарий. Девону луғатит-турк. Нашрга тайёрловчи Қ.Содиқов. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijod uyi, 2017. – 482 bet.
6. Савенкова И.Е. Структура и семантика пословиц и поговорок современного русского языка. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Москва, 1989.
7. Рахматуллаев Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. – Тошкент. Фан, 1966.

8. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Ўзбек мақолларининг изоҳли луғати, Нега шундай деймиз. – Тошкент. Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. – 352 б.

9. Жўраева Б.М. Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий-услубий қўлланилиши. Филол. фанлари номзоди... дисс... – Самарқанд, 2002. – 132 б.

UDC 811.111'367.625:81'38

SEMANTIC, STRUCTURAL AND STYLISTIC FEATURES OF PHRASAL VERBS IN ENGLISH

D.R. Alaudinova, PhD, Termez state university, Termez

M.B. Egamberdieva, Master student, Termez state university, Termez

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi phrasal verblar tushunchasi semantik, strukturaviy va uslubiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda phrasal verblarning ko'pma'noliligi va idiomatik xususiyatlari alohida e'tiborga olinib, ularning noan'anaviy tuzilishi xorijiy tilni o'rganuvchilar uchun muayyan qiyinchiliklar tug'dirishi ko'rsatib beriladi. Shuningdek, phrasal verblarning ingliz tilidagi fe'l tizimida tutgan o'rni hamda kundalik nutqda keng qo'llanishi yoritiladi

Kalit so'zlar: phrasal verblar, idiomatiklik, kompozitsionlik, semantika, strukturaviy turlar, uslubiy farqlanish, kommunikativ kompetensiya

Аннотация. Фразовые глаголы являются одной из наиболее характерных особенностей английского языка и представляют значительные трудности для изучающих его как иностранный. В данной статье рассматривается понятие фразовых глаголов с семантической, структурной и стилистической точек зрения. Особое внимание уделяется их многозначной и идиоматической природе, которая зачастую не позволяет учащимся определить значение посредством прямого композиционного анализа. Исследование показывает, что фразовые глаголы составляют значительную часть глагольной системы английского языка и играют важную роль в повседневной коммуникации.

Ключевые слова: фразовые глаголы, идиоматичность, композиционность, семантика, структурные типы, стилистическая дифференциация, коммуникативная компетенция.

Abstract. Phrasal verbs constitute one of the most distinctive features of the English language and present considerable challenges for non-native learners. This article examines the notion of phrasal verbs from semantic, structural, and stylistic perspectives. Special attention is paid to their polysemous and idiomatic nature, which often prevents learners from interpreting meaning through direct compositional analysis. The study demonstrates that phrasal verbs form a substantial part of the English verbal system and play a crucial role in everyday communication.

Keywords: phrasal verbs, idiomaticity, compositionality, semantics, structural types, stylistic variation, communicative competence

Introduction. English, as a Germanic language, possesses a number of grammatical and lexical features that distinguish it from many other languages. Among these features, phrasal verbs occupy a particularly prominent position. They are not only central to English but also characteristic of other Germanic languages, such as German and Dutch. However, their scope, productivity, and frequency in English are especially remarkable.

Phrasal verbs often pose serious difficulties for non-native speakers, as their meanings cannot always be inferred from the meanings of their individual components. For instance, the verb *give* differs significantly from *give up*, just as *find* and *find out* convey fundamentally different meanings. In many cases, the combination of a verb and a particle results in a new semantic unit whose meaning is non-compositional and idiomatic in nature. This characteristic makes phrasal verbs both linguistically intriguing and pedagogically problematic.

The present article aims to explore the notion of phrasal verbs by examining their semantic properties, structural patterns, and stylistic functions in English. By doing so, it seeks to demonstrate why phrasal verbs should be regarded not merely as a grammatical phenomenon but as a key component of communicative competence.

Review of Related Literature. The study of phrasal verbs has a long tradition in English

linguistics. Early descriptions focused primarily on their formal properties, while later research increasingly emphasized their semantic and functional complexity. According to Olson (2010), most phrasal verbs are formed from short, monosyllabic verbs, many of which express motion, action, or basic states of being. This observation explains their high frequency and productivity in everyday language. Different scholars have used various terms to describe these constructions, including *verb-adverb combinations*, *verb-particle constructions*, *two-word verbs*, and *separable verbs*. The diversity of terminology reflects the hybrid grammatical nature of phrasal verbs, which display characteristics of both lexical and syntactic units. Research has also highlighted the remarkable frequency of phrasal verbs in English. Melissa notes that they constitute nearly one-third of the English verb vocabulary and are particularly common in spoken discourse. They tend to occur more frequently in informal registers, such as conversation and fiction, whereas in formal writing they are often replaced by Latinate synonyms. From a pedagogical perspective, McCarthy emphasizes that grammatical accuracy alone is insufficient for effective communication. Learners must also acquire a rich and flexible vocabulary, within which phrasal verbs play a central role. Solomon further argues that the avoidance of phrasal verbs by learners can significantly limit their expressive potential in English [1: 91].

Methodology. The present study adopts a descriptive and analytical approach to the investigation of phrasal verbs. The analysis is based on established theoretical frameworks proposed by scholars such as Fraser, Quirk and Thim [7: 91].

Semantic Characteristics of Phrasal Verbs. The semantic dimension of phrasal verbs has received considerable attention in linguistic research due to its complexity and variability. Schneider observes that many verb-particle combinations form semantic units whose meanings are opaque and idiomatic. In such cases, the overall meaning cannot be derived from the literal meanings of the verb and the particle. This semantic opacity explains why phrasal verbs present such a challenge for learners. Their meanings often require contextual interpretation and repeated exposure rather than direct translation or logical deduction [2: 30].

Structural Types of Phrasal Verbs. In addition to their semantic complexity, phrasal verbs display considerable structural variation. Quirk identify three major structural types. The first type consists of a verb followed by an adverbial particle, as in *take off* or *give in*. The second type includes a verb followed by a preposition, such as *look after* or *rely on*. The third type comprises three-part constructions, combining a verb, an adverbial particle, and a preposition, as in *put up with* or *look forward to*.

Another important structural distinction is that between separable and inseparable phrasal verbs. Separable constructions allow the object to appear between the verb and the particle, whereas inseparable constructions do not permit such variation. This structural flexibility further contributes to the uniqueness of phrasal verbs within the English verbal system [4: 59].

Stylistic and Functional Aspects. Phrasal verbs also perform an important stylistic function in English. Gardner and Davies (2007) demonstrate that while phrasal verbs occur in both spoken and written registers, they are particularly frequent in informal contexts. In academic and formal writing, single-word verbs of Latin origin are often preferred.

Nevertheless, Biber et al. (1999) emphasize that phrasal verbs contribute significantly to the naturalness and fluency of spoken discourse. In fiction and journalism, they enhance expressiveness and create a more engaging and accessible style. For learners, however, stylistic variation remains a major challenge, as inappropriate use of informal phrasal verbs can result in pragmatic errors.

Conclusion. Phrasal verbs represent one of the most distinctive and complex features of the English language. Their semantic diversity, structural variability, and stylistic flexibility make them an essential object of linguistic analysis. As this study has shown, phrasal verbs cannot be regarded merely as grammatical combinations; rather, they function as integral components of the English lexicon. Their high frequency and communicative value underline their importance for both native and non-native speakers.

REFERENCES:

1. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Pearson Education.

2. Celce-Murcia, M., & Larsen-Freeman, D. (1999). *The Grammar Book: An ESL/EFL Teacher's Course* (2nd ed.). Boston: Heinle & Heinle.
3. Fraser, B. (1976). *The Verb-Particle Combination in English*. New York: Academic Press.
4. Gardner, D., & Davies, M. (2007). Pointing Out Phrasal Verbs: A Corpus-Based Analysis. *TESOL Quarterly*, 41(2), 339–359.
5. McCarthy, M. (2003). *Vocabulary*. Oxford: Oxford University Press.
6. McCarthy, M., & O'Dell, F. (2004). *English Phrasal Verbs in Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. C. (2009). *The Productivity of Phrasal Verbs in Modern English*. Oxford: Oxford
7. Rodriguez, J. (2002). *Phrasal Verbs and Idiomaticity*. Madrid: Universidad Complutense.
8. Schneider, K. (2004). *Phrasal Verbs in English: Usage and Semantics*. Berlin: Mouton de Gruyter.
9. Solomon, B. (2011). *Teaching Vocabulary: The Role of Phrasal Verbs in ESL Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Thim, S. (2012). *Phrasal Verbs: The English Verb-Particle Construction and Its History*. Berlin: Mouton de Gruyter.
11. Olson, A. (2010). Monosyllabic Roots in Phrasal Verb Formation. *Journal of English Studies*, 12(1), 45–60.
12. Melissa, J. (2005). *Stylistic Functions of Phrasal Verbs*. London: Routledge.
13. Dagut, M., & Laufer, B. (1985). Avoidance of Phrasal Verbs – A Case for Contrastive Analysis. *Studies in Second Language Acquisition*, 7(1), 73–79.

UO'K 81'367

MIRATIVLIK KATEGORIYASINING TARKIBIY ASOSLARI

Z.A.Aliyeva, tayanch doktorant, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada mirativlik kategoriyasining lingvistik mohiyati va uning tarkibiy asoslari ochib berilgan. Ilmiy maqolada, mirativlik nutq egasining kutilmagan axborotga, oldindan tahmin qilinmagan ma'lumotga nisbatan reaksiyasi kognitiv-semantik hodisa sifatida baholanadi. Tadqiqotda mirativlikning grammatik, leksik, pragmatik ifodalanish vositalari aniqlanib, ularning kognitiv asoslari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: evidensiallik, “p” propozitsiyasi, eksklamativlik, inferensial, kinoya.

Аннотация. В данной статье раскрывается лингвистическая сущность категории миративности и ее структурные основы. В научной статье миративность рассматривается как когнитивно-семантическое явление, отражающее реакцию говорящего на неожиданную или ранее не предполагавшуюся информацию. В ходе исследования выявляются грамматические, лексические и прагматические средства выражения миративности, а также раскрываются их когнитивные основания.

Ключевые слова: эвиденциальность, пропозиция «р», восклицательность, инференциальность, ирония

Abstract. This article elucidates the linguistic nature of the category of mirativity and its structural foundations. In the study, mirativity is evaluated as a cognitive-semantic phenomenon that reflects the speaker's reaction to unexpected or previously unanticipated information. The research identifies the grammatical, lexical, and pragmatic means through which mirativity is expressed and reveals their underlying cognitive bases.

Key words: evidentiality, “p” proposition, exclamative, inferential, irony

Mirativlik nutq egasining kutilmagan, oldindan tahmin qilinmagan ma'lumotga bo'lgan reaksiyasini ifodalovchi kategoriya sifatida qaraladi. Ushbu tushuncha dastlab, S. Delancey tomonidan lingvistik termin sifatida ilgari surgan bo'lib, u mirativlikni axborotning “yangiligi” va so'zlovchi ongining “tayyor emasligi” bilan bog'liq deb ta'rif bergan (Scott Delancey; 1997). A. Ayhenvald esa mirativlikni evidensiallik kategoriyasi bilan uzviy bog'liqlikda o'rgangan (Aikhenvald; 2012). A. Ayhenvald evidensiallikda bo'lgani kabi (Aikhenvald 2004), grammatik mirativlik va mirativ strategiyalarni farqlab o'tadi. Birinchisi til grammatikasida maxsus shakllar orqali kodlanadi, ikkinchisi esa mirativ bo'lmagan kategoriyalarning kengaytirilgan qo'llanishi natijasida yuzaga keladi.

Tilshunoslikda turli tillardagi evidensial ko'rsatkichlar doirasida mirativ evidensial vositalarning uchta asosiy semantik xususiyat ajratib ko'rsatiladi:

1. Mirativ evidensial voqeliklar bilvosita evidensial hodisa turkumiga kiritiladi;

2. Mirativ evidensial birliklar kutilmagan ma'lumotlarni ifodalashi mumkin;

3. Mirativ evidensiallar "recency restriction" ga bo'y so'nadi ya'ni so'zlovchi tomonidan axborotning yaqin vaqt ichida kutilmaganda o'zlashtirilgan bo'lishi talab qilinadi.

Mirativlikni ifodalay oladigan evidensial ko'rsatkichlar bevosita emas balki bilvosita ma'lumotni qamrab oladi. Ular narrativ, reportativ, inferensial evidensiallikni ko'rsatadi lekin birlamchi evidensial turlar sanalgan vizual va audial turlarni ifoda etmaydi.

Mirativ evidensiallik nutq vaziyatda muhokama qilinayotgan "p propozitsiyasi" (ma'lumotning qanchalik rost yoki yolg'onligi) haqidagi evidensial turi vaziyat qanday bo'lishidan qat'iy nazar, mirativlikni aks ettirishi mumkin. Mirativ ifoda so'zlovchining mazkur holat yuzasidan oldindan xabardor bo'lmasligi, kutilmagan/yangi axborotni qabul qilayotganligi yoki tayyor bo'lmagan ong holatini bildirishi bilan tavsiflanadi. Shuningdek yangi, muhim, hayratlanarli hodisaga nisbatan tezkor reaksiyani ifodalovchi vosita sifatida talqin qilinadi (Ayhenvald 2004: 197).

Masalan: *Chaqirsa kelmaydigan odam endi birdan o'zi kulimsirab kirib kelganidan uy egasi hang-u mang bo'lib qoldi:*

-Iye, Iye!-deb so'ridan sakrab tushib, kalishini kiyar-kiymas direktorga qarab chopdi.

("Qora ko'zlar" Pirimqul Qodirov. 143-bet)

Keltirilgan lavhada "p-proposition" = direktorning kelganligi

Evidensiallik = bevosita dalil, direktorning kelganligini ko'rdi

Mirativlik = *hang-u mang bo'lib qoldi, -iye, iye!* kabi ifodalar orqali so'zlovchi uchun holatning kutilmagan ekanligi talqin qilinyabdi.

Mirativlik asosan hayratni ifodalovchi mayl sifatida ta'riflansa-da, u kinoya, shubha, o'zga gapni yetkazish (reportedness) kabi ma'nolarni ifodalashda ham qo'llanadi. Nutq vaziyatida mirativlik so'zlovchining bayon etilayotgan fikrning haqiqiylikligiga nisbatan hozirgi yoki o'tgan zamondagi tasdiqlanmagan munosabatini ifodalaydi. Bu holat mirativlik hodisasi kinoya yoki shubhani ifodalaganda yaqqol ko'rinadi, biroq u hayrat yoki o'zga nutqni yetkazishda ham namoyon bo'lishi mumkin. Masalan: *Hakim naynov-chi! Birinchi o'qituvchilardan emish! Man bilmasam ekan uni! Jinko'chalik otinoyining qo'lida birga o'qiganmiz. O'lgudek zehni past bola edi. Olti oygacha "Haftiyak"ni tushirolmagan. Tag'in bular "personalniy pensaner emish"!* ("Dunyoning ishlari", O'tki Hoshimov. 148-bet). Ushbu parchada *"Hakim naynov-chi! Birinchi o'qituvchilardan emish!"* "Tag'in bular "personalniy pensaner emish"!" ifodalari kinoya mazmunidagi mirativlik orqali talqin qilingan.

Evidensial kategoriyalar tajribaviy, inferensial va boshqa shaxs tomonidan eshitilgan (hearsay) turlarga ajratiladi hamda ularga bog'liq bo'lgan mirativlik va subyektivlik kategoriyalarda ham mavjud. Ushbu kategoriyalar modal ifodalarni tahlil qilishda qo'llaniladigan bir xil omillar asosida talqin qilinadi. Natijalar evidensiallikni yagona, izchil semantik soha sifatida ko'rsatmadi: bir tomondan, inferensiallik deontik va epistemik modallik bilan bir qatorda voqelikning kvalifikatsiyasi tizimiga kiradi; ikkinchi tomondan, tajribaviy va hearsay evidensiallik, shuningdek mirativlik va subyektivlik mutlaqo boshqa tabiatga ega bo'lib, "oddiy" kvalifikatsion tizimga aloqador emas.

Avval ta'kidlanganidek, mirativlik va (inter)subyektivlik an'anaviy evidensiallikning markazida turgan bevosita ifoda bilvosita qarama-qarshiligiga mos kelmaydi. Chunki ular axborot manbasining bevositaligi masalasi bilan bog'liq emas. Aslida, ular umuman holat haqidagi axborot manbasini belgilash ham bog'liq bo'lmasligi mumkin.

Haqiqatan ham, mirativlik holatning o'zini baholashdan ko'ra, asosan so'zlovchining holatga nisbatan reaksiyasini aks ettiradi. Holat va unga berilgan baholar o'zgarishsiz qoladi, biroq markaziy e'tibor so'zlovchining ushbu holatga va kontekstga nisbatan tutgan pozitsiyasiga qaratiladi. Masalan: *-E, nodon xotin, menda pul nima qiladi. Sigir-buzoqni sotaman.*

-Yaqinda tug'adigan sigirni-ya! Bunga sirayam ko'nmasman. ("Ufq" trilogiyasi, Said Ahmad. 33-bet) mazkur dialogda birinchi shaxsning "sigir-buzoqni sotaman" degan fikri ikkinchi shaxs uchun kutilmagan qaror sifatida qabul qilinib, ajablanishiga sabab bo'lgan. Sababi sigir-buzoq qishloq xo'jaligi kontekstida asosiy boylik hisoblanib, uni sotish g'oyasi normal kutilmalarni buzadi.

Mirativlikning lingvistik kategoriya sifatidagi maqomi kamida uch jihatdan asoslanadi: psixologik jihatdan "hayratlanish" asosiy emotsiyalardan biri, leksik-semantik nuqtayi nazardan hayratlanish turli til birliklarining asosiy ma'nosini tashkil etadi, tipologik jihatdan tillar mirativlikni

turli vositalar orqali ifodalashi uning grammatik maqomini inkor etmaydi, balki aksincha, uning tillararo universalligini ko'rsatadi.

Mirativlikning shakllanishida evidensiallik muhim rol o'ynagan bo'lsa-da, uning mustaqil kategoriya sifatida qaror topishi uchun uni, ayniqsa o'zbek va ingliz tillarida, eksklamativlikdan aniq chegaralash talab etiladi. Eksklamativlik so'zlovchining muayyan holatga nisbatan bildirgan ekspressiv-emotsional bahosini ifoda etadigan grammatik-pragmatik hodisadir. Eksklamativlik axborotga nisbatan emotsional ifoda hayrat, g'azab, quvonchni aks ettirsa, mirativlik esa kutilmagan, yangi ma'lumotga bo'lgan reaksiyaga urg'u beradi.

Masalan: Fotima kelin atlasning bir burchini chimchilab ko'rdi.

-*Voy, muncha chiroyli!* – U yonbosh tomondagi uyga qarab, o'ktam ovozdagi qichqirdi. -Oyi, manavini ko'ring! Shokir akamga ayting, bayramga mengayam obersinlar!

(Ikki eshik orasi. O'tkir Hoshimov 62-bet)

-Ha-a, topding! -Kimsan akam mo'riga imo qildi. -Shomurod tog'am shu yerda ishlaydi!

Master!

Hayron bo'ldim: -*Voy-bo'!* Ko'tarmadan shu yoqqa qatnaydilar mi?

-Nima qipti! Dashni poyezdga o'tirib kelaveradi! *Iye, ana tramvay!* Chopdik!- Kimsan akam qo'limdan ushlab, sudrab ketdi.

(Ikki eshik orasi. O'tkir Hoshimov 76-bet)

Yuqorida keltirilgan dastlabki namuna eksklamativlik hodisasiga misol bo'la oladi. Lavhada so'zlovchining atlas matosiga nisbatan "*Voy, muncha chiroyli!*" tarzida emotsional hayrat ifodasini ko'rsatyabdi. Ikkinchi gapdagi "*Hayron bo'ldim: -Voy-bo'!*", "*Iye, ana tramvay!*" ifodalari esa kutilmagan axborotga nisbatan so'zlovchining hayrat reaksiyasini ifoda etgan hamda mirativlik hodisasini shakllantirgan.

Mirativlik va hozirgi zamon o'rtasidagi bog'liqlikni universal qonuniyat emas, balki tendensiya sifatida ko'ramiz. Shuningdek, aspekt (fe'ning vaqt davomiyligi) mirativlik yoki evidensiallik talqinida berilishiga ta'siri kamroq darajada, chunki aspekt odatda zamon bilan bog'liq bo'ladi. Hozirgi zamon mazmuni bilan mirativlik talqini o'rtasidagi yaqinlik, tillarga qarab, ham imperfect (masalan: "It's raining!") ham perfect (masalan: "I have come here before!") aspektdagi gaplarda kuzatiladi.

Ingliz tilida bu ayniqsa aniq namoyon bo'ladi: unda mirativ ifoda narrativ evidensiallik (narrative evidential) vazifasini bajaradi. Evidensiallik ishlatilishi odatda uzoq o'tgan zamon bilan, mirativlik hodisasining ishlatilishi esa hozirgi yoki yaqinda bo'lgan o'tgan zamon bilan bog'liq bo'ladi. O'zbek tilida esa mirativlik hodisasi ko'pincha hozirgi zamon bilan bog'liq holda amalga oshiriladi.

Masalan: I went inside to find him standing in the middle of the parlor. "*We have been robbed!*" he said. **(“Cell One”, Chimamanda Ngozi Adichie. 1-bet)**

You were sleeping when I left. **(The complete short stories, Ernest Hemingway. 51-bet)**

-Rangi-ro'yingni qara, senga nima bo'ldi, bolam? *Voy-bo'*, kiyim-boshlaring ham juldur bo'lib ketibdi. Nima yeb, nima ichib yuribsan, tentakkinam? Menginani kuydirib shaqlarda yuribman degin?! **(“Ufq” trilogiyasi, Said Ahmad. 106-bet)**

Mazkur berilgan birinchi misolda "*We have been robbed!*" ifodasi keltirilgan vaziyatda so'zlovchi uchun kutilmagan holat hamda so'zlovchi tunab ketilganligidan hayratini yashira olmayabdi. Mirativlik hodisasi hozirgi tugallangan majhullik nisbatida shakllantirilgan. Aksincha, ikkinchi misolda esa "*You were sleeping*" ifodasi bevosita evidensiallikka misola bo'ladi va bu yerda mirativlik hodisasi kuzatilmagan. O'zbek tilidagi so'nggi namunada esa so'zlovchi aynan hozirgi zamonda sodir bo'lib turgan voqelikka nisbatan hayratini ko'rsatgan.

Xulosa qilib aytganda, mirativlik axborotning kutilmaganligini, evidensiallik esa axborot manbasini belgilaydi. Shuningdek, mirativlikning tarkibiy asoslari lingvistik tadqiqotlarda nutq egasining epistemik holatini, uning yangilikka bo'lgan reaksiyasini va axborot bilan interaktiv aloqasini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv til tipologiyasi va kognitiv lingvistika sohalarida mirativlikni mustaqil va izchil o'rganish imkonini beradi.

REFERENCE:

1. DeLancey, S. (1997). Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology*, 1(1), 33–52.
2. Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. Oxford University Press.
3. Aikhenvald, A. Y. (2012). The essence of mirativity. *Linguistic Typology*, 16(3), 435–485.

UO'K 81'373.6

SLENGLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATI
F.G'.Allayorova, magistrant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. *Har bir tilda uslub turlari uchun umumiy bo'lgan tilning lug'at fondi, shakllari va sintaktik qurilmalari, erkin va turg'un birikmalari mavjuddir. So'zlashuv nutqining dolzarb xarakterdagi mazmunini shakllantirish uchun ushbu uslubga xos fonetik, leksik, grammatik qoidalardan o'rinli foydalanish lozim. Har bir uslubning o'zigagina xoslangan grammatik shakllar, so'z, so'z birikmasi, gap va intonatsion vositalar mavjud. Ana shunday birliklardan biri slenglardir. Ushbu maqolada slenglarning leksik-semantik xususiyatlariga to'xtalinadi.*

Kalit so'zlar. *Sleng, yoshlar nutqi, noadabiy leksika, og'zaki nutq, sinonimiya, omonimiya, antonimlik xususiyati.*

Аннотация. *Каждый язык имеет свой словарный запас, формы и синтаксические средства, свободные и устойчивые языковые сочетания, общие для разных стилей. Для формирования актуального содержания разговорной речи необходимо правильно использовать фонетические, лексические и грамматические правила, специфичные для данного стиля. Каждый стиль имеет свои грамматические формы, слова, словосочетания, предложения и интонационные средства. Одной из таких единиц является сленг. В данной статье мы сосредоточимся на семантических свойствах сленга.*

Ключевые слова. *Сленг, молодежная речь, нелитературный лексикон, устная речь, синонимия, омонимия, антонимия.*

Abstract. *Each language has a vocabulary, forms and syntactic devices, free and stable combinations of the language that are common to the types of style. In order to form the actual content of colloquial speech, it is necessary to appropriately use the phonetic, lexical, and grammatical rules specific to this style. Each style has its own grammatical forms, words, word combinations, sentences, and intonational devices. One of such units is slang. In this article, we will focus on the semantic properties of slang.*

Key words. *Slang, youth speech, non-literary lexicon, oral speech, synonymy, homonymy, antonymy.*

Til, avvalo, jamiyatimiz a'zolarining o'zaro muloqot vositasi, shu sababli jamiyat til leksikasining shakllanishiga bevosita aloqadordir. Bugungi kunda so'zlashuv nutqida sleng atamasi orqali ifodalanuvchi birliklar qo'llanilishi tobora ortib, ularning ma'nosi ham hammaga tushunarli bo'lib bormoqda. Sleng (ing. slang) – muayyan kasb egalari yoki ijtimoiy guruhlarining og'zaki nutqida uchraydigan, emotsional-ekspressiv bo'yoqqa ega bo'lgan so'z va iboralar bo'lib, faqatgina shu guruh vakillarigagina tushunarli bo'ladi yoki mavjud so'zlarning yangi ma'nolari hisoblanadi. Slenglarni ko'proq yoshlar nutqida uchraydi.

Slenglar so'zlashuv nutqida faol qo'llanilishi bilan bir qatorda internet nashrlari, ommaviy axborot vositalari materiallarida ham foydalanilmoqda. Sleng so'zining qachon paydo bo'lgani noma'lum, biroq u ilk bor yozma ravishda XVIII asrda Angliyada qayd qilingan va o'sha davrda haqorat ma'nosini anglatgan. 1850-yillarga kelib, mazkur termin noqonuniy oddiy leksikaning ifodasi sifatida keng qo'llanila boshladi [3].

Umumiy tilshunoslikda slenglar tadqiqiga bag'ishlangan ishlar XX asrning ikkinchi yarmiga kelib amalga oshirila boshlandi. XX asrning 70-90 yillarida zamonaviy jahon tilshunosligida “kodlanmagan” noadabiy leksikaga qiziqish kuchaydi. Rus tilshunosligida XX asrning oxiri XXI asrning boshlariga kelib, Y.G.Borisova-Lukashanets, K.I.Dubrovina, V.Yelistratov, P.V.Lixolitov, V.M.Mokiyenko, L.A.Radzixovskiy, P.G.Mazurova, R.I.Rozina, M.A.Grachyov, L.I.Skvorsov kabi

olimlar tomonidan zamonaviy rus yoshlari nutqidagi slenglar, ularning izohi va qo'llanish xususiyati tadqiq qilina boshlandi [4].

Olima M. Axmedova yoshlar jargoni, ya'ni sleng haqida yoshlarning kundalik muloqot vositasi sifatida ularning rivojlanish darajasini, qiziqishlarini, didlari va ehtiyojlarini namoyon etishini ta'kidlaydi [1]. Sleng ham nutq madaniyatini buzuvchi lug'aviy birlik sifatida keltirilgan.

Dunyo tilshunosligida sleng, jargon va argoning o'ziga xos jihatlari haqida ko'plab fikr-mulohazalar bildirilgan. Chunonchi, sleng haqida tilshunoslikda ko'plab qarama-qarshi fikrlar mavjud:

- sleng - bu maxsus tarixiy shaklda shakllangan va yuqori yoki past darajadagi barcha so'zlashuvchilar uchun umumiy bo'lgan til normasining versiyasi;

- sleng leksik hodisadir;

- sleng noadabiy leksikadir, ya'ni hozirgi adabiy til me'yorlariga ko'ra adabiy tilga mansub emas;

- sleng so'zlashuv nutqida faol birlik;

- sleng bu hissiy bo'yoqqa ega birlik;

- sleng so'z va iboralarining ustun ko'pchiligining aniq ifodalangan qo'pol uslubi bilan tavsiflanadi.

Ko'pgina sleng so'zlar va iboralar turli xil soyalarda qo'pol hissiy rangga ega (hazillash, masxara qilish, istehzoli, nafratlanish, kamsitish, mensimaslik, qo'pol) [7].

Slenglarni tahlil qilish jarayonida, dastlab, ularning leksik-semantik xususiyatiga e'tibor qaratish lozim. Ya'ni slenglar tarkibidagi sinonimiya, omonimiya va antonimiya hodisalarini dalillash uchun quyidagi misollar va tahlillar keltiriladi.

Sinonimiya hodisasi bir necha turlarga bo'linadi. Bu turlardan faqatgina leksik sinonimiya slenglar doirasida kuzatiladi. Leksik sinonimiya leksemalarning bir xil ma'no anglatishiga ko'ra guruhlanishidir: yelka, kift, o'miz (birinchi guruh); in, uya, oshyon (ikkinchi guruh); nur, shu'la, yog'du, ziyo (uchinchi guruh) va b.lar. Bunday guruhlar tilshunoslikda sinonimik qatorlar deb nomlanadi. Har bir sinonimik qatorda leksemalarning denotativ ma'nosi bir xil, ifoda semalari (ma'no qirralari, uslubiy bo'yoqlari, subyektiv baho, qo'llanish doirasi) har xil bo'ladi. Masalan, ozod, erkin, hur, sarbast leksemalari bitta denotativni – "o'z erki, haq-huquqiga egalik"ni ataydi, biroq ularda o'zaro farqlanuvchi ifoda semalari ham bor [2]. Slenglar tarkibida ham leksik sinonimiyani kuzatishimiz mumkin. Masalan, qochib ketmoq – *chizmoq, surmoq, surayyo bo'lmoq, shamol bo'lmoq, sirpanmoq*;

Aroq (spirtli ichimlik) – *oq choy, 50-50, novcha, 100gr*;

Biror gapni kech tushunadigan kishilarga nisbatan – *tormiz, jirafa*;

Biror narsaga yoki kishiga qattiq yopishib olib ketmaydigan kishiga nisbatan – *kana, kley, superkley*;

Pulni qizg'anuvchi kishiga nisbatan – *jimot, qattiq*;

Biror ishi a'lo darajada bajarmoq – *yorib tashlamoq, qotirmoq, sohib tashlamoq, suv qilib ichmoq, tomiriga tushmoq*;

Hech narsa - *shaftoliqoqi, shomataloq*;

Dollar - *ko'kat, kal bobo, ko'ki*;

Chiroyli qizga nisbatan – *takoy, chotki narsa, 90-60-90*;

Jinnilik qiladigan kishiga nisbatan – *boshiga g'isht tushmoq, boshi ochiqda qolgan*;

Boshqalarning pulini bemaqsad ishlatmoq – *shilmoq, sog'moq*;

Bo'yi uzun kishiga nisbatan – *stalba, terak*;

Ozg'in kishiga nisbatan – *shlanka, cho'p*.

Leksik antonimiya leksemalarning bir-biriga zid ma'no anglatishi asosida guruhlanishidir: oq va qora, qalin va yupqa kabi. Antonimiya hodisasi, asosan, bir so'z turkumi leksemalari doirasida yuz beradi. Ular sifat, ot, fe'l, holat-paytni ifodalovchi leksemalarga ajratiladi [2].

Antonimlik hodisasi slenglar doirasida ham kuzatiladi. Masalan,

Terak (bo'yi uzun) – *0,5* (bo'yi past) [6];

Takoy (chiroyli) – *g'isht* (xunik);

Dordan qochgan (sho'x) – *latta* (tabiatan yumshoq ko'ngilli);

Sher (qo'rqmas) – *quyon* (qo'rqqoq);

Quruq (puli yo'q) – *jirniy* (puli ko'p);

Lox (aldash oson bo'lgan inson) – *pishiq* (aldash qiyin bo'lgan inson).

Omonimlar shakli bir xil, ma'nolari har xil (o'zaro bog'lanmagan) leksemalardir. Omonimlik xususiyati ko'pchilik til birliklarida kuzatiladi. Bu hodisa slenglar orasida ham uchraydi.

Dum (I) – topshirilmagan imtihon [5],

Dum (II) – poyloqchi;

Yemoq (I) – musht yemoq,

Yemoq (II) – aldanib qolmoq;

Uxlamoq (I) – o'lmoq (mafia tilida),

Uxlamoq (II) – aldanmoq;

Stalba (I) – ozg'in,

Stalba (II) – bo'yi uzun;

Yorib tashlamoq (I) – biror ishni yaxshi bajarmoq,

Yorib tashlamoq (II) – urmoq.

Tilning jamiyat hayotiga ta'siri, ayniqsa, slenglarni o'rganish orqali aniqroq ko'rinadi. Slenglar nafaqat tilni boyitadi, balki ijtimoiy muloqotda ham muhim rol o'ynaydi. Slenglarning leksik-semantik xususiyatini o'rganish, eng avvalo, ularning lingvistik xususiyatlarini yanada aniqroq o'rganish, o'zaro taqqoslash orqali ma'nolarini oydinlashtirishga imkoniyat yaratadi. Bu orqali tilning qanday moslashishini, turli guruhlar o'rtasidagi aloqani va tilning o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq tushunamiz. Bunday birliklarning og'zaki nutqda tutgan o'rni, amalga oshiradigan vazifalarini yanada teranroq anglaymiz. Ularning kelib chiqishi, ma'nosi va ishlatilishi haqidagi ma'lumotlar tilni qayta ishlash texnologiyalarini rivojlantirishga, tilni o'rganish va ta'lim berish jarayonini boyitishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytilish mumkinki, sleng birliklar ma'lum bir ijtimoiy guruhning madaniyati, qadriyatlari va hayoti haqida ma'lumot beradi, shuning uchun ham ularning tasnifi ijtimoiy o'zgarishlarni, yangi guruh va submadaniyatlarning paydo bo'lishini, shuningdek, jamiyatdagi o'zgarishlarning tilga ta'sirini o'rganishda ham muhim ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ахмедова М.Х. Ўзбек тили жаргон лексикасининг психоллингвистик аспекти. Фил.фан.док.(DSc)дисс.автореферати. – Тошкент, 2022. – Б. 13.
2. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. – B. 271.
3. Mamitova M. O'zbek talaba yoshlari nutqida slenglar va uning adabiy tilga ta'siri//My science. – Toshkent. 2024. – B. 640-644.
4. Матюшенко Е. Современный молодежный сленг: формирование и функционирование. автореф. дисс. кандидата филологических наук – Волгоград, 2007. – 4 с.
5. Rahimova Z.Sh. O'zbek tilidagi jargonlar lingvopragmatikasi. – Toshkent, 2025. – B. 31.
6. Bekmuradova Iroda Zokir qizi. O'zbek tilida slenglarning lingvistik xususiyatlari va tasnifi // Turkologik tadqiqotlar. – Toshkent. 2024. – B. 112-119.
7. <http://www.bauka.kz>. 8-10.

UO'K 82-343.5:398.2

SHOMON CHORLOVLARIDA MIFOLOGIK HOMIYLAR OBRAZI

O'.Arolov, Mustaqil tadqiqotchi, Toshkent Amaliy Fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek shomon marosimlari folklorida muhim o'rin tutadigan shomon chorlovlarida mifologik homiylar obrazining semantik va funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida shomon chorlovlarida pirlar, avliyolar, parilar hamda marhumlar ruhining shomonga ma'naviy va sakral ma'noda madadkor kuch sifatida talqin etilishi yoritiladi. Etnografik va folklor materiallar asosida mifologik homiylarning chorlov matnidagi o'rni, ularning marosimning magik va ilohiy ta'sirini kuchaytirishdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, turkiy mifologiyaga xos dualistik tasavvurlar asosida ayrim mifologik obrazlarning ezgu va yovuz kuch sifatidagi talqini hamda ularning shomonlik amaliyotidagi transformatsiyasi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: shomonlik, shomon chorlovlari, mifologik homiy, pari, ruh, avliyo, folklor, sakral obraz.

Аннотация. В статье рассматриваются семантические и функциональные особенности образов мифологических покровителей в шаманских заклинаниях узбекского обрядового фольклора. На основе этнографических и фольклорных материалов анализируется роль духов предков, святых, пери и умерших как сакральных помощников шамана в процессе изгнания злых духов и исцеления больного. Особое внимание уделяется мифологическим представлениям, связанным с дуалистическим восприятием мифологических персонажей, а также трансформации их образов в шаманской практике. Делается вывод о значимости мифологических покровителей в усилении магического и сакрального воздействия шаманских ритуалов.

Ключевые слова: шаманизм, шаманские заклинания, мифологический покровитель, духи, пери, фольклор, сакральный образ, обряд.

Abstract. This article examines the semantic and functional characteristics of mythological patron figures in shamanic invocations within Uzbek ritual folklore. Based on ethnographic and folkloric sources, the study analyzes the role of spirits of ancestors, saints, fairies, and the deceased as sacred helpers who support shamans in healing practices and in expelling evil spirits. Particular attention is paid to dualistic mythological perceptions and the transformation of certain mythological characters from demonic to benevolent forces in shamanic belief. The study concludes that mythological patrons play a crucial role in strengthening the magical and sacred effectiveness of shamanic rituals.

Key words: shamanism, shamanic invocations, mythological patrons, spirits, folklore, sacred image, ritual practice.

Kirish. Ma'lumki, shomoniylilik dunyodagi qadimiy ildizga ega xalqlar orasida eng qadimiy va hamisha yashab kelayotgan e'tiqodlardan biridir. Shomonlar turli davrlarda turli xil ko'rinishda faoliyat yuritganlar. Eng qadimgi shomonlar turkiy qavmlar orasida erkak kishilar bo'lganligi, kishilik jamiyatining keyingi bosqichlarida shomonlik kasbini ayollar egallaganligi etnografik adabiyotlardan ma'lum [1]. Folklorshunos O.Qayumovning yozishicha, hozirgi paytda turkiy qavmlar orasida shomonlik kasbi aksariyat hollarda ayollar tomonidan bajariladi. Bu kasb egalari xalq orasida baxshi, qushnoch, qora qushnoch, alaschi, ko'chiriqchi nomlari bilan yuritiladi.

O'zbek qushnoqlari tomonidan amalga oshiriladigan shomon marosimlari folklorida shomon chorlovlarinin alohida o'rni bor. Marosimning asosiy magik jihatlari mifologik homiylarni chorash vositasida, undan keyingi jarayonda amalga oshiriladi. Shomon chorlovlarida bemorning tanasiga singib olgan yovuz ruhlarni quvish uchun homiy ruh sifatida tasavvur qilinadigan pirlarni chaqirish motivi yetakchilik qiladi. Folklorshunos E.S. Novikning fikricha, "Ruhlarini chorash shomon afsungarlik marosimining asosiy qismini tashkil etadi. Marosim aytimlarini kuzatishlari natijasiga ko'ra, matnda hamisha uchrashi kuzatilgan aytim tarkibi sifatida ruhlarni chorash hodisasi kuzatiladi" [2]. Sibir shomonlari materiallari asosida chiqarilgan mazkur xulosa bevosita o'zbek shomon chorlovlariga ham taalluqlidir. Etnograf V.N. Basilovning qayd etishicha, o'zbek, qozoq, uyg'ur shomonlari ruhlarni chorash aytimlarini childirma (doira) jo'rligida, qoraqalpoq shomonlari esa, qo'biz jo'rligida ijro etishadi va homiy ruhlar madadi bilan bemor tanasidagi yovuz ruhlarni haydash maqsadida chorlov ijro qilinadi. Folklorshunos E.S. Novik esa, "Sibir xalqlari folklori va e'tiqodlarida ovozning ramziy vazifalari" nomli maqolasida "shomon chorlovlari ijrochisi bir vaqtning o'zida epik qahramon va muallif" [3] ekanligini to'g'ri qayd etadi. Biroq chorlov matnida syujetning asosiy harakatlantiruvchi shomon obrazi bilan birga mifologik homiy obrazi ham mavjudki, ular shomon chorlovlarinin semantikasida juda katta ahamiyatga ega.

Muzayana Alaviya tomonidan 1957-yilda Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanida baxshi Ashiroy Ro'ziyevadan yozib olingan Ko'chiriq marosimining aytimlarida [4] Xudo va aziz avliyolar yod etiladi:

*Bismillo, bismillo,
Bismillo, bismillo,*

*Avval Xudo yod aylayman,
Duyom pirlar yod aylanman,
Aziz avliyolar yod aylanman,
O'tgan guzashtalar yod aylanman.*

Yodga olish shomoniylkda ilohlarni qo'zg'atish maqsadida ijro etilgan. Shomon ko'chiriq aytimining mana shu qismidan keyin shomon qattiq e'tiqod qiladigan taniqli avliyolarning nomlari tilga olinib, aytuvchining ularga sig'inganligi izhor etiladi:

*Ko'ktosh ota avliyo,
Men sizlarga sig'indim,
Chiroqchi ota avliyo,
Men sizlarga sig'indim,
Ko'kto'nli ota avliyo,
Men sizlarga sig'indim.*

Ko'rinadiki, shomon avliyo otalar ruhini alqash vositasida o'ziga endirishga harakatni boshlaydi. Aksariyat shomon chorlovlarida shomon o'ziga yordamga chaqirayotgan mifologik homiylarini to'g'ridan-to'g'ri “keling” deb taklif qilmaydi, balki ularga sig'inishini izhor qilish orqali o'ziga og'dirib olish yo'lidan boradi.

Folklorshunos O.Qayumov tomonidan 2007-yilda Samarqand viloyati Nurobod tumanidan yozib olingan “Suq chiqarish” marosimida ijro etilgan qushnoch aytimining ham asosiy qismini shomon chorlovi tashkil etganligining guvohi bo'lamiz:

*Qo'l berganning qo'li,
Jo'l berganning jo'li.
Enajonim qo'li,
Eshon bobom qo'li.*

Chorlovning boshlang'ich qismida shomon enajonim qo'li, eshon bobom qo'li iboralarini ifodalash bilan o'z mifologik homiylari safida o'ziga pir sanagan eshon bobo va shomonlikni meros qoldirgan enasining ruhlarini qo'zg'ashdan ishni boshlaydi.

*Bismillohir rohmanir-rohim,
Xili pishmish qo'li,
Yetti pushtim qo'li.*

Rahimli Olloh nomi bilan bemorga qo'l urarkan, “yetti pushtim qo'li” iborasini qo'llaydi. Shomonning yetti ajdodi qushnochlik qilganligini ko'rsatuvchi bu ibora uning mifologik homiylari safi naqadar kengligini ham belgilab beradi. Odatda shomonlarning kasbini qo'l olgan shogirdlari nafaqat o'zlarining, balki ustozlarining ham mifologik homiylaridan foydalanishadi. Shuning uchun ham o'ziga madad berishga chaqirilayotgan mifologik homiylar sirasida yetti ajdodi, ularning ham pirlarini alqaydilar:

*Elchi momo jo'l bo'lsin,
Jo'lchi momo jo'l bo'lsin.
El oralab yurgan momom,
Suqchi momom, Oq momom.
Sariqiz momo, Gulqiz momom,
Suv bo'yida Sulaymon, Chingiz bobom.
Avliyolar yor bo'lsin,
Pirlar madadkor bo'lsin!*

Chorlovda mifologik homiylardan Elchi momo, Jo'lchi momolarning el oralab yurganligi, shomoniylkda dongdorligi e'tirof etilmoqda. Suqchi momo, Oq momo, Sariqiz momo, Gulqiz momo, suv bo'yidagi Sulaymon, Chingiz bobolar shomonning mifologik homiylaridir.

Chorlovda qayd etilgan Sariqiz momo shomonning mifologik homiysi sifatida obrazlashadi. Aslida turkiy mifologiyada Sariqiz odamlarga yomonlik keltiruvchi yovuz ruh, demonologik obraz. Biroq ingichkalik qushnoch — Xursan momoning shomoniylk amaliyotida Sariqiz mifologik homiy vazifasida kelgan. Bizningcha, qadimgi ajdodlarimizning dualistik tasavvurlari natijasida ayni bir mifologik personaj ham ezgu, ham yovuz kuch sifatida tasavvur qilingan. Badiiy tafakkurdagi

evrilishlar natijasida qadimda faqat demonologik mohiyat kasb etgan Sariqiz keyingi davr shomonlari tasavvurida ezgu kuch, ezgu ruh sifatida talqin etila boshlangan.

Xullas, o'zbek shomon chorlovlarida asosiy mifologik homiylar obrazi sifatida parilar, marhumlar ruhi obrazlashadi. Parilar va marhumlar ruhining mifologik homiy vazifasida kelishi ularning har ikkisi o'zga olamga mansubligi bilan izohlanishi lozim. Parilar inson istiqomat qilmaydigan makonda yashasalar, marhumlar yer osti olami vakillari sifatida mifologik mohiyat kasb etadi. Shuning uchun shomoniylar e'tiqodida parilar va marhumlar ruhlari shomonga ruhan madad berishiga ishonch paydo bo'lgan. Ayni shu ishonch shomonning mifologik homiylarga murojaati, ularni davraga chorashi, ularni yod etishi va alqashida ko'zga tashlanadi. Mifologik homiylar shomonning mushkul ishida madad berishi, yovuz ruhlarni quvishi kabi harakatlari bilan obrazlashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI:

- 1.Басилов В.Н.Исламированное шаманство народов Средней Азии и Казахстана. АДД.Москва, 1991. Каюмов О.С. Ўзбек шомон маросим фольклори. – Тошкент, Iqtisod-Moliya, 2020.
- 2.Новик Е.С. Фольклор-обряд-верования: опыт структурно-семиотического изучения текстов устной культуры // Диссертация в форме научногодокладапо совокупности опубликованных работ на соискание ученой степени доктора филологических наук. Масква, 1995-С. 11.
- 3.Басилов В.Н. Исламированное шаманство народов Средней Азии и Казахстана. АДД. Масква,1991. С.17.
- 4.Новиков Е. С. Семиотические функции голоса в фольклоре и верованиях народов Сибири // Фольклор и мифология Востока в сравнительно-типологическом освещении. Москва, Наследие, 1999. – С. 217-235.

UO'K 821.512.191

ALISHER NAVOIY IJODIDA - MAKTUBOT

H.A.Aslanova, dots., PhD, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. *Mazkur maqolada insho san'ati, maktubotning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati xususan, Alisher Navoiy ijodida maktubotning badiiy ahamiyati haqida fikr yuritiladi. Navoiyning "Munshaot" asari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *maktub, qo'lyozma, arxiv, ijod, san'at, janr, shoir, arbob, vazir, ta'lim, tarbiya.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается искусство сочинения, образовательное и воспитательное значение письма, в частности, художественное значение письма в творчестве Алишера Навои. Произведение Навои "Муншаот" было научно проанализировано.*

Ключевые слова: *письмо, рукопись, архив, творчество, искусство, жанр, поэт, деятель, министр, образование, воспитание.*

Abstract. *This article examines the art of composition, the educational and upbringing significance of writing, particularly the artistic significance of writing in Alisher Navoi's work. Navoi's "Munshaot" was scientifically analyzed.*

Key words: *writing, manuscript, archive, creativity, art, genre, poet, figure, minister, education, upbringing.*

Ma'lumki, qadimdan yozishmalar insonlar o'rtasidagina emas, balki davlatlar o'rtasidagi munosabatlarning yaxshilanishi va mustahkamlanishida muhim vosita vazifasini o'tab kelgan. Hatto, o'rta asrlarda sharqda yozishmalar takomil topib borib, insho san'at darajasiga ko'tarilgan. Xususan, ijod ahli o'rtasidagi yozishmalar o'ziga xos badiyat namunasi sifatida yuzaga kelgan. Insho san'atining go'zal namunasi sifatida qadrlangan bunday maktublar mualliflarining o'zlari tomonidan yoki ularning muxlislari tomonidan jamlanib bir to'plam holiga ham keltirilgan. Bu munshaotdir. Munshaot (arab.– insho etilganlar, ya'ni yozilganlar, bitilganlar) – sharq she'riyatidagi janrlardan biri, muallifning nazmda yoki nasrda yozilgan maktublar to'plami hisoblanadi. Bunday to'plamlar bir yoki bir necha muallif qalamiga mansub xatlar yig'indisidan iborat bo'lgan. Maktublar shunchaki bitilgan xatlar bo'lmay, badiiyatning o'ziga xos turi – insho san'ati sifatida yuzaga kelgan, chuqur mazmunga va go'zal badiiy ifodaga ega bo'lgan. Ba'zi maktublar yuksak san'at bilan o'ta jimjimador yozilgan. Asosan arab va fors tillarida yaratilgan. O'zbek adabiyoti tarixida munshaotning shakllanishi va rivojlanishi Alisher Navoiy ijodi bilan bog'liq. Navoiy "Munshaot" asarining

muqaddimasida forscha maktublar shakllangan yuksak uslubga ega ekanini, turkiy xalqlarda bu uslubda hali hech ish qilinmaganini va o'zi munshaotga birinchi bo'lib qo'l urganini qayd qilgan. Navoiyning ushbu asaridagi maktublarning aksariyati sulton Husayn Boyqaro va uning farzandlari bo'lmish shahzodalarga yozilgan. Ularda Navoiy maktub egalariga davlatni idora etish, hukumat ishlarini bajarishga doir o'zining qimmatli maslahat va takliflarini bayon etadi, adolat va hushyorlikka chorlaydi. Munshaot ba'zan "ruq'aot", "maktubot" deb ham yuritilgan. Munshaotlarning talaygina qo'lyozma nusxalari O'zbekiston FA Sharqshunoslik institutining qo'lyozmalar fondida saqlanadi. Bir nusxasi Sankt-Peterburgdagi davlat xalq kutubxonasida 558-tartib raqami bilan saqlanayotgan qo'lyozmasi bor.

Ana shunday maktublar sharqda asosan arab va fors tillarida yozilgan. Badiiy adabiyotning xos qanday turdagi ham fors adabiyoti namunalari bilan tenglasha oladigan asoslar yaratishni o'z oldida ijodiy maqsad qilib olgan Alisher Navoiyda o'zbek tilida ham shunday badiiy ko'rkam va dilga yoqimli maktublar yozish fikri tug'iladi. Shu tariqa yozgan maktublari oz vaqt ichida anchagina yig'ilib qolgach, ularni "Munshaot" nom bilan to'plam holiga keltiradi.

To'plamdagi maktublar mazmun-e'tibori bilan ham g'oyatda qimmatli, chunki, ularning aksariyati Navoiyning hayoti, ijodi va ijtimoiy-siyosiy faoliyatini yorituvchi badiiy lavhalardir. Bir qator maktublarda davlat ishlari va yurt osoishtaligi yo'lida jon kuydirayotgan davlat arbobining siymosi namoyon bo'lsa, ba'zi maktublarda shoirning ijod jarayoni aks etadi, bir turkum xatlar davlatni idora etishga doir muhim hujjatlar bo'lsa, yana birlarida tabrik va ta'ziya mazmunidagi nomalardir. Binobarin, "Munshaot"dagi maktublarning ifoda uslubi ham turlichadir. Ba'zi maktublar sodda va ravon uslubda yozilgan bo'lib, mazmuni tushunarli va muallif maqsadi aniq bo'lgani holda ayrim maktublar g'oyatda badiiy serjilo va serjimjimador uslubda yozilgandi. Hukmdor shaxslar yoki yuqori tabaqa egalari maktublar ko'proq ana shunday shaklda bo'lib, ular asosan xat yo'llanayotgan shaxsning ta'rif-tavsifi, uning haqida qilingan duolardan iboratdir.

Ko'rkam so'z va iboralar bilan ziynatlar bu maktublar mazmunini tushunib yetish, ularga jilo berib turgan badiiy san'atlar ostiga yashiringan nozik ma'nolarni idrok etish bugungi kun o'quvchisi uchun anchayin mushkul.

"Munshaot"dagi maktublarga parda bo'lib turuvchi yana bir jihat ularda xat yo'llanayotgan shaxs nomi, manzili va sananing ko'rsatilmaganligidir. Bu holatni ham sharq insho san'atining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib izohlash kerak. Zero, maktublar o'sha davrda biron bir xabar, maqsad yoki yangilikni eltuvchi vosita-hujjatdan ko'ra badiiy adabiyotning o'ziga xos bir turi sifatida bitilgan va qabul qilingan. Shunday bo'lgach, maktublar boshiga qaysi manzilga va kimga yozilayotganligi hamda oxirgi bitilgan sanasini ko'rsatish insho san'ati uslubiga muvofiq kelmaydigandek ko'ringan. Qolaversa, bunga deyarli ehtiyoj ham bo'lmagan, chunki, maktub ishonchli va tayinli kishilar orqali jo'natilgan yeri va shuningdek o'ta maxfiyligi tufayli xatda yozish muvofiq topilmagan gaplarni og'zaki tarzda bayon etishni o'z zimmasiga olgan.

„Munshaot“ning xijriy 1004-1007, millodiy 1595-1596 -1598-1599-yillarda Ozarbayjoning Qizilog'och shahrida ko'chirilgan qo'lyozmasi tarkibida oltmish maktub, boshqa ko'pgina nusxalarda to'qson atrofida, umrining so'ngi yillarida Navoiyning o'zi tomonidan tuzilgan „Kulliyot“dagi „Munshaot“da esa, bir yuz to'rtta maktub mavjud. Bu holni shunday tushunish kerak: Navoiy dastlab maktublarini to'plam holiga keltirganida u oltmish oltita xatdan iborat bo'lgan. Shundan keyingi 2-3 yil davomida yana yozilgan maktublar yig'ilib qolgan. Navoiy ularni ham to'plamga kiritgan va natijada „Munshaot“ning ikkinchi holati yuzaga kelgan. Nihoyat umr bo'yi barcha asarlarini jamlab bir kitob -, „kulliyot“ holiga keltirar ekan, Navoiy eng so'ngi yillarda yozilgan maktublarini ham „Munshaot“ga kiritgan va shu tariqa asarning so'ngi uchinchi shakli yuzaga kelgan.

Navoiy tomonidan maktubda o'ttizta idora usuli va qoidalari o'rta tashlanadi. Bular: har kuni ertalabdan adolat bilan arzlari eshitish, arkoni davlatni har kuni kechda yig'ib, mulk va mol ishlarini kengashib olish; har kunga belgilangan ishlarning bitganligi haqida hisobot olish; tarixga oid asarlarni, xususan "Zafarnoma"ni va ba'zi devonlarni mutolaa qilish; Iroq mamlakatiga bilimdonroq kishini yuborib turish va arz qilinishi zarur xabarlarni maktubda bitib, u yerdan kelgan ko'rsatmalar asosida ish ko'rish; sharobxona, qimorxona va baytul-lataf (fohishaxona) kabi zararli joylarni qat'iy

ma'n etish; haftada ikki marta bozor narxlarini tekshirib turish uchun muhtasiblar tayin qilish, mahalla ahli o'g'il-qizini o'qitish uchun maktab ochishni masjid imomig'a topshirish; bo'lak hamma kentlarda ham shu tartibni joriy etish; viloyat vaqflaridan buzilganini tuzatish, ulardan keladigan mablag'ni o'zlariga, sarf etishni kuzatib borish va bunga maxsus kishi belgilash; devon beklari, lashkarlar ahvolidan voqif bo'lib turish; shohga har bir e'tiborga loyiq qilingan ish yuzasidan, uning mazmuni va tarixini bitib yuborib turish; markazdan bo'lgan hukumlarni paysalga solmay ijro etish va bu haqda yozma yozib turish; ov va turli dabdabali bordi-keldilarni me'yori bilan qilish; tungi qorovullar ishini tekshirib turuvchi tovachi tayin etish; zakot va jarima yig'uvchilar ishini ham maxsus tovachilar orqali tekshirib turish va hokazolardir.

Alisher Navoiy hukmdor faoliyati uchun farz bo'lgan mana shu qoidalarni bir-bir sanab o'tgach, yana o'sha o'zining asl muddaosiga ko'chadi va barcha aytganlarga rioya qilishda, umuman barcha ishlarni bajarishda markaziy davlat manfaatidagi kelib chiqish va shoh itoatida bo'lishini uqtiradi. U davrlarda maktub yozish so'zni yuksak san'at bilan ishlatish hisoblanib, buning o'z qonun-qoidalari bo'lgan. Maktub yozuvchi odam chiroyli va nozik iboralarni qo'llashi, iloji bo'lsa o'z fikrini she'riy parchalar bilan ham ifodalashi, bu bilan o'zining aql va zakovatini ko'rsatishi kerak edi. "Makorimul axloq"ning muallifi Xondamir bu haqda shunday deydi: "Insho, fazl egalarining ta'rificha, ma'no qizlarining quloq va bo'yinlarini so'z durlari bezagi va yorqin ibora ziynati bilan yasatish, jumla eshitilishini ko'ngilni xira qiladigan so'zlardan tozalash va hikoyani hayot suviga aylanib ketadigan lug'atlar bilan bezashdan iboratdir..."[6: 39].

Navoiy Astrobodda hokimlik davrida Husayn Boyqoroning davlatni boshqarish ishlaridan xavotirga tushib, unga maktublar yozadi. Mamlakatni idora etishning hamma jabhalari qamralgan "Munshaot"da Navoiy hazratlari - tongda turib namoz o'qishga intizom qilinsa, ertalab kishilarning arz-dodi eshitilsa, ularga adolat qilinsa: kechqururlari ovqat yeyilib, so'ng qabulxonada arkoni davlat bilan mol-mulk ishlari muhokama qilinsa; arkoni davlat kunlik ishlardan hisob berib tursalar, chog'ir ichishdan qattiq saqlanilsa, bo'sh vaqtlarida kutubxonada qiroat qilinsa, arkoni davlatga, vazirlarga favorix kitoblari, xususan, "Zafarnoma" takror-takror o'qib turish buyurilsa: Iroq mamlakatiga aqlli-xushli kishilar yuborib, u yerdagi ishlaridan xabar olib turilsa, devon beklari mahkamada musulmonlar ishini to'g'ri yo'lda bo'lishiga bosh-qosh bo'lsalar: bazm va majlislarda chog'ir ichishga hirs qo'yilmasa, majlislar tartib bilan o'tkazilsa, tayin etilmagan kishilar kirgizilmasa: chegaralarning darvozvlari qattiq qo'riqlansa, boshqa yurtlardan kelgan bozorganlar, savdogarlarga hurmat-etibor ko'rguzilsa, ulardan soliq shariat qonunlar asosida olinsa, gunoh qilganlar qattiq jazolansa va bu holat butun mamlakatga tarqatilsa, kabi tarbiyaviy tavsiyalarni berganlar.

Alisher Navoiy o'z davrning eng obro'li va katta mavqeli davlat arbobi, buyuk shoiri va ulkan mutafakkiri sifatida murakkab siyosiy voqelik hamda qaynoq madaniy hayotning markazida bo'lgan. Shu bilan taqozo qilingan holda u, tabiiyki, ko'p viloyatlarda yashab, ko'p odamlar bilan turli masalalar yuzasidan ham bevosita, ham maktublar orqali aloqada bo'lgan. "Munshaot" Navoiyning shunday maktublari majmuasidir. Navoiy "Munshaot"ning kirish qismida bu asar yuzaga kelish sabablarini tushuntirib o'tadi. Unda ta'kidlashicha, shaxslarning fors tilidagi o'zaro yozishmalari go'zal so'zlar va iboralar bilan bezatilgan, ularda she'rlardan foydalanilgan, umuman, yuksak badiiy saviyada bitilgan. Lekin bu hol turkiygo'y xalqlar orasida rasm bo'lmagan. Shuni nazarda tutib, Navoiy "Xayolga andoq keldikim, turk alfozining dag'i ruq'alari ham ul misol bila bitilgay va bu tilining nomalarin ham o'shul mivol bila sabt etilgay", – deb yozadi [1: 40]. Binobarin, Navoiy turkiy tilda ham yaxshi va chiroyli insholar yozish uchun barcha imkoniyatlar mavjud, prozaning bu turida ham ajoyib namunalar yaratsa bo'ladi, deb hisoblaydi.

Mana shu maqsadda Navoiy o'z xatlarini yig'adi. Navoiyning bu majmuadan ko'zlagan yana bir maqsadi – xatlardagi fikr hamda nasihatlarining barcha uchun foydali ekanligini tushuntirish va ularga rioya etishga chaqirish, xalq va mamlakat manfaatlariga zid bo'lgan narsalarni yo'qotish, insonning tinchligi, farovonligini ta'minlaydigan yaxshiliklar uchun kurashish zarurligini uqtirishdan, shoir iborasi bilan aytganda, baxt-saodat kalitini ularga ko'rsatishdan iborat edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мухиддинов М.К. Алишер Навоий ва унинг салафлари ижодида инсон концепцияси. («Хамса»ларнинг биринчи дostonлари асосида) // филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 1995. – 238 б.

2. Муҳиддинов М.Қ. Комил инсон – адабиёт идеали. – Тошкент: Маънавият, 2005. – 208 б.
3. Муҳиддинов М.Қ. Нурли қалблар гулшани. – Тошкент: Фан, 2007. – 168 б.
4. Эркинов С. Алишер Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достони ва уни қиёсий ўрганишнинг баъзи масалалари. Докторлик дисс. – Т., 1974.
5. Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача луғат. – Тошкент: ЎзФА нашриёти, 1953. – 454 б.
6. Гиёсиддин бинни Хумомиддин Хондамир. Макоримул-ахлоқ. ЎзФА нашриёти. Тошкент, 1948, 39-бет.

UO'K 82-34

“TEMURNOMA”DA QO‘LLANGAN ETNOGRAFIK REALIYALAR XUSUSIDA

*M.B.Asqarova, doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan**Orcid:0000-0001-5880-5758*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Salohiddin Toshkandiyning “Temurnoma” asarida qo‘llangan etnografik realiyalarning semantik va lingvomadaniy xususiyatlari tadqiq etiladi. Asarda uchraydigan an‘ana, marosim, bayram va o‘yinlarga oid leksik birliklar Temuriylar davri ijtimoiy-madaniy hayotining muhim ko‘rsatkichlari sifatida tahlil qilinadi. Xususan, “o‘yin”, “tomosha”, “to‘y” kabi tushunchalarning semantik qatlamlari, ularning kontekstual ma‘nolari va konseptual yuklamalari ochib beriladi. Tadqiqot jarayonida tarixiy manba tilidagi etnografik birliklarning xalq mentaliteti, ijtimoiy munosabatlar hamda davr mafkurasi bilan uzviy bog‘liqligi yoritiladi. Maqola “Temurnoma” matni asosida Temuriylar davri madaniyatining lingvomadaniy manzarasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: “Temurnoma”, etnografik realiyalar, lingvomadaniyat, o‘yin, to‘y, marosim, Temuriylar davri.

Аннотация. В статье рассматриваются семантические и лингвокультурологические особенности этнографических реалий, представленных в произведении Салохиддина Ташкандия «Темурнома». Лексические единицы, связанные с традициями, обрядами, праздниками и народными играми, анализируются как отражение социально-культурной жизни эпохи Темуридов. Особое внимание уделяется семантике понятий «игра», «зрелище», «той», их контекстуальным значениям и концептуальному наполнению. В ходе исследования выявляется связь этнографических единиц с народным мировоззрением, социальной структурой и идеологией эпохи. Статья способствует реконструкции лингвокультурной картины Темуридского периода на основе текста «Темурнома».

Ключевые слова: Темурнома, этнографические реалии, лингвокультурология, игра, той, обряд, эпоха Темуридов.

Abstract. In this article was enlightned the semantic and linguocultural features of ethnographic realities used in Salohiddin Toshkandiyn’s work Temurnoma. Lexical units related to traditions, rituals, festivals, and folk games are analyzed as key indicators of the socio-cultural life of the Timurid period. Special attention is paid to the semantic structure and contextual meanings of concepts such as game, spectacle, and wedding, as well as their conceptual significance. The study reveals the close relationship between ethnographic units, folk mentality, social relations, and the ideology of the era. Based on the text of Temurnoma, the article aims to reconstruct the linguocultural landscape of Timurid culture.

Key words: Temurnoma, ethnographic realities, linguoculturology, game, wedding, ritual, Timurid period.

Kirish. Tarixiy-badiiy manbalar tilini lingvomadaniy jihatdan tadqiq etish muayyan davr xalqining dunyoqarashi, ijtimoiy munosabatlari hamda madaniy qadriyatlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, etnografik realiyalar — urf-odatlar, marosimlar, bayramlar va xalq o‘yinlari bilan bog‘liq birliklar til orqali milliy madaniyatning o‘ziga xos jihatlarini namoyon etadi. Temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida siyosiy qudrat bilan bir qatorda boy madaniy hayoti, keng ko‘lamli xalq bayramlari, tomosha san‘ati va marosimlari bilan ajralib turadi. Bu davr madaniyatini o‘rganishda Salohiddin Toshkandiyning “Temurnoma” asari muhim manbalardan biri hisoblanadi. Asarda Amir Temur shaxsiyati, harbiy faoliyati bilan birga, davrning ijtimoiy-madaniy hayotiga oid ko‘plab etnografik tasvirlar ham uchraydi. Mazkur maqolada “Temurnoma” asarida qo‘llangan

etnografik realiyalar semantik jihatdan tahlil qilinib, ularning lingvomadaniy mohiyati ochib beriladi. Xususan, an'ana, marosim, o'yin va to'y kabi birliklarning asardagi funksional va konseptual xususiyatlarini aniqlash asosiy maqsad qilib belgilandi.

Temuriylar davri tarixiy-madaniy hayotini o'rganishda yozma manbalar va ularning lingvistik talqini muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, tarixiy-badiiy asarlarda aks etgan etnografik realiyalar muayyan davr xalqining ijtimoiy munosabatlari, an'analari va madaniy tafakkurini anglashda asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Shu bois, mazkur masala tarix, adabiyotshunoslik va tilshunoslik fanlari kesishgan nuqtada tadqiq etilib kelinmoqda. Temuriylar davri tarixiga oid dastlabki fundamental tadqiqotlar Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma", Nizomiddin Shomiyning "Zafarnoma", Mirxond va Xondamir asarlari asosida olib borilgan. Ushbu manbalarda Amir Temur hayoti, harbiy yurishlari bilan birga, bayramlar, marosimlar, tantanalar va xalq yig'inlari haqida ham muhim ma'lumotlar berilgan. Tarixchilar tomonidan bu manbalar asosan tarixiy voqealar nuqtayi nazaridan tahlil qilingan bo'lsa, ulardagi etnografik tafsilotlar ikkilamchi masala sifatida qolib kelgan. Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asari esa Temur shaxsini xalqona tasvirlash, og'zaki an'anaga yaqin uslubda bayon etilishi bilan ajralib turadi. Asar adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan epik-badiiy manba sifatida baholangan bo'lsa-da, undagi etnografik realiyalarning semantik va lingvomadaniy xususiyatlari yetarli darajada maxsus tadqiq etilmagan. Ayrim tadqiqotlarda "Temurnoma" tarixiy-afsonaviy manba sifatida tavsiflanadi, biroq undagi marosimlar, o'yinlar va tomosha san'atiga oid birliklarning til tizimidagi o'rni alohida tahlil qilinmagan. O'zbek tilshunosligida etnografik leksika va realiyalar masalasi bir qator olimlar tomonidan o'rganilgan. Jumladan, A. Hojiyev, Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov, E. Begmatov ishlarida milliy-madaniy komponentga ega leksik birliklarning semantik tuzilishi, ularning til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqligi yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda etnografik birliklar milliy tafakkur va mentalitetning ifodasi sifatida talqin qilinadi. Lingvokulturologiya doirasida V. A. Maslova [4], V. N. Teliya [7], Y. S. Stepanov, A. Vejbitskaya kabi olimlarning ishlari konsept, madaniy sema, milliy stereotip masalalarini ilmiy asosda yoritib bergan. Ularning nazariy qarashlari tarixiy matnlardagi "o'yin", "to'y", "marosim" kabi tushunchalarni konseptual birlik sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur nazariy yondashuvlar asosida tarixiy matnlarning lingvomadaniy talqini so'nggi yillarda dolzarb yo'nalishlardan biriga aylandi. O'zbek tilshunosligida tarixiy matnlarni lingvomadaniy jihatdan o'rganish borasida ham muayyan izlanishlar mavjud. Xususan, tarixiy asarlardagi leksik qatlam, realiyalar, an'ana va urf-odatlariga oid birliklar ayrim dissertatsiya va maqolalarda tahlil qilingan. Biroq Temuriylar davri manbalari, xususan "Temurnoma"dagi etnografik realiyalarning semantik xususiyatlarini kompleks, tizimli va konseptual yondashuv asosida tadqiq etish masalasi hali yetarli darajada yoritilmagan. Shu jihatdan, mazkur tadqiqot Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asarida qo'llangan etnografik realiyalarni semantik va lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilish orqali mavjud ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, Temuriylar davri madaniy hayotining til orqali ifodalanishini aniqlashga xizmat qiladi. Etnografik realiyalar til orqali muayyan xalqning tarixiy hayoti, turmush tarzi, urf-odatlari, marosimlari, an'analari hamda madaniy qadriyatlarini ifodalovchi leksik birliklardir. Bunday birliklar til tizimida milliy-madaniy semantikaga ega bo'lib, ularni boshqa tillarga yoki davrlarga to'liq ekvivalent bilan tarjima qilish ko'pincha mushkul hisoblanadi. Shu sababli etnografik realiyalar xalqning mentaliteti va madaniy xotirasini saqlovchi muhim vosita sifatida qaraladi. Ilmiy adabiyotlarda etnografik realiyalar ko'pincha milliy-madaniy birliklar, realiyalar, madaniy belgisi leksika kabi atamalar bilan izohlanadi. Tilshunoslikda ular lingvokulturologiya, etnolingvistika, sotsiolingvistika va tarixiy leksikologiya yo'nalishlarida tadqiq etiladi. V. N. Teliya, Y. S. Stepanov, V. A. Maslova kabi olimlar etnografik birliklarni til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqaning yorqin namoyoni sifatida baholaydilar. Etnografik realiyalar, asosan, muayyan xalq hayotiga xos bo'lgan va boshqa madaniyatlarda to'liq mos tushunchaga ega bo'lmagan predmet, hodisa yoki tushunchalarni ifodalaydi. Ular tarixiy davr bilan chambarchas bog'liq bo'lib, vaqt o'tishi bilan ayrimlari faol leksikadan chiqib ketadi yoki tarixiy birlik sifatida saqlanib qoladi. Ilmiy tadqiqotlarda etnografik realiyalar quyidagi asosiy guruhlariga ajratiladi [3]:

1. An'ana va marosimlarga oid realiyalar. Bu guruhga xalqning urf-odatlarini, diniy va ijtimoiy marosimlari bilan bog'liq birliklar kiradi. Masalan: to'y, nikoh, aqiqa, beshik to'yi, hayit, Navro'z va boshqalar. Bunday realiyalar jamiyatning ijtimoiy tuzilishi va qadriyatlar tizimini aks ettiradi.

2. O'yin va tomosha san'atiga oid realiyalar. Mazkur guruh xalqning ommaviy hordiq chiqarish shakllari, musobaqa va tomosha an'analari ifodalaydi. Masalan: kurash, chavron, uloq (ko'pkari), dorbozlik, poyga kabi birliklar jismoniy kuch, jasorat va raqobat konseptlari bilan bog'liq.

3. Kundalik turmush va xo'jalik hayotiga oid realiyalar. Bu turga xalqning yashash tarzi, ovqatlanish, kiyinish va mehnat faoliyatiga oid birliklar kiradi. Ular orqali muayyan davrning iqtisodiy va ijtimoiy hayoti yoritiladi.

4. Diniy e'tiqod va marosimlarga oid realiyalar. Diniy dunyoqarash bilan bog'liq birliklar xalq ma'naviy hayotining muhim qatlamini tashkil etadi. Ular diniy marosimlar, duolar, bayramlar bilan uzviy aloqada bo'ladi.

5. Harbiy va ijtimoiy hayotga oid realiyalar. Tarixiy manbalarda ko'p uchraydigan ushbu birliklar jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish, harbiy tuzilma va siyosiy hayotni aks ettiradi.

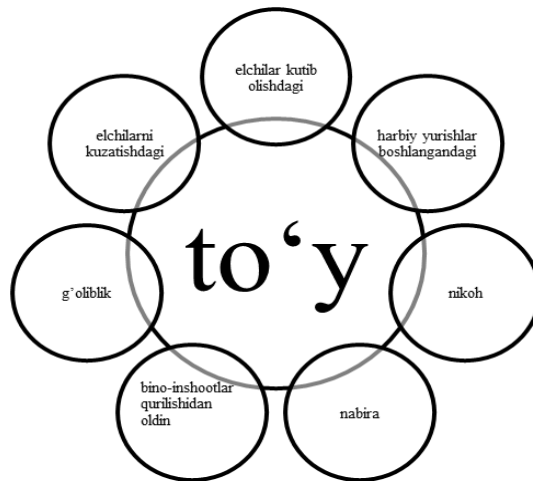
Etnografik realiyalar ko'pincha ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega bo'ladi. Ular: Denotativ ma'no – real predmet yoki hodisani bildiradi; Konnotativ ma'no – madaniy, ijtimoiy va baholovchi yuklamani o'z ichiga oladi. Simvolik ma'no – xalq mentalitetida shakllangan ramziy tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, “to'y” leksemasi nafaqat nikoh marosimini, balki birlik, qudrat, saxovat va ijtimoiy nufuz ramzini ham anglatadi. “O'yin” tushunchasi esa hordiq bilan bir qatorda harbiy tayyorgarlik, jismoniy quvvat va mardlik konseptlari bilan bog'lanadi.

Tarixiy-badiiy asarlarda etnografik realiyalar davr ruhini ifodalovchi asosiy unsurlardan biri hisoblanadi. Xususan, Salohiddin Toshkandiyning “Temurnoma” asarida o'yinlar, to'ylar, tomoshalar va marosimlarga oid birliklar Temuriylar davrining ijtimoiy-madaniy hayotini jonli tasvirlashga xizmat qiladi. Ushbu realiyalar orqali muallif nafaqat voqealarni, balki xalqning dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini ham ifodalaydi. Ko'plab manbalarda Temuriylar davri tomosha san'atlari, bayramlari to'g'risida ma'lumotlar saqlanib qolgan. Ular qatorida tadqiqotimiz manbasi sifatida tahlil qilinayotgan Salohiddin Toshkandiyning “Temurnoma”si ham qimmatli manbadir. Markaziy Osiyo hududida ko'pchilikka mo'ljallangan hamda ko'ruvchi va tinglovchini quvontiradigan yoki qayg'urtiradigan, ba'zan hatto jumbushga soladigan ijrolar, maydon ma'rakalari, marosimlar bilan bog'liq namoyishlar va o'yinlar- barchasi “tomosha” deb yuritilgan. Turkiychada “o'yin” atamasi ham qo'llangan. o'yin istilohining qo'llash semalari keng bo'lib, ermak mashg'ulotlar, badantarbiya va sportga oid sohalarni ham o'z ichiga olgan. Ot-ulov yordamida olishuv, yakkama-yakka kurash, “urush-urush” o'yinlari shular jumlasidandir. Asarda ham ko'p o'rinlarda mazkur mashg'ulotlar qayd etiladi, shu bilan birga Amir Temurning bolaligidan jismonan kuchli bo'lib o'sgani, mardligi misollar bilan yoritilgan. Sohibqiron bahslarda qassobning sixlik qanorasini (kundasini) bir barmog'i bilan otib yuborgani, bir qo'li bilan yuk to'la arobani ko'tarib tashlagani, ajdarning boshini tishi bilan tishlab uzib tashlagani, qirq kishi tortadigan qovg'ani (meshni) quduqdan qirq marta yolg'iz o'zi tortib chiqargani, filni boshida ko'targani haqidagi mahoratli kurashlari aks etgan. Masalan, *o'yinlari misli o'q yoy, puxtabozliq va tupuqbozliq va dorbozliq, necha o'yinlar shunga o'xshash erdi. (“Temurnoma”, 89-bet) ...oni oti Shijoat bekachdur, san birla qo'l qayirmoq qilibdur (“Temurnoma, 89-bet”). Xonni kalla handalagi jasadi falakidin uzulib bozori ajalga shiryang o'ynag'ali ketti. Xalq orasida keng tarqalgan o'yinlar hozirgi kungacha saqlanib kelinmoqda.* Amir Temur va Temuriylar davlatida turli bayramlar, sayillar, tomoshalar o'tkazilib kelinganligi to'g'risida ko'pgina ilmiy ma'lumotlar bor. Ma'rakalarda har toifa ijrochilar alohida-alohida tarabxona va xosxona san'atkorlarning aralash guruhlarini o'z mahoratlarini namoyish etishgan bo'lsa, teatrlashgan sayillar va namoyishlarda minglab har xil ijrochilar qatnashgan, o'zaro bellashgan. Amir Temur Movorounnahrda avvaldan mavjud an'analarni davom ettirgan, o'zining har bir g'alabasini bayram, to'y bilan nishonlagan. Asarda har bir an'ana, bayram asosida o'tkazilgan “to'y” turlicha o'tkazilgan, ularning marosimlari, o'tkazilish vaqti, davomiyligi ham turlicha bo'lgan. Sharafiddin Ali Yazdiy “Zafarnoma” asarida ham Amir Temur saltanatidagi ko'plab to'ylar haqida ma'lumotlar berilgan. Bu to'ylar asosan 3 xil ko'rinishda ko'rishimiz mumkin:

1. Amir Temur hayoti bilan bog'liq to'ylar. Sohibqironning nikoh to'ylari, g'alaba to'ylari, qurilish boshlanganda yoki tugallangandagi to'y marosimlar.

2. Amir Temur farzandlari va nabiralari hayoti bilan bog'liq marosimlar. Farzandlar va nabiralarning nikoh, aqiqa(beshik to'y)lari.

3. Davlat va din ishlari bilan bog'liq bayramlar. Xalq bayramlari, ommaviy sayllar, Navro'z, hayit ayyomlari, turli marosimlar. Salohiddin Toshkandiyning "Temurnoma" asarida to'y leksemasining lingvomadaniy konseptini quyidagi sxemada ko'rsatish mumkin:

1-rasm. "To'y" konseptining semantik tasnifi

Nikoh to'yi – uning qanday o'tishi, davomiyligi xususida asarda ma'lumotlar kamroq bo'lsa-da, nikohdan oldingi vaziyat, kurashib qizning roziligini olish (qizning o'zi bilan jang qilib yenggan taqdirda, nikohga rozilik, o'zini baxshida qilishi) shuningdek nikoh kechasi tasvirlari ko'p o'rinlarda yoritilgan. Sohibqiron va Kamol oy (O'ljoy Turkon) bilan sodir bo'lgan jang tasviridan so'ng: **uch yuz qator teva to'yg'a keraklik yuklarni ortib, ming qo'y bila Buxorog'a yetub keldilar. Buxoroda qirq kun kecha-kunduz oyin bog'lab, to'y berdilar (Temurnoma, 86-bet) ...oni oti Shijoat bekachdur, san birla qo'l qayirmoq qilibdur. Ammo oni sanga hukmi sha'riy qilib berurmiz, agar san aning qo'lini qayirsang, sani xotuning bo'lsin va agar kuching yetmasa, taloq qilursan ("Temurnoma, 89-bet")**. Sohibqiron har bir aziz mehmonni ziyofat va bazm bilan siylagan. Oilaviy marosimlarni ham sozanda, xonanda va raqqos-u raqqossalarsiz, umuman olganda o'yinchilarning katta-katta guruhlarini jalb etib o'tkazishni yoqtirgan. Uning davrida xalq bayramlari juda ham keng ko'lamda nishonlanganligini asarda uchratishimiz mumkin. Maydon tomoshalari orasida ot bilan bajariladigan poyga,uloq chopish(ko'pkari), otdan ag'darish, chavgon, qaboq o'yin kabilar, gushtirlik, ya'ni kurash, qilich, nayza, gurzi va boshqa qurol va aslahalar bilan o'tadigan bellashuvlar, shuningdek, qo'chqor, xo'roz urushtirish singari qadimiy o'yin va musobaqalar yetakchilik qilgan.

Demak, "Temurnoma" tarixiy-badiiy asar bo'lish bilan birgalikda o'zida xalqimizning boy merosini, lingvomadaniy birliklarini: barqaror birikmalarni, paremiologik birliklar, shuningdek, etalonlar, ramzlar, metaforalar, o'xshatishlar, nutqiy etiketlar, etnografizmlar, milliy realiyalar, arxetiplar, mifonimlar, muqobilsiz leksik birliklar, pretsedent nomlarni mujjassamlashtirgan bebaho asardir. Asarda qo'llangan realiyalarni tadqiq qilish orqali qadim xalqimiz tarixi, milliy-ma'naviy qadriyatlari, milliy tilimizning jozibasi yaqqol namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.С.Тoшкандий Темурнома: Амир Темур жангномаси. (Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва луғат муаллифи П.Равшанов). – Тошкент. Чўлпон, 1990.
- 2.Madvaliyev A. O'zbek tilining izohli lug'ati. –Toshkent."O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2013.
- 3.Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. –Toshkent. 2009.
4. Маслова, В. А. Принцип противопоставления и его реализация в семантике языка: (на материале лекс. единиц): дис. ... канд. филол. наук / В. А. Маслова. – Ош, 1981. – 215 с.
- 5.Маслова, В. А. Русский характер сквозь призму языка и текста: лингвокультурологический анализ: [монография] / В. А. Маслова. – Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011. – 123 с.
- 6.Маслова, В. А. Когнитивный и коммуникативный аспекты художественного текста: монография / В. А. Маслова. – Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2014. – 104 с.

7. Телля В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.; Воробьев В.В. Лингвокультурология: Теория и методы. – М.: РУДН, 2008. – С. 36.
8. Воробьев В.В. Лингвокультурология: Теория и методы. – М.: РУДН, 2008. – С. 36.

UO'K: 811.512.133:81'42

**ALISHER NAVOIYNING “HAYRAT UL-ABROR” ASARIDA VAQT MUNOSABATINI
IFODALOVCHI YORDAMCHI SO‘ZLAR**

Z.A. Axrorova, tayanch doktorant, Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona
ORCID ID 0009-0009-0313-X7

Annotatsiya. Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonida vaqt munosabatini ifodalovchi yordamchi so‘zlar hamda vaqtga oid leksik birliklarning semantik-funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarda hargiz, aslo, hech kabi yordamchi so‘zlarning inkor ma’nosini zamoniy uzluksizlik asosida kuchaytirishdagi o‘rni, shuningdek azal, ibtido, subh, tun, tong leksemlarining falsafiy-badiiy yuklamasi yoritiladi. Tadqiqot natijalari mazkur birliklarning asar g‘oyaviy-badiiy tizimida temporallikni shakllantiruvchi muhim vosita ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: temporallik, yordamchi so‘zlar, inkor, vaqt munosabati, diskurs, Alisher Navoiy, “Hayrat ul-abror”.

Аннотация. В статье анализируются семантико-функциональные особенности служебных слов и лексических единиц, выражающих временные отношения в поэме Алишера Навои «Хайрат ул-аброр». Особое внимание уделяется словам *hargiz, aslo, hech*, усиливающим отрицание на основе временной непрерывности, а также лексемам *azal, ibtido, subh, tun, tong*, которые формируют философско-художественную концепцию времени. Результаты исследования подтверждают значимую роль указанных единиц в идейно-художественной системе произведения.

Ключевые слова: темпоральность, служебные слова, отрицание, временные отношения, дискурс, Алишер Навои.

Abstract. This article examines the semantic and functional features of auxiliary words and lexical units expressing temporal relations in Alisher Navoi’s poem *Hayrat ul-abror*. Particular attention is paid to auxiliary words such as *hargiz, aslo, and hech*, which intensify negation through temporal continuity, as well as to the lexemes *azal, ibtido, subh, tun, and tong*, which convey the philosophical and artistic interpretation of time. The study demonstrates that these linguistic units play a crucial role in shaping the ideological and artistic structure of the work.

Keywords: temporality, auxiliary words, negation, temporal relations, discourse, Alisher Navoi.

Kirish. O‘zbek tilida temporallik bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Ushu tadqiqot ishlari, ko‘pincha, fe‘l tizimi va leksik vositalarga asoslanadi. M. Hakimova kabi tadqiqotchilarning ishlari shuni ko‘rsatadiki [4], o‘zbek tilida temporal maydon ko‘p bosqichli tuzilishga ega bo‘lib, uning yadrosini fe‘l zamonlari tashkil etadi. Shuningdek, o‘zbek tilida temporallikni o‘rganishda lingvokulturologiya va etnolingvistika sohalari ham muhim ahamiyatga ega. Vaqt tushunchasi xalqning madaniyati, urf-odatlar va dunyoqarashi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu jihatlar tilshunoslik tadqiqotlarida alohida e’tibor qozongan.

Alisher Navoiy ijodida vaqt tushunchasi grammatik kategoriya doirasidan chiqib, falsafiy-axloqiy mazmun kasb etadi. Shoir asarlarida vaqt inson hayoti, ma’naviy kamolot, ezgulik va yovuzlik muammolari bilan uzviy bog‘langan holda talqin qilinadi. “Hayrat ul-abror” dostoni ham ana shunday yondashuvning yorqin namunasi bo‘lib, unda vaqt munosabatini ifodalovchi til birliklari muhim badiiy-estetik vazifa bajaradi.

Zamonaviy tilshunoslikda vaqt kategoriyasi nafaqat fe‘l zamonlari, balki yordamchi so‘zlar, modal birliklar va leksik vositalar orqali ham ifodalanishi ta’kidlanadi. Shu nuqtayi nazardan, Navoiy matnida yordamchi so‘zlarning vaqt munosabatini shakllantirishdagi o‘rnini aniqlash ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va medotologiya. O'zbek tilshunosligida vaqt masalasiga oid tadqiqotlar salmoqli o'rinni egallaydi. Jumladan, Ayub G'ulomov o'zbek tilshunosligida fe'l zamonlari tadqiqining asoschilaridan biri hisoblanadi. Tilshunos olim o'zbek tilidagi fe'l zamonlarini (o'tmish, hozirgi, kelasi) ilmiy jihatdan tavsiflagan. Zamon shakllarining grammatik va semantik xususiyatlarini yoritgan. Vaqtni morfologik kategoriya sifatida tahlil qilgan.

Solih Mutallibov esa zamon va aspekt munosabatini o'rgangan olim bo'lib, fe'l kategoriyalariga bag'ishlangan maqolalari bilan ushbu sohaga hissa qo'shgan. Zamon shakllarining nutqdagi qo'llanilishini o'rgangan. Fe'l zamonlaridagi ma'no nozikliklarini tahlil qilgan. Zamon va harakat davomiyligi (aspekt) o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatgan.

F. Abdullayev fe'l kategoriyalarini chuqur tadqiq qilgan. Zamon shakllarining uslubiy va semantik imkoniyatlarini ochib bergan. Vaqtni ifodalovchi grammatik vositalarni tizimlashtirgan.

A. Nurmonov Zamonaviy nazariy grammatika vakilibo'lib, funksional grammatika bo'yicha maqolalar bilan mazkur sohaga hissa qo'shgan. Zamonni faqat fe'l bilan cheklanmay, leksik, sintaktik va kontekstual vositalar orqali o'rganishni asoslagan. Temporallikni funksional-semantik maydon sifatida talqin qilgan.

Bundan tashqari, H.Yo'ldosheva tadqiqotlarida vaqt komponentining xususiyatlari, uning leksik va logik urg'ular hamda gapning kommunikativ turlarini hosil qilishdagi vazifalari tahlil etiladi.

Tadqiqotda tavsifiy, kontekstual-semantik va diskursiv tahlil usullaridan foydalanildi. Baytlar matn ichidagi funksiyasi asosida o'rganilib, yordamchi so'zlarning temporallikni ifodalashdagi semantik yuklamasi aniqlandi. Shuningdek, tarixiy-tilshunoslik yondashuvi orqali ayrim leksemalarning mumtoz davrdagi ma'nosi izohlandi.

Natija va muhokama. Yordamchi so'zlar mustaqil leksik ma'noga ega bo'lmay, nutqda grammatik va mantiqiy munosabatlarni ifodalaydi. "Hayrat ul-abror" dostonida *hargiz* yordamchi so'zi kam qo'llanilgan bo'lsa-da, kuchli semantik ta'sirga ega. U *aslo*, *sira*, *hech* birliklari bilan sinonimik munosabatda bo'lib, harakatning hech bir zamonda sodir bo'lmashligini bildiradi:

*Qolmadi yo'lida chun aslo makon,
Qildi makon bodiyayi lomakon.
Chunki erur asli yomon nopisand,
Aylamas ul yaxshini aslo pisand. [1, 9]*

Mazkur misralarda inkor faqat bir vaqt kesimi bilan cheklanmaydi, balki o'tmish, hozirgi va kelajak zamonlarni qamrab olgan holda umumlashgan xarakter kasb etadi. Shu jihatdan *hargiz* va unga yaqin yordamchi so'zlar "abadiy inkor"ni ifodalovchi temporallik vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Dostonda vaqt tushunchasi ko'pincha *azal* va *ibtido* leksemalari orqali umumlashtiriladi:
*Chun bu nasim esti azal tog'idin,
Muncha gul ochildi jahon bog'idin. [1, 15]*

Bu baytda *azal* leksemasi mavjudotning boshlanish nuqtasini, ilohiy ibtidoni anglatadi. Shoir borliqdagi go'zalliklarning manbayi sifatida ibtidoiy vaqtni ko'rsatadi. Til masalasiga oid mashhur baytda esa *ibtido* yangi tarixiy bosqich ma'nosini ifodalaydi:

*Forsiy o'ldi chu alarga ado,
Turkiy ila qilsam ani ibtido. [1, 5]*

Bu yerda *ibtido* turkiy tilda ijod qilishni yangi davr boshlanishi sifatida talqin etishga xizmat qiladi.

Dostonning XVIII bobida vaqt leksemalari ramziy ma'no kasb etadi. *Subh* yorug'lik va najot timsoli sifatida *tun* obrazi bilan qarama-qarshi qo'yiladi:

*Hajr qaro shomida subhi najot,
Zulmati furqat aro obi hayot. [1, 17]*

Mazkur misralarda *subh* inson ruhiy holatidagi o'zgarish, umid va ma'naviy uyg'onish belgisi sifatida namoyon bo'ladi. *Tong* obrazi esa kamolotning yangi bosqichini anglatadi:

*Tong qushi chun berdi payomi sabuh,
No'sh etayin bir-ikki jomi sabuh. [1, 23]*

Bu birliklar orqali shoir inson hayotini vaqt oqimida kechuvchi ma'naviy jarayon sifatida talqin qiladi.

Xulosa. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, "Hayrat ul-abror" dostonida vaqt munosabatini ifodalovchi yordamchi so'zlar va vaqtga oid leksik birliklar asarning g'oyaviy-badiiy tizimida muhim o'rin egallaydi. *Hargiz, aslo, hech* kabi yordamchi so'zlar inkorni zamoniy uzluksizlik asosida kuchaytirsam, *azal, ibtido, subh, tun, tong* leksemalari inson hayoti va ma'naviy kamolot jarayonini vaqt tushunchasi bilan uzviy bog'liq holda yoritadi. Ushbu holat Navoiy tilining semantik chuqurligi va vaqt kategoriyasini badiiy diskursda mahorat bilan qo'llaganini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий. Хайратул-аброҳ – Тошкент. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти 1989.
2. Hojiyev A. O'zbek tilida yordamchi so'zlar. – Toshkent.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent.
4. Ҳақимова М. Ўзбек тилида вақт маъноли луғавий бирликлар ва уларнинг матн шакллантириш имкониятлари. Филол. фан. ном. дисс. автореф. -Фарғона, 2004.
5. G'ulomov A. "Hozirgi o'zbek adabiy tili. Morfologiya", "O'zbek tilida fe'l".
6. Mutallibov S. "Hozirgi o'zbek adabiy tili"
7. Abdullayev F. "O'zbek tilida fe'l kategoriyalari".
8. Nurmonov A. "O'zbek tilining nazariy grammatikasi".

UO'K 821.111:821.512.191

XRESTOMATIK ASARLARNING INGLIZ VA O'ZBEK ADABIYOTIDAGI O'RNI F.U.Axtamova, mustaqil tadqiqotchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. *Xrestomatik asarlar adabiyotda muhim o'rin tutadi, chunki ular turli mualliflar va asarlardan tanlangan parchalarni o'z ichiga olib, o'quvchilarga ma'lum bir mavzu yoki soha bo'yicha kengaytirilgan bilim berish maqsadida tayyorlanadi. O'zbek va dunyo adabiyotida xrestomatik asarlar turli xil shaklda mavjud bo'lib, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega. Quyidagi maqolada xrestomatik asarlar tarixi, tuzulishi haqida ayniqsa adabiy xrestomatik asarlar borasida fikr yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *xrestomatiya, memuar, kulliyot, biografiya, klassik adabiyot, tazkira, majmua.*

Аннотация. *Хрестоматы играют важную роль в литературе, поскольку содержат избранные отрывки из произведений различных авторов и призваны расширить знания читателей по той или иной теме или области. Хрестоматы существуют в различных формах в узбекской и мировой литературе, каждая из которых имеет свои уникальные особенности. В данной статье рассматривается история и структура кресто-мемориальных произведений, особенно литературных кресто-мемориальных произведений.*

Ключевые слова: *хрестоматия, мемуары, сборник, биография, классическая литература, собрание.*

Abstract. *Chrestomathy works occupy an important place in literature, as they include selected excerpts from various authors and works, and are prepared to provide readers with expanded knowledge on a particular topic or field. Chrestomathy works exist in various forms in Uzbek and world literature, each of which has its own unique characteristics. The following article discusses the history and structure of chrestomathy works, especially literary chrestomathy works.*

Key words: *chrestomathy, memoir, collection, biography, classical literature, tazkira, complex.*

Xrestomatiya (yun. chrestos — foydali va manthano — o'qiyman) — ta'limning biror sohasi bo'yicha muayyan ichki tamoyillar asosida tartib bilan berilgan o'quv kitobi. Xrestomatiya o'zbek tilida "majmua" deb ham yuritiladi. Ular ilmiy, badiiy, memuar, publitsistik asar yoki ulardan olingan parcha yoxud turli hujjatlardan iborat bo'lishi mumkin.

Bu atama ilk bor milodiy IV asrda yunon grammatigi Elladiy tomonidan yunon yozuvchilarining asarlaridan olingan parchalar to'plamiga nisbatan qo'llangan. Shundan buyon Yevropa ta'lim tizimida bu didaktik atamadan foydalanib kelinadi. Qadimgi Turkiston maktabxona va madrasalaridagi ta'lim jarayonida talabalarning mustaqil o'qishi uchun foydalanilgan bayozu kulliyotlar ham o'ziga xos Xrestomatiya hisoblangan. O'zbekistonda bevosita pedagogik maqsadda

tartib bilan berilgan Xrestomatiyalar ilk bor XX asr boshlarida Munavvar qori (“Sabzavor”), Abdulla Avloniy (“Birinchii muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Maktab gulistoni”, “Adabiyot yoxud milliy she’rlar”), Hamza (“Yengil adabiyot”, “Qiroat kitobi”) va boshqa jadid ma’rifatchilari tomonidan yangi usul maktablari o’quvchilari uchun tayyorlangan. XX asrning 20-yillari o’rtalarida chop etilgan Elbekning “Go’zal yozg’ichlar”, Cho’lponning “Adabiyot parchalari” singari majmualari to’la ma’nodagi o’quv xrestomatiyalaridir. XX asrning 50-yillaridan buyon maktab o’quvchilari va oliy o’quv yurtlari talabalari uchun muntazam ravishda nashr qilib kelinadi [3:450].

Dunyo adabiyotida ham xrestomatik asarlar keng tarqalgan va ular turli tillarda, madaniyatlarda va davrlarda yaratilgan. Dunyo adabiyotidagi xrestomatik asarlar ko’pincha klassik asarlarning tanlangan parchalaridan iborat bo’ladi. Masalan, Gomerning “Iliada”si, Shekspirning pyesalari yoki Dantening “Ilohiy komediya”si kabi asarlarning qismlari kiritilishi mumkin. Bundan tashqari, adabiy xrestomatik asarlar orqali ma’lum bir davrda yashagan va ijod qilgan shoir yoki yozuvchilar haqida, ularning ijod uslubi qolaversa, hayoti haqida ham ma’lumotlarga ega bo’lish mumkin [5:138]. Masalan, Samyuel Jonsonning “Ingliz shoirlarining hayoti” asari bunga yaqqol namuna bo’ladi. Bu turdagi asarlar nafaqat adabiyotda, qolaversa, boshqa sohalarida ham juda ko’p uchraydi. Masalan, turli adabiy, ilmiy yoki madaniy materiallardan tanlangan parchalar to’plami bo’lib, ular o’quvchilarni ma’lum bir soha yoki mavzu bilan tanishtirish maqsadida tayyorlanadi. Bu asarlar ko’pincha o’quv dasturlarida, akademik kurslarda yoki o’quv materiallari sifatida foydalaniladi. Xrestomatik asarlar o’zining tuzilishi, mazmuni va maqsadlari bilan bir qator o’ziga xosliklarga ega.

Har bir yaratilgan asar o’zining tuzilishi va maqsadi bilan boshqalaridan ajralib turadi. Xrestomatik asarlarda ham o’ziga xos tuzilish mavjud:

- Tanlangan parchalar - asarlarning asosiy qismi turli mualliflardan olingan matnlardir. Bu parchalar ko’pincha bir xil mavzu yoki g’oya atrofida jamlangan bo’ladi.

- Kirish- Odatda, xrestomatik asarning kirish qismida uning maqsadi, ahamiyati va tarkibi haqida qisqacha ma’lumot beriladi. Masalan, Alisher Navoiyning “Majolis un-nafois” asarining kirish qismida muallif asar haqida qisqacha fikr bildiradi va bu asarni yozishdan maqsadini kitobxonga tushuntiradi. Demak, kirish qismi orqali muallif o’quvchini ruhan tayyorlaydi [4:259].

- Izohlar va sharhlar: Tanlangan matnlar ustida izohlar yoki sharhlar berilishi mumkin, bu esa o’quvchilarga matnni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Izohlar asosan ishonchli manbalarga tayangan holda tuziladi yoki asarning aynan shu qismi haqida muallif o’z fikrini berishda ham keng qo’llaniladi.

- Index yoki ro’yxat: Ba’zi xrestomatik asarlar oxirida mualliflar yoki mavzular bo’yicha indeksni o’z ichiga olishi mumkin.

Adabiyotda xrestomatik asarlar yozishning o’z tartib qoidalari va rioya qilish kerak bo’lgan qoidalari mavjud. Quyida ularning ba’zilar haqida fikr yuritamiz:

Birinchidan, bu asarni yozishdan maqsad va qanday mavzuni qamrab olishini oydinlashtirib olish zarur. Asar qaysi adabiy yo’nalishga mos kelishi va qaysi davrni o’z ichiga olishi asardagi berilayotgan shoir yoki yozuvchilarni tanlashda muhim omil hisoblanadi. Masalan, muallif yigirmanchi asrga doir shoirlarning hayot va ijodi haqida yozmoqchi bo’lsa, shu davrda ijod qilgan barcha shoirlarni qamrab olinishini ta’minlasa maqsadga muvofiq bo’ladi. Asar mavzusi esa “Yigirmanchi asrda yashab ijod qilgan o’zbek shoirlari haqida” kabi tanlansa ham bo’ladi.

Ikkinchidan, manbalarni o’rganib chiqish va yozilayotgan davr haqida eng ishonchli bo’lganlarini saralab olish. Ammo ushbu turdagi asar yozishga qo’l urgan mualliflar ko’pincha o’z zamonasining yoki zamondoshlari haqida ma’lumotlar qoldirishga harakat qilgan. Chunki o’zi tanigan, bilgan, ko’rgan va hamsuhbat bo’lgan insonlar haqida yozish osonroq va o’quvchiga ham qiziq bo’ladi. Ba’zida esa bir davrda yashagan ammo hamsuhbat bo’lmagan insonlar haqida esa, ularni ko’rgan bilgan yoki yozib qoldirilgan asarlar orqali xrestomatik asarni shakllantirgan. Tarixda ma’lum bir davr haqida yozayotgan muallifning aynan shu davrga oid bo’lgan joyga borishini, o’sha joy bilan yaqindan tanishib chiqishi va har bir kichik ma’lumotlarni ham to’plashi bu asarning mukammal yaratilishiga zamin yaratadi.

Uchinchi bosqich - tahlil va tanlov jarayoni bo’lib, bunda yig’ilgan ma’lumotlar saralab olinadi, ya’ni muallif eng muhim va ishonchli deb hisoblagan qismlarni saralab oladi. Masalan, asar tarkibida

Alisher Navoiy haqida ham ma'lumotlar berilayotgan bo'lsa, bir xil ma'lumotlarning eng ishonarlisi va o'z isbotini topganini asarga kiritish maqsadga muvofiq bo'ladi.

To'rtinchidan, xrestomatik asarning tuzilishini rejalashtirish, ya'ni asar qaysi bo'limlardan iborat bo'lishi, ushbu bo'limlar qanday ma'lumotlarni o'z ichiga olishi haqida oldindan struktura shakllantirib olish juda muhimdir. Masalan, Samyuel Jonsonning "Ingliz shoirlarining hayoti" asari ellik ikki shoirning hayoti va ijodini o'z ichiga qamrab olgan. Bunda muallif ularning yashagan yillariga ko'ra ketma ketlikda qismlarga bo'lib chiqqan. Albatta bu juda katta asar bo'lganligi bois ikkita kitob bo'lib shakllangan.

Beshinchi bosqich, asarni to'plangan ma'lumotlar asosida yozish. Har bir bo'limda keltirilgan shoir, yozuvchilarni va ularning asarlarini tahlili, sharhi yoki izohlar bilan boyitish, asarni yanada qiziqarli qiladi.

Oltinchidan, qayta ko'rib chiqish yoki ba'zi qismlarni tahrirlash jarayoni. Tanlangan adabiy uslubni hisobga olgan holda asarni qayta ko'rib chiqish va yo'l qo'yilgan xatolarni bartaraf qilish bosqichidir. Masalan, o'quvchiga tushunarsiz bo'lgan qismlarni aniq fikr bilan to'g'rilash, murakkab tushunish qiyin bo'lgan gaplarni sodda ravon tilde bayon qilish. Bu orqali asar yanayam xalqchil va o'qishli bo'ladi.

Yettinchidan, ommalashtirish yoki o'quvchi e'tiboriga havola qilish bosqichi. Tayyorlangan xrestomatik asarni nashr qilish va uni qanday ommalashtirishni rejalashtirib olish zarur. Masalan, yozilgan asarni qismlarini jurnal yoki gazetalarda chop etish ham mumkin. Samyuel Jonson o'zining asarini qismlarini gazeta va jurnallarda chop etib brogan, bu esa odamlarning kitobga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qilgan.

Sakkizinchidan, fikr-mulohazalarni o'rganish bu har bir muallif uchun juda muhim sanaladi. Asar bilan tanishib chiqqan kitobxonlarning fikr-mulohazalarinin o'rganib chiqish muallif uchun kelgusida yangi asarga qo'l urganda yondashuvni yaxshilashga xizmat qiladi. Masalan, agar kimdir asar haqida yangi tahlil yoki ma'lumot taqdim etsa, bu asarni chuqurroq tadqiq qilish imkoniyatini yaratadi. Ammo bu turdagi asarlarni yozish juda katta mehnat, mashaqqat va vaqt talab qiladi. Chunki boshqa janrlardan farqli o'laroq, bunday asarlar yillar, raqamlar, joynomlari qisqa qilib aytganda aniq ma'lumotlarga tayangan holda shakllantiriladi. Faqatgina muallif tomonidan asarlarga beriladigan tanqidlar yoki xolis fikrlar muallifning o'z fikr mulohazasidan kelib chiqqan holda shakllantiriladi. Nima uchun vaqt atamasini yuqoridagi fikrimizga qo'shganimizning asosiy sababi, bunday asarlar yozish uzoq davrni yoki muallifning butun hayotini ham o'z ichiga qamrab olishi mumkin. Fikrimizning dalili sifatida, Alisher Navoiyning "Majolis un-nafois" asari uning butun umri davomida yozilgan, o'sha davrda yashagan shoirlarning hayoti va ijodi qolaversa ijtimoiy-siyosiy hayot haqida so'z yurituvchi asarlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotda xrestomatik asarlar nima uchun kerak?

Ushbu savolga javob berish uchun biz bevosita tarixga yuzlanamiz, chunki qadimdan asarlarni kitobxonlarga tanishtirish ularni muallifi haqida ma'lumotlar berish uchun turli xil usullar joriy qilingan. Bir xalqning boshqa xalq shoirlarining asarlari bilan tanishishi uchun, bahramand bo'lishi uchun ham davrga oid asarlar jamlanmasi yig'ish kerak bo'lgan. Demak bunga qo'l urgan mualliflar, ba'zan bir davrda yashagan ijod ahlini yoki bir xil uslubda qalam tebratganlarni saralab olishgan. Sharq mumtoz adabiyotida, aynan bir asar tarkibiga ko'plab shoir-u yozuvchilarni jamlash tazkira janriga mansub hisoblangan. O'zbek adabiyotida ilk bor ushbu turdagi asar yozishga qo'l urgan ijodkor sifatida Alisher Navoiyni bilamiz. Ushbu turdagi asarlarni yozgan mualliflar nafaqat asarda ijodkorlarni jamlash balki ularning yaratgan asarlari haqida o'zlarining izohlarini yoki tanqidlarini ham taqdim etganlar. Bunday asarlar juda keng tarqala boshlagan, tildan tilga tarjima qilingan va bu sharq adabiyotini g'arbga yoki g'arb adabiyoti namunalarini sharqqa kirib borishiga zamin yaratgan. Asarlarning bundan "almashinuvi" esa xalqlarning urf-odatlarini, madaniyati, dunyoqarashi haqida o'zaro fikr almashinuviga zamin yaratgan.

Demak adabiyotda xrestomatik asarlar kitobxonga ma'lum bir davr, janr yoki muallif haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadigan va ushbu ma'lumotlar asosida o'sha davrga oid tasavvur va qarashlarni shakllantirishga, o'rganishga yordam beruvchi manba hisoblanadi. Xrestomatik asarlarni yaratish va foydalanish jarayoni, shuningdek, ularning mazmuni va ahamiyati haqida chuqurroq

tushuncha hosil qilish uchun yanada ko'proq tadqiqotlar olib borish zarur. Qolaversa, adabiyot sohasida ilmiy izlanishlar olib borayotgan yosh olimlar uchun ham aynan xrestomatik asarlar katta yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adabiyot xrestomatiyasi. Majmua. — G'ofur G'ulom, 2018. — 152 b.
2. Tojiboyeva O. T. Ilk xrestomatiyalarda Alisher Navoiy ijodidan parchalar. // O'zbekistonda xorijiy tillar. — 2023. — № 6 (53). — B. 287-296.
3. Xrestomatiya // O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 9-jild. — Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2005. — B. 661.
4. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Мажолис ун нафоис. 20 томлик. 13 том. — Тошкент: Фан, 1997. — 300 б.
5. Березин И.Н. Турецкая хрестоматия. Том I. Отделение джагатайское или восточное. — Казань: Типография университета, 1857. — 375 с.
6. Samuel Johnson. "The lives of the English Poets". — London. 1826. — 457 p.

UO'K 811.511.36.

KOREYS TILIDA SINONIMIYA MASALASI VA UNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

P.A.Azizova, magistrant, O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Har qanday tilda sinonimlar, so'zlar bir xil yoki ma'nosiga ko'ra yaqin. Agar biz ona tilimizda ular o'rtasidagi farqni intuitiv his qilsak va qaysi vaziyatda qaysi so'zni qo'llash kerakligini bilsak, chet tillari bilan bog'liq muammolar ancha murakkab. Koreys tilida ham shunday so'zlar bor, juda ham ko'p. Bugungi kunda juda tez-tez uchraydigan bir nechta so'zlarni tanlaymiz va ulardan foydalanish koreys tilini o'rganishning dastlabki bosqichida ko'plab savollarni keltirib chiqaradi va shu muammoni quyidagi maqola orqali ko'rib chiqish imkoniga ega bo'lamiz.

Kalit so'zlar: sinonimia, semantik bog'lanish, dominant so'z, polisemiya

Аннотация. В любом языке синонимы представляют собой лексические единицы, совпадающие или близкие по значению. В родном языке носители, как правило, интуитивно улавливают семантические и стилистические различия между такими словами и адекватно выбирают их в зависимости от коммуникативной ситуации. Однако при изучении иностранных языков данная задача значительно усложняется. Корейский язык не является исключением и характеризуется наличием большого количества синонимичных лексем, различия в употреблении которых нередко вызывают затруднения у начинающих изучающих. В рамках настоящего исследования будут отобраны и проанализированы некоторые наиболее часто употребляемые синонимичные слова, использование которых вызывает наибольшее количество вопросов на начальном этапе изучения корейского языка. Их детальный анализ предполагается представить в следующей статье.

Ключевые слова: синонимия, семантическая связь, доминантное слово, полисемия

Abstract. In any language, synonyms are lexical units that are identical or similar in meaning. In one's native language, speakers typically perceive the semantic and stylistic distinctions between such words intuitively and are able to select the appropriate item according to the communicative context. In contrast, when learning a foreign language, this task becomes considerably more complex. The Korean language is no exception and is characterized by a large number of synonymous lexical items whose differences in usage often pose difficulties for beginning learners. The present study selects and examines several commonly used synonyms that raise the greatest number of questions at the initial stage of learning Korean. A more detailed analysis of these items will be presented in a subsequent article.

Key words: synonymy, semantic relation, dominant word, polysemy.

Til — inson tafakkuri va madaniyatining aks etish shakli bo'lib, u murakkab va ko'p qatlamli tizimdan iboratdir. Til birliklari, xususan, so'zlar va ularning ma'nolari inson ongidan qat'i nazar, muayyan ichki qonuniyatlar asosida turli guruhlarga birlashadi. Bu jarayon tilshunoslikda leksik-

semantik tizim tushunchasi bilan izohlanadi [5]. Mazkur tizim til birliklari o'rtasidagi semantik munosabatlarni, xususan, ma'no yaqinligi va farqliligini aniqlashga xizmat qiladi.

So'zlarni leksik-semantik guruhlariga ajratish jarayoni atrof-muhit obyektlari va hodisalarining inson ongidagi assotsiativ tasnifi bilan chambarchas bog'liqdir [2]. Ushbu assotsiatsiyalar natijasida so'zlar taqqoslanadi, aniqlanadi va farqlanadi hamda so'zlar o'rtasida muayyan semantik munosabatlar shakllanadi.

Tilshunoslikda so'zlar o'rtasidagi semantik munosabatlar bir necha asosiy turlarga ajratiladi. Ushbu munosabatlar umumiy ma'no elementlarining mavjudligi yoki yo'qligi, ma'nolarning yaqinligi va qarama-qarshiligi asosida belgilanadi [6]. Shu mezonlarga ko'ra, til lug'ati quyidagi uch asosiy guruhga bo'linadi:

- omonimlar;
- sinonimlar;
- antonimlar.

Mazkur maqolada e'tibor asosan sinonimiya hodisasiga, xususan, koreys tilidagi sinonimlarning semantik va uslubiy xususiyatlariga qaratiladi.

Sinonimlar (yunoncha synonymia — “bir xil nom”) nutqning bir xil qismiga mansub bo'lib, ma'nosi bir-biriga yaqin yoki bir xil bo'lgan, biroq tovush tarkibi jihatidan farqlanuvchi so'zlardir [1]. Sinonimiya til hodisasi sifatida tilshunoslikda turlicha talqin qilinadi.

Ayrim tilshunoslar tilda mutlaq sinonimiya mavjudligini inkor etib, har bir so'zning o'ziga xos semantik yoki uslubiy yuklamaga ega ekanligini ta'kidlaydilar [3]. Boshqa tadqiqotchilar esa faqat ma'nosi mutlaqo bir xil bo'lgan birliklarga sinonim sifatida e'tirof etilishini ilgari suradilar. Yana bir guruh olimlar sinonimlarni umumiy ma'noga ega bo'lib, ayrim semantik komponentlari bilan farqlanuvchi birliklar sifatida baholaydilar.

Sinonimlarning eng keng tarqalgan tasnifi ularni to'liq (mutlaq) va qisman (nisbiy) sinonimlarga ajratishdan iborat bo'lib, bu tasnif so'z ma'nolarining yaqinlik darajasi va ularning o'zaro almashinish imkoniyatiga asoslanadi.

To'liq sinonimlar ma'nolarining maksimal darajada mos kelishi va barcha kontekstlarda bir-birini almashtira olish xususiyati bilan tavsiflanadi. Biroq til amaliyotida mutlaq sinonimlar juda kam uchraydi. Odatda bunday birliklar tilda uzoq vaqt birga yashamaydi: ulardan biri faol lug'atdan chiqib ketadi yoki uslubiy jihatdan cheklanadi.

Qisman sinonimlar ma'no nozikliklari, uslubiy bo'yoqlari va qo'llanish doirasi bilan farqlanadi. Bunday birliklar sinonimik qator hosil qiladi. Har bir sinonimik qatorda semantik jihatdan eng umumiy, uslubiy jihatdan neytral va birikuvchanligi yuqori bo'lgan dominant so'z ajratiladi.

Koreys tilidagi sinonimlarning leksik-semantik xususiyatlari

Koreys tilida sinonimiya hodisasi keng tarqalgan bo'lib, ko'plab sinonimik birliklar o'rtasida juda nozik semantik va pragmatik farqlar mavjud. Masalan:

- 재능 – 재주 (iste'dod)
- 사과 – 사죄 (uzr so'rash)
- 발전 – 발달 (rivojlanish)
- 결상 – 의자 (stul)

Shuningdek, daraja bildiruvchi ravishlar orasidagi sinonimiya koreys tilini o'rganuvchilar uchun alohida qiyinchilik tug'diradi. Masalan, 아주 neytral bo'lsa, 너무, 엄청, 매우 kuchaytirilgan darajani bildiradi, 되게 esa faqat so'zlashuv nutqiga xos birlik hisoblanadi [9].

Xulosa. Har bir so'zning sinonimlari muayyan nutqiy vaziyat va kontekstga bog'liq holda qo'llanilishi til tizimining muhim qonuniyatlaridan biri hisoblanadi. Sinonimik birliklar o'rtasidagi semantik, uslubiy va pragmatik farqlar tilda ma'no aniqligini ta'minlash, nutqning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytirish hamda kommunikativ maqsadga erishishda muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, sinonimiya hodisasi tilning nafaqat leksik boyligini, balki uning funksional imkoniyatlarini ham namoyon etuvchi muhim lingvistik kategoriya sifatida baholanadi.

Koreys tilini o'rganish jarayonida sinonimlar orasidagi nozik semantik va uslubiy farqlarni aniqlash o'rganuvchilar uchun sezilarli qiyinchilik tug'diradi. Bu holat, avvalo, koreys tilining ijtimoiy-madaniy xususiyatlari, hurmat kategoriyasi va nutq darajalari tizimi bilan chambarchas

bog'liqdir. Ko'plab sinonimik birliklar tashqi tomondan bir xil ma'noni ifodalagandek tuyulsa-da, ularning qo'llanishi nutq subyektlari o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, rasmiylik darajasi, kommunikativ vaziyat va uslubiy kontekstga qarab keskin farqlanadi. Shu sababli, sinonimlarning noto'g'ri qo'llanilishi nutqning sun'iy, noo'rin yoki hatto muloqot ishtirokchilari uchun noqulay holatlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Ona tilida so'zlashuvchilar sinonimik birliklar o'rtasidagi farqlarni, odatda, intuitiv tarzda his qiladilar. Biroq ushbu intuitiv bilim ko'pincha nazariy tushuntirish va ilmiy izoh berish jarayonida yetarli bo'lmaydi. Ayniqsa, koreys tilini chet tili sifatida o'rganuvchilarga sinonimlarning semantik chegaralarini aniq va tizimli ravishda tushuntirish o'qituvchilardan yuqori darajadagi lingvistik kompetensiya va metodik yondashuvni talab etadi. Amaldagi ko'plab lug'at va o'quv qo'llanmalarda sinonimlar umumiy ma'noda berilib, ularning kontekstual va uslubiy farqlari yetarli darajada yoritilmaydi, bu esa o'rganuvchilarning amaliy nutqida xatolarga olib keladi.

Shu sababli, koreys tilini o'rganuvchilarning asosiy maqsadi — ona tilida so'zlashuvchilar darajasida to'g'ri, ravon va tabiiy nutq hosil qilishdan iborat bo'lsa, sinonimlar orasidagi ma'no farqlarini aniqlash va ularni ilmiy asosda tavsiflash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon faqat leksik ma'nolarni qiyoslash bilangina cheklanmay, balki pragmatik, ijtimoiy va madaniy omillarni ham hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Ayniqsa, sinonimik qatorlardagi dominant so'zlarni aniqlash, ularning qo'llanish chastotasi va nutqiy funksiyalarini tahlil qilish koreys tilini o'rganish metodikasini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, koreys tilidagi sinonimiya masalasini chuqur va tizimli o'rganish nafaqat koreys tilini o'rganuvchilar uchun, balki ushbu tilni o'qituvchi mutaxassislar, tarjimonlar va tilshunos tadqiqotchilar uchun ham dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Sinonimlarning semantik va uslubiy xususiyatlarini to'liq ochib berish koreys tilini o'qitish samaradorligini oshirishga, o'rganuvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga hamda koreys tilining leksik tizimini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — М.: УПСС, 2004.
2. Aitchison J. Words in the Mind. Oxford: Blackwell, 2012.
3. Bloomfield L. Language. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1933
4. Apresyan Yu. D. Lexical Semantics. — Moscow: Nauka, 1974.
5. Lyons J. Linguistic Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
6. Cruse D. A. Lexical Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
7. Ullmann S. Semantics. — Oxford: Blackwell, 1962.
8. Lee I., Ramsey S. R. The Korean Language. — Albany: SUNY Press, 2000.
9. Sohn H.-M. Korean Language in Culture and Society. — Honolulu: University of Hawaii Press, 2006.
10. Carter R. Vocabulary: Applied Linguistic Perspectives. — London: Routledge, 2012.

UO'K 659.1:81'271.16.

INGLIZ VA RUS TILLARIDAGI INSONLARNI QATTIQ IZTIROBGA SOLUVCHI SHOK REKLAMALAR

(Ijtimoiy reklamalar misolida)

J.A.Baxadirov, PhD, dots., Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada ingliz va rus tillarida yaratilgan insonlarni qattiq iztirobga soluvchi ijtimoiy reklamalar haqida so'z boradi. Jumladan har ikki tilda ushbu turdagi reklamalar o'z oldiga jamiyatdagi muammolarga yondashishda insondagi «muhabbat», «azoblanish», «mehribonlik» kabi insoniy his-tuyg'u va kechinmalarni tasvirlashdan foydalanib kelayotganligi misollar yordamida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: reklama, ijtimoiy, muammo, inson, shok, til, faoliyat, xizmat, zararli oqibat, matn

Аннотация. В статье рассматриваются рекламные объявления в социальных сетях, созданные на английском и русском языках, которые причиняют людям серьезные неудобства. В частности, на примерах объясняется, что в рекламе этого типа на обоих языках для описания человеческих чувств и переживаний, таких как «любовь», «страдание»,

«доброта» при решении проблем общества, используются такие выражения.

Ключевые слова: реклама, социальная проблема, человеческий фактор, шок, язык, деятельность, услуга, вредное воздействие, текст

Abstract. The article discusses social media advertisements created in English and Russian that are causing severe distress to people. In particular, it is explained with the help of examples that advertisements of this type in both languages use to describe human feelings and experiences such as "love", "suffering", "kindness" in approaching the problems in society.

Key words: advertising, social, problem, human, shock, language, human, activity, service, harmful effect, text

Kirish. Jamiyatda istiqomat qiluvchi insonlarni hulq-atvorlari va hatti-harakatlarini namoyon etish usuli hisoblangan ijtimoiy reklama ayni shu jamiyatning va unda yashab kelayotgan shaxsning kamol topishini ta'minlovchi ijtimoiy qadr-qimmat tushunchalari haqida keng xalq ommasini habardor qilishga qaratilgan. Bugungi kunda "dunyoning ko'p mamlakatlarida ijtimoiy reklama davlat va fuqarolar o'rtasidagi keng qo'llaniladigan muloqot vositasi hisoblanadi"[1].

Hozirgi paytda aholini ijtimoiy reklamaga nisbatan ehtiyoji ortib bormoqda shuning uchun reklama matnida aks ettiriladigan matnlar, tasvirlar va boshqa tasviriy va ifodaviy vositalar aholini qiziqtirayotgan ijtimoiy muammolarni ochib berilishiga xizmat qiladi. Ijtimoiy reklamalarni ko'chalarda, xiyobonlarda, metrolarda, odamlar ko'p to'planadigan jamoat joylarida uchratishimiz mumkin. Shubhasiz, bu faoliyat kelajakda yanada ommalashib boradi.

XXI asrga kelib ijtimoiy reklamaning yana bir alohida turi «shok» reklama boshqa turdagi ijtimoiy reklamalardan o'ziga xos xususiyatlari bilan alohida ajralib chiqdi. Lug'atlarda "shok" so'zi quyidagicha talqin etiladi: "Shok (fransuz tilidagi "shoc" so'zidan olingan) operatsiya, kuyish yoki qattiq travma kabi organizmda ta'sirchanligini yuzaga keltiruvchi va inson hayotiga havf tug'diruvchi holatni ifodalaydi". T.F. Yefremova tomonidan tuzilgan rus tilining zamonaviy izohli lug'atida "shok" so'zi "ruhiy zarba, iztirob, hayajon yoki kuchli jismonan shikastlanish va lat olish oqibatida organizmni o'z me'yoriy vazifasini umumiy buzilishi holati" [2] deb izohlanadi. Falsafiy lug'atlarda "shok" so'zining majoziy ma'nosi "insondagi ruhiy tushkunlik holati deb keltirilgan. Bu kuchli hissiy zo'riqqanlik va jismoniy iztirob holati bilan ham bog'liq. Buning natijasida inson hayotida va ongida yangicha kechinmalar paydo bo'lib, unga bu kechinmani yengib o'tish qiyinchilik tug'diradi". Yuqorida keltirib o'tilgan fikrlardan xulosa yasaydigan bo'lsak, aytishimiz mumkinki, «shok» reklama bu reklamaning shunday turi bo'lib, u insonda ruhiy iztirob, tushkunlik, taajublanish va hissiy zo'riqish kabi holatlarni yuzaga keltiradi. Mazkur reklama boshqa turdagi reklamalarga xos bo'lgan tartib-qoidalarni inkor qiladi va uning ajralib turadigan yana bir xususiyati unda insonni ruhiy tushkunlik kayfiyatiga soluvchi (qon, insonni timtalangan tana qismi, behayolik sahnalari aks etgan suratlar, zo'rovnlikka oid materiallar va boshqalar) va nizo va kelishmovchiliklar aks etgan tasvirlar beriladi.

Tahlil. "Shok" reklamalarda, odatda, inson ongiga ta'sir qiluvchi ancha ta'sirchan va qaltis holatlar aks ettiriladi. Shunday bo'lsada, mazkur reklama turi savdo faoliyatini jadallashtirishga yordam beradi. Televideniye orqali ko'rsatiladigan bunday ijtimoiy reklamalar insonni hayotda sodir bo'lib turadigan juda intim munosabatlardan tortib, qotillik va shavqatsizlik kabi hayotning salbiy tomonlarini tasvirlashga xizmat qiladi. "Shok reklamaning" inson ongiga o'tkazadigan ta'siri juda chuqur bo'lib, insondagi qo'rquv, yashirin va mamnuniyat hissiyotlarini va inson qalbidan chuqur joy olgan, ammo boshqalar bilan baham ko'ra olmaydigan his-tuyg'ularni namoyon etadi.

Ushbu reklama turiga nisbatan paydo bo'ladigan reaksiya kuchli hissiy iztirob paydo qilib, inson ruhiyatini tasodifiy hamda hayotga havf soluvchi va tez fursatda iskanjasiga oluvchi, shu bilan birga, juda kuchli qo'rquvga soluvchi kechinmalar bilan bog'liqdir. Ruhiy iztirob va zo'riqish holati hamma insonga har xil ta'sir ko'rsatadi: kimlardadir bu holat achinish va aybdorlik hissini, boshqalarda esa insonni butunlay aqlidan ozdirish darajasida namoyon bo'ladi. Ruhiy iztirob iskanjasida qolgan insonni tobe qilish, boshqarish va har maqomga solish oson kechadi, chunki kuchli qo'rquv insondagi ruhiy himoya qobig'ini sindiradi va uning ongini qurshab oladi.

"Shok" reklamalarda ma'lum sabablarga ko'ra keng xalq ommasi uchun qabul qilib bo'lmas

vositalardan foydalanilganligi bois ular ko'pchilikni e'tiborini tortmasdan qo'ymaydi. Bunday reklamalardan foydalanish orqali ikki xil samaraga erishish mumkin: keng xalq ommasini e'tiborini tortish va OAVlari orqali reklama kampaniyalari o'rtasidagi sovuqchiliklarni yengillashtirishdan iborat.

Quyida ingliz va rus «shok» reklamalarida qo'llanilgan usullarni tahlil qilib o'tamiz. G'arbiy mamlakatlarda ushbu turdagi reklamalardan inson ongiga kuchli ta'sir o'tkazishning keng tarqalgan ko'rinishi sifatida foydalanib kelinmoqda. Ingliz tilida yaratilgan ijtimoiy reklamalarni maqsad va mazmuniga ko'ra quyidagicha turlarga ajratish mumkin:

1) *ahloqsizlikni targ'ib etuvchi reklamalar*. Bunga misol qilib, vegeterianlikni targ'ib etuvchi ijtimoiy reklamalarni olishimiz mumkin (hozirda bunday reklamalarni tarqatish ta'qiqlab qo'yilgan). Hayvonlarga zo'rovonlik qilishga qarshi kurashuvchi guruhlar tomonidan tayyorlangan reklama peshtaxtasida mashhur latofatli aktrisa Pamela Anderson ichki kiyimda turgan surati tushirilgan bo'lib, uning tanasi bir necha qismlarga bo'lingan holda tasvirlangan. Ushbu reklamada ingliz tilida shunday jumlar bitilgan: "The body of animals is made up of the same parts" (Hayvonlar tanasi ham ayni shunday qismlardan iborat). Mazkur reklamada ilgari surilgan g'oya asosida yotgan "hayvonlar ham odamlardek azoblanadi" fikr orqali insonlarga hayvonlarni himoya qilishga, ularga nisbatan zo'rovonlik qilmaslikka chaqiriq yotganini ko'rishimiz mumkin.

Muhokama. Xozirgi vaqtgacha g'arb mamlakatlarida tamaki mahsulotlarini iste'mol qilishga qarshi kurashishga qaratilgan bir qator ijtimoiy reklamalar yaratildi. Bunga yaqqol misol qilib quyidagi reklama matnini keltirish mumkin "*Chekish insonni qaramlikka yetaklaydi*" shunisi e'tiborga molikki, uchta reklama peshtaxtasidan ikkitasida yosh yigit, bittasida esa qiz bola tasviri tushirilgan. Bundan xulosa chiqarish mumkinki, chekish ayollarga nisbatan erkaklar orasida kengroq tarqalganligini ko'rsatadi"[3].

2) *ijtimoiy muammolarning yoritilishi*. Keyingi ingliz tilida yaratilgan reklama «Shokolad dunyosi» qandolatchilik mahsuloti bilan bog'liq edi. Reklama beruvchilarning oldida viski spirtli ichimligi bo'lgan shokolat konfetlari reklamasi turardi. Reklamada konfet iste'mol qilib, shirakayf bo'lib qolgan yosh bolalarning tasviri tushirilgan edi. Bunday ruhdagi reklamalar orqali yoshlarga spirtli ichimliklarni majburlab iste'mol qildirmaslik xolatlari maqsad qilib qo'yilgan.

G'arb mamlakatlarida bundan tashqari, donorlik faoliyatini targ'ib etuvchi shok reklamalarni ham uchratishimiz mumkin. Ana shunday ijtimoiy reklamalarning birida uchishga shaylanib turgan betmenning (kinofilm qahramoni) holatida (avtomobil xalokati tufayli) o'lib yotgan kishini tasvirini aks ettirgan. Bu reklamaning matnida: "Sen o'lganingdan so'ng qahramonga aylanasan. Bu tanangdan voz kech" degan jumalarni o'qib olish mumkin. Bu esa insonlarning o'limi ustidan istehzoli kulishni ko'rsatuvchi yana bir reklamaga misol bo'ladi.

Quyida esa rus tilida yaratilgan ijtimoiy reklamalarga e'tibor qaratamiz. "Rossiyada ijtimoiy reklamachilik sohasi AQSH va boshqa g'arbiy Yevropa mamlakatlaridagidek taraqqiy topmagan. Bunga asosiy sabablardan biri bu sohada faoliyat ko'rsatayotgan kadrlarning malakasini yetarli darajada emasligi bilan bog'liq"[4].

Rus tilida ishlangan shok reklamalarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin: 1) *iste'molchini qaysidir ma'noda qo'rqitishga asoslangan reklamalar*. Bunga quyidagi reklamani misol qilib keltirishimiz mumkin, aholini yo'l harakati havfsizligi qoidalariga rioya qilishlari va spirtli ichimliklar ichib avtotransport vositalarini boshqarmaslikka targ'ib etuvchi tashqi reklamada reklama peshtaxtasida fanerdan ishlangan konstruksiyani teshib o'tgan inson tanasi shaklidagi surat aks ettirilgan. Reklamadagi insonning qo'llari avtomobilning rulini mahkam tutib turgani va uning tanasi qonga bo'yalgani aks ettirilgan. Bu tasvir reklama peshtaxtasining har ikki tomonidan "osilib turibdi" va uning quyida berilgan jumladan mana bularni o'qib olish mumkin: "Buning o'rnida siz ham bo'lishingiz mumkin edi".

2) *Ahloqsizlik kabi odatlarni targ'ib qiluvchi reklamalar*. Ko'p hollarda rus tilida yaratilgan

ijtimoiy reklamalarda tasviriy va og'zaki oksyumoron (*qarama-qarshi ma'noli so'zlarni qo'llash bilan yuzaga keltiriladigan uslubiy ifoda vositasi*) stilistik usulidan foydalanishni kuzatish mumkin. Bunda misol tariqasida tibbiyot xodimi surati tushirilgan va "Narkomanlarmi? Kelaveringlar. Men sizlarni kutyapman" degan jumlar aks etgan ijtimoiy reklamani keltirish mumkin.

3) *ijtimoiy muammolarni yoritadigan reklamalar*. Bunga misol qilib, o'zida "Sizga baribirmi?!" jumalari tushirilgan ijtimoiy reklamani olish mumkin. Mazkur reklamada yosh chaqaloqni uxlab yotgani va uning badaniga sigaretani bosib o'chirilayotgan holati aks ettirilgan. Ijtimoiy reklamaning matnidan: «Yosh bolalarni oldida chekish unga azob berish bilan barobar» degan jumalarni o'qish mumkin. Yana bir reklamada sigaret chekayotgan odamning og'zida miltiqning o'qi otilib chiqayotgan holat tasvirlangan bo'lib, unda: "chekish orqali nafaqat o'zingni, balki boshqalarni ham xarob etasan" degan matn joylashtirilgan. Ushbu turdagi ijtimoiy reklamalar yordamida bo'lajak onalarni chekish holatlariga chek qo'yish muammosi ko'tarilgan. Bir reklamada ichayotgan homilador onaning qornidasi bola ham qo'llarida aroq idishini ushlab turgani tasvirlangan. Reklama matnida: "Tug'ilajak bolangni kelajagini o'yla!" degan jumla aks etgan.

Xulosa. Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, ingliz va rus tillarida yaratilgan "shok" reklamalar muhim xususiyatlarga egaligi bilan ajralib turadi. Har ikkala mamlakatda ham insonlarning diqqat-e'tiborlarini jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy muammolarga nisbatan befarq bo'lmaslik targ'ib etilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Березкина, О.П. Социальная реклама и ее место в обществе / Социально-психологическое воздействие СМИ:учеб. Пособие для студентов.высш. учеб. заведений / О.П. Березкина. — М.: Издательский центр «Академия», 2009. — 141 с.
2. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. 2000. — Т. 2. — С. 34.
3. Зотова Анна Сергеевна диссертация – Российская и французская социальная реклама 2014. Стр-84.

UO'K 81'1:81'21

DESKRIPTIVIZM VA PRESKRIPTIVIZM TILSHUNOSLIKDAGI IKKI ASOSIY YONDASHUV SIFATIDA

O'X.Begimov, katta o'qituvchi, Ma'mun universiteti, Xiva

Annotatsiya. Ushbu maqola deskriptivizm va preskriptivizm — tilshunoslikdagi ikki asosiy yondashuvni tahlil qiladi. Maqola, shuningdek, o'zbek tilidagi so'kinish va haqorat so'zlari masalasini tahlil qilib, bunday lug'atlarni tuzish zaruratini ko'rsatadi. Deskriptivizm va preskriptivizm tilshunoslikda bir-birini to'ldiruvchi yondashuvlar sifatida qo'llanilishi lozimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: deskriptivizm, preskriptivizm, til me'yorlari, ijtimoiy tilshunoslik, sotsiolingvistika, sheva, jargon, tabu, so'kinish va haqorat so'zlari, adabiy til, til madaniyati

Аннотация. В данной статье анализируются дескриптивизм и прескриптивизм — два основных подхода в лингвистике. Также рассматривается вопрос о бранной и оскорбительной лексике в узбекском языке и подчеркивается необходимость составления таких словарей. Отмечается, что дескриптивизм и прескриптивизм должны применяться как взаимодополняющие подходы в языкознании.

Ключевые слова: дескриптивизм, прескриптивизм, языковые нормы, социальная лингвистика, социолингвистика, диалект, жаргон, табу, бранные и оскорбительные слова, литературный язык, культура речи.

Abstract. This article analyzes descriptivism and prescriptivism — the two main approaches in linguistics. It also examines the issue of swearing and offensive words in the Uzbek language,

emphasizing the necessity of compiling dictionaries of such vocabulary. The article concludes that descriptivism and prescriptivism should be applied as complementary approaches in linguistics.

Keywords: *descriptivism, prescriptivism, language norms, sociolinguistics, social linguistics, dialect, jargon, taboo, swearing and offensive words, literary language, language culture.*

Deskriptivizm va preskriptivizm — tilshunoslikdagi ikki asosiy yondashuv bo'lib, ular tildan foydalanishni tasvirlash (deskriptiya) yoki belgilash (preskriptiya) nuqtayi nazaridan farqlanadi. Quyida ularning ilmiy ta'rifi, mohiyati va misollar bilan tahlilini keltiramiz:

1. Deskriptivizm (descriptive linguistics) — bu tilni qanday ishlatilayotgan bo'lsa, shundayligicha o'rganadigan ilmiy yondashuvdir. U til qoidalarini o'rnatmaydi, balki real nutqni kuzatadi va tasvirlaydi. Umuman olganda, til — bu me'yoriy tizim emas, balki jamiyat tomonidan real hayotda qanday qo'llanayotgan bo'lsa, shunday o'rganilishi kerak, degan tamoyilga amal qiladi.

Deskriptiv yondashuv tarafdorlari sifatida biz Leonard Bloomfield, Ferdinand de Sossyur, Noam Chomsky (ba'zi jihatdan), J. Lyons kabi olimlarni ko'rsatishimiz mumkin.

Deskriptivizm tilni dinamik ijtimoiy hodisa deb qaraydi. Shuning uchun tildagi shevalar, jargon, so'zlashuv tili, hatto grammatik “xatolar” ham ilmiy tahlil uchun qimmatli manba hisoblanadi.

Masalan, o'zbek tilida “Men boramanmi yo'qmi?” degan so'roq shakli adabiy me'yorga to'liq mos bo'lmasa ham, deskriptiv yondashuvda bu xalq orasida real qo'llanayotgan tilda mavjud konstruksiya sifatida o'rganiladi.

Ingliz tilida “Ain't” so'zi grammatik jihatdan noto'g'ri sanalsa-da, deskriptiv tilshunoslar uni so'zlashuv tilidagi real birlik sifatida tahlil qiladi.

Yoki tilda so'kinch so'zlar, qo'pol so'zlar, man etilgan so'zlar bor (jargon, disfemizm, tabu). O'zbek tilida bunday so'zlar lug'ati tuzilmagan. Xo'sh, nega? Keling, deskriptiv yondashuvning ahamiyatini shu tarmoq misolida batafsil izohlashga harakat qilamiz:

O'zbek tilida rus tilshunosligidagi T.V.Axmetovanning “Русский мат” (1993) kabi maxsus so'kinish va haqorat so'zlariga bag'ishlangan izohli lug'atning yo'qligi bir necha ilmiy, ijtimoiy va madaniy sabablar bilan izohlanadi. Quyida buning asosiy omillarini berib o'tishga harakat qilamiz:

1. Tarixiy-ijtimoiy omillar. O'zbek tilshunosligi, ayniqsa, sovet davrida, normativlik, adabiy til pokligini saqlash, axloqiy me'yorlarga rioya qilish tamoyillariga asoslangan. Shuning uchun qo'pol, haqoratli, pornografik mazmundagi birliklarni o'rganish “nojoiz”, “obro'siz” mavzu sifatida qaralgan; ilmiy tadqiqotlarda bunday leksika maxsus tahlilga tortilmagan.

2. Lingvistik tabularning kuchliligi. O'zbek jamiyatida diniy, ma'naviy va axloqiy me'yorlar so'kinish, tanadagi intim a'zolar nomi, jinsiy aloqa haqidagi ifodalarni “tabu” toifasiga mansub deb qaraladi. Natijada ularni rasmiy nashrlarda berish axloqiy jihatdan qiyin.

3. Til siyosati va davlat standarti. Davlat tilining me'yoriy qoida va lug'atlarida adabiy norma asos bo'ladi; so'kinish va haqorat so'zlari adabiy leksikaga kirmaydi. Shu sababli davlat buyurtmasi bilan bunday lug'at chiqarilishi amalda qiyin.

4. Ilmiy maktabning yetarli rivojlanmaganligi. O'zbek tilshunosligida disfemizm, tabu, so'kinish tili, qo'pol leksika kabi yo'nalishlar hali keng rivojlanmagan; material to'plash, ijtimoiy-dialektal taqsimotlarini o'rganish ishlari yetarlicha olib borilmagan.

Bunday lug'atni tuzish kerakmi? Bizningcha, kerak. Chunki bunday lug'at tilni buzmaydi, balki uni ilmiy o'rganish imkonini beradi. Dunyoning ko'plab tillarida bunday lug'atlar mavjud: inglizcha Dictionary of Slang, fransuzcha Dictionnaire de l'argot, ruscha mat lug'atlari va hokazo. Lug'at tuzish jarayonida ilmiy va axloqiy mezonlarga qat'iy amal qilishi shart: so'zning qo'pol shakli beriladi, lekin neytral ilmiy uslubda izohlanadi; so'zning ijtimoiy xavfi, huquqiy oqibatlari ham ko'rsatiladi. Shuningdek, lingvistik ekspertlar uchun qo'llanma bo'lib xizmat qiladi; haqorat, so'kinish, sha'nni kamsitish darajasini baholash uchun standartlashtirilgan korpus yaratadi; maktab emas, ilmiy muassasalar va ekspertlar uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Bu jarayon tilning real ko'rinishini ko'rsatishda, qo'pol leksikaning etimologiyasini izohlashda, sud ekspertizasi uchun bir xil talqin mezonlari yaratishda, o'zbek tilining sotsiolingvistik xaritasini tuzishda, qo'pol so'zlar sonining ortib borishini psixolingvistik jihatdan o'rganishda qo'l keladi, albatta.

O'zbek tilida so'kinish va haqorat so'zlari izohli lug'atini yaratish:

- ☒ ilmiy jihatdan zarur,
- ☒ sud-lingvistik ekspertiza uchun muhim,
- ☒ tilshunoslikning bo'sh qolgan sohasi,
- ☒ ijtimoiy reallikni aks ettiradi.

Ammo u:

- ! adabiy lug'at emas;
- ! yoshlar yoki o'quvchilar uchun mo'ljallangan emas;
- ! faqat ilmiy, huquqiy va ekspertiza ehtiyojlari uchun yaratiladi.

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, deskriptivizm tilni o'zgarmas me'yorlarga solmaydi, balki u qanday ishlatilayotganini tasvirlab beradi.

2. Preskriptivizm (prescriptive linguistics) — bu tilga qanday qoida asosida to'g'ri foydalanish kerakligini belgilab beruvchi yondashuvdir. Ya'ni bu “to'g'ri” va “noto'g'ri” tildan foydalanish masalasiga e'tibor qaratadi.

Tilni me'yorga solish, uni adabiy shaklda saqlash va nutq madaniyatini ta'minlash zarur, degan tamoyilga amal qiladi.

Preskriptiv yondashuv tarafdorlari:

Til me'yorlarini belgilovchi akademiyalar, me'yoriy grammatikalar, lug'at tuzuvchilar...

Preskriptivizm adabiy til me'yorlarini saqlash, grammatik, orfografik, uslubiy talablarni o'rgatish uchun muhim. U tildagi betartiblikni oldini olishga, me'yoriy birlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Masalan, o'zbek tilida “boryapman” to'g'ri shakl sanaladi, “borvoman” esa so'zlashuv variantidir. Preskriptivizm faqat “boryapman” shaklini to'g'ri deb tan oladi.

Ingliz tilida “He doesn't go” me'yoriy, “He don't go” esa noto'g'ri hisoblanadi. Preskriptiv yondashuv “He don't go”ni grammatik xato deb belgilaydi.

Yozuv va savodxonlik, aslida, juda murakkab jarayon. Kirill yozuvidagi 4 harf: Ee, Eë, IOю, Яя harflarining lotin yozuvida yozilishi xalqni chalg'ituvchi qoidalarga to'lib ketgan. Umid qilamizki, bu preskriptivizm asosida emas, deskriptivizm asosida qayta ishlab chiqiladi va xalqni qiynab kelayotgan sentabrmi yoki sentyabrmi? budjetmi yoki byudjetmi? degan savollar o'z to'g'ri javobini oladi.

Xullas, preskriptivizm tilni o'rnatilgan qat'iy me'yorlar asosida tartibga soladi, adabiy tilni madaniyat ko'rsatkichi deb biladi.

Tilshunoslikda deskriptivizm va preskriptivizm bir-birini inkor etmaydi, balki bir-birini to'ldiradi.

Deskriptiv yondashuv tilni ilmiy tahlil qilish uchun zarur, chunki u tilning tabiiy evolyutsiyasini ochib beradi.

Preskriptiv yondashuv esa til madaniyati va adabiy me'yorni saqlashga xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida ham bu ikki yondashuv uyg'un tarzda qo'llaniladi: Masalan, o'zbek tili orfografiya qoidalari preskriptiv asosga ega, dialektologiya yoki sotsiolingvistika esa deskriptiv asosda quriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tili me'yorlari (punktuatsiya). – Toshkent: Zamin nashr, 2021. – 232 b.
2. Ashirbayev S. Areal lingvistika. – Toshkent: Bookmany print, 2023. – 148 b.
3. Abjalova M., Rashidova U. Tilshunoslik nazariyasi. Tilshunoslikning mantiqiy asoslari. – Toshkent: Bookmany print, 2025. – 268 b.
4. Davlat tili taraqqiyoti: muammo va yechimlar: to'plam. – Toshkent: Bookmany print, 2025. – 450 b.

JEFRI CHOSER HIKOYALARIDA HAZIL VA ISTEHZO

D.O.Bekmirzayeva, o'qituvchi, Samarqand davlat chet eillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jefri Choserning “Kenterberi hikoyalari” asarida hazil va istehzo badiiy vosita sifatida qanday ishlatilgani tahlil qilinadi. Muallif hazilning ochiq komik shakllari hamda istehzoning nozik, bilvosita ko‘rinishlari orqali o‘rta asr jamiyatidagi axloqiy muammolar, riyokorlik va ijtimoiy ziddiyatlarni qanday fosh etishini ko‘rsatadi. Umumiy prolog, Miller(tegirmonchi) hikoyasi va Bastlik ayol hikoyasi misolida Choser istehzosi va kulgi estetikasi ochib beriladi. Maqola hazil va istehzoning nafaqat kuldirish, balki tanqidiy tafakkurni shakllantirishdagi rolini asoslashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Jefri Choser, “Kenterberi hikoyalari”, hazil va kulgi estetikasi, istehzo (ironiya), kinoya va masxara, o‘rta asr ingliz adabiyoti, ijtimoiy tanqid, diniy riyokorlik, badiiy realizm, komik janr, rivoyatchi ovozi, obraz yaratish usullari, satira, axloqiy muammolar, o‘rta asr jamiyati, adabiy uslub, tanqidiy tafakkur, muallif istehzosi.

Аннотация. В данной статье анализируется, каким образом юмор и ирония используются как художественные средства в произведении Джеффри Чосера Кентерберийские рассказы. Автор показывает, как посредством как открытых комических форм юмора, так и тонких, косвенных проявлений иронии Чосер разоблачает моральные проблемы, лицемерие и социальные противоречия средневекового общества. На примере Общего пролога, «Рассказа мельника» и «Рассказа Батской жены» раскрываются эстетика смеха и ирония Чосера. Статья направлена на обоснование роли юмора и иронии не только как средства развлечения, но и как важного инструмента формирования критического мышления.

Ключевые слова: Джеффри Чосер, “Кентерберийские рассказы”, юмор и эстетика смеха, ирония, сарказм и насмешка, средневековая английская литература, социальная критика, религиозное лицемерие, художественный реализм, комический жанр, голос рассказчика, способы создания образов, сатира, нравственные проблемы, средневековое общество, литературный стиль, критическое мышление, авторская ирония.

Abstract. This article analyzes how humor and irony are employed as artistic devices in Geoffrey Chaucer’s “The Canterbury Tales”. The author demonstrates how, through both overt comic forms of humor and subtle, indirect manifestations of irony, Chaucer exposes moral problems, hypocrisy, and social contradictions of medieval society. Using examples from the General Prologue, The Miller’s Tale, and The Wife of Bath’s Tale, the aesthetics of laughter and Chaucer’s irony are explored in detail. The article aims to substantiate the role of humor and irony not only as means of amusement, but also as instruments for shaping critical thinking.

Key words: Geoffrey Chaucer, “The Canterbury Tales”, humor and aesthetics of laughter, irony, sarcasm and mockery, medieval English literature, social criticism, religious hypocrisy, literary realism, comic genre, narrative voice, methods of character creation, satire, moral problems, medieval society, literary style, critical thinking, authorial irony.

Jefri Choser o‘rta asr ingliz adabiyotining eng yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, uning “Kenterberi hikoyalari” asari nafaqat janr jihatidan, balki badiiy uslub nuqtai nazaridan ham katta ahamiyatga ega. Choser ijodining eng muhim xususiyatlaridan biri — hazil va istehzo orqali jamiyatni tanqid qilish mahoratidir. U kulgi vositasida o‘rta asr jamiyatidagi axloqiy buzilishlar, riyokorlik va ijtimoiy ziddiyatlarni ochib beradi [3:15]. Hazil va istehzo Choser uchun faqat kuldirish vositasi emas, balki murakkab estetik va ijtimoiy funksiyani bajaradigan badiiy uslubdir. Ular faqat o‘quvchini kuldirish vositasi emas, balki axloqiy, ijtimoiy va estetik funksiyalarni bajaruvchi vositalardir. Hazil va kinoya orqali muallif jamiyatdagi riyokorlik, ochko‘zlik, dunyoviylik kabi muammolarni ochib beradi, shuningdek, qahramonlarning xarakteridagi ziddiyat va insoniy xatolarni fosh qiladi. Shu bilan birga, hazil va istehzo o‘quvchini tanqidiy tafakkurga, voqelik va so‘zlar orasidagi ziddiyatni sezishga va axloqiy mulohaza yuritishga undaydi. U kulgi orqali o‘quvchini

erkinlashtiradi, istehzo orqali esa yashirin muammolarni ochib beradi. Ushbu maqolada Choser hikoyalarda hazil va istehzo shakllari, ularning badiiy vazifasi hamda ijtimoiy mazmuni tahlil qilinadi.

Hazil — o'quvchini kuldirish orqali ta'sir ko'rsatadigan badiiy vosita bo'lsa, istehzo (ironiya) — tashqi ma'no bilan ichki, yashirin ma'no o'rtasidagi ziddiyatga asoslangan uslubdir. Choser ko'pincha ochiq masxaradan ko'ra nozik, bilvosita istehzo usulidan foydalanadi. Choser aynan shu nozik istehzo ustasi sifatida ajralib turadi. U qahramonlarni bevosita qoralamaydi, balki ularning nutqi, xatti-harakati va o'z-o'zini taqdim etish usuli orqali ularning haqiqiy mohiyatini ochib beradi. Shu jihatdan Choser istehzosi o'quvchini faol talqinchi bo'lishga majbur qiladi[5:65]. Choser ijodida hazilning ko'p uchraydigan shakllari — komik effekt yaratish, personaj xarakterini ochish va realistik tasvirni boyitishdir.

Hazil shuningdek, qahramonlarni esda qolarli va tabiiy qiladi. Qolaversa, sharqda mutoyiba san'ati ham borki, uni ijtimoiy aloqaning bir ko'rinishi, deb hisoblash mumkin. “Mutoyiba uni qo'llovchi kishilarning yoshi, millati, jo'g'rofiy joylashuvi, olgan ta'limi kabi omillarga qarab, turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, yosh bolalar nisbatan sodda mutoyiba shakllarini qabul qilishsa, dunyoqarashi shakllangan va yaxshi ta'lim olgan shaxslar satira kabi murakkabroq janrlarni hazm qilishadi. Mutoyiba – kulgi bilan xayrixohlikni o'zida mujassam etgan komiklik turi. Badiiy adabiyotga mansub yumoristik asarda yozuvchi ijtimoiy hayotdagi, shaxsiy turmushdagi, xususan, ayrim kishilardagi ba'zi kamchilik, nuqsonlardan kulib, uni tanqid qiladi. Bunda yozuvchi tanqid qilinayotgan ob'yektning yo'qotilishiga tarafdor emas, unga achinadi, undagi mavjud kamchilikning tuzalishini istaydi. Yengil tanqid, hazil ruhi bilan mutoyiba satiradan farq qiladi. Satirik asarda ijtimoiy hayot hodisalari zaharxanda kulgi orqali fosh etilsa, xarakterdagi nuqsonlar hazilmutoyiba, kinoya bilan tanqid qilinadi. Satirada mutoyiba unsuri bo'lganidek, mutoyibada ham satira unsuri bor. Har qanday jiddiy asar (roman, qissa, hikoya, doston, she'r va boshqalar)da, xalq ijodi namunalarida ham mutoyiba bo'ladi [9].

“Kenterberi hikoyalari”ning umumiy prologi Choser istehzosi uchun eng boy manbalardan biridir. Masalan, Pardoner (riyokor) tashqi tomondan “dindor” sifatida ko'rsatilsa-da, uning ochko'zligi va ikkiyuzlamachiligi nozik kinoya bilan fosh qilinadi. U odamlarni gunohdan qutqarish uchun hujjat sotadi, lekin o'zi ochko'zlik bilan boyiydi. Choser uni ochiq tanqid qilmaydi; u o'zini o'zi fosh qiluvchi shaklda tasvirlanadi [1:25].

Muallif Pardonerning muqaddas buyumlar sotishi haqida xotirjam ohangda so'zlaydi, biroq bu “xotirjamlik” aslida keskin tanqidni yashiradi. Choser asarini yozishda sokin va muloyim tilni tablagan bo'lsada, u jamiyatdagi noxaqliklarni aniq ochib berishga xarakat qilgan. Xuddi shuningdek, Friar (yolg'on dindor), dunyoviy hayotga berilib, odamlarni aldov va hiyla bilan pul topadi. U cherkov qoidalarini chetlab o'tadi, lekin o'zini samimiy va xolis qilib ko'rsatadi [2:86].

Monk (monax) monastir qoidalarini buzib, ov, taom va qulay hayotni sevadi. U ruhoniylar vazifasidan ko'ra, dunyoviy hayotga berilganligi bilan kulgili tasvirlanadi [4:125]. Summoner (poraxo'r) kabi diniy vakillar hazil va istehzo orqali rasmiy diniy mavqelariga zid tarzda tasvirlanadi. Bu Choserning cherkov tizimidagi korrupsiyani kulgi vositasida fosh etishiga misoldir. Yuqorida ta'kidlanganidek yozuvchi jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab olgan va sayohatchilar misolida qusurlarini ochiq ko'rsatgan.

Ba'zi hikoyalarda Choser ochiq kulgi va komik vaziyatlarga murojaat qiladi. Masalan, *Miller hikoyasi* va *Reeve (xo'jalik boshqaruvchisi) hikoyasi*da jismoniy hazil, erotik vaziyatlar va kutilmagan voqealar orqali o'quvchi kuldiriladi. Bu hikoyalarda hazil ko'proq xalqona, qo'pol shaklda namoyon bo'lsa-da, u ijtimoiy tengsizlik va ahmoqlikni fosh qilish vazifasini bajaradi [7:34].

*Miller hikoyasi*da o'zini aqlli deb bilgan qahramonlarning ahmoqona ahvolga tushib qolishi — istehzoning an'anaviy shaklidir. Bu yerda Choser “inson o'zini aqlli deb bilgani sari ko'proq kulgili bo'ladi” degan g'oyani ilgari suradi. Bu turdagi hazil o'rta asr xalq kulgi an'analari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, yuqori tabaqa va quyi tabaqa o'rtasidagi ziddiyatlarni ochib beradi.

Bastlik ayol obrazi Choser istehzosining murakkab va ko'p qatlamli namunalaridan biridir. U o'z nutqida erkaklar ustidan ustunligini ochiq targ'ib qiladi, diniy matnlarni o'z foydasiga talqin qiladi. Tashqi tomondan u kuchli va mustaqil ayol sifatida ko'rinsa-da, muallif uning nutqidagi

mantiqiy ziddiyatlarni kinoya bilan ko'rsatadi. Bu yerda istehzo ikki tomonlama ishlaydi: bir tomondan, erkaklar hukmronligi tanqid qilinadi; ikkinchi tomondan, Bastlik ayolning o'zi ham mutlaq haqiqat egasi sifatida ko'rsatilmaydi [8:90].

Choser ijodida hazil va istehzo faqat kulgi uchun emas, balki muhim badiiy va ijtimoiy vazifani bajaradi. Hazil va istehzo yordamida Choser personajlarning xarakterini ochib beradi. Masalan: Bastlik ayol o'zini mustaqil va kuchli ayol sifatida ko'rsatadi, lekin istehzo orqali uning mantiqiy qarama-qarshiliklari va o'zini oqlash urinishlari fosh qilinadi. Shu tarzda qahramonlar realistik va esda qolarli bo'ladi, ularning xatti-harakati o'quvchini kuldiradi, lekin o'ylashga ham majbur qiladi. Choser hazil va istehzoni ishlatib, o'quvchini faol talqinchiga aylantiradi. O'quvchi so'z va voqelik orasidagi ziddiyatni anglash orqali personajlarning asl mohiyatini tushunadi. Masalan: Pardoner o'z hikoyasida ochko'zlikni tanqid qiladi, lekin o'zi ham eng ochko'z shaxs sifatida tasvirlangan [6:60]. Bu istehzo o'quvchini axloqiy mulohaza qilishga chorlaydi. Hazil va istehzo Choser hikoyalariga ritm, kulgi va dramatik effekt qo'shadi. Komik vaziyatlar, jismoniy hazil, so'z o'yinlari o'quvchiga qiziqarli va esda qolarli o'qish tajribasini beradi. Shu bilan birga, u o'rta asr realistik tasvirini yaratadi, bu esa asarning badiiy qiymatini oshiradi.

Hazil orqali Choser og'ir tanqidni yumshatadi, istehzo orqali esa chuqur ma'naviy muammolarni yashirin tarzda ochib beradi. Choser hikoyalarining ajralmas badiiy unsurlaridir. U kulgi vositasida o'rta asr jamiyatining axloqiy muammolarini, diniy korrupsiyani va insoniy zaifliklarni yuksak badiiy darajada tasvirlaydi. Shu sababli Choser istehzosi nafaqat o'z davri uchun, balki bugungi zamon o'quvchisi uchun ham dolzarbligini yo'qotmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Chaucer, G. *The Canterbury Tales*. Ed. Larry D. Benson. Boston: Houghton Mifflin, 1987.
2. Chaucer, G. *The Riverside Chaucer*. 3rd ed. Ed. Larry D. Benson. Oxford: Oxford University Press, 1987.
3. Bloom, H. (ed.). *Geoffrey Chaucer*. New York: Chelsea House, 2004.
4. Brewer, D. S. *Chaucer*. London: Longman, 1969.
5. Coghill, N. *The Poet Chaucer*. London: Oxford University Press, 1956.
6. Donaldson, E. T. *Speaking of Chaucer*. London: Athlone Press, 1970.
7. Kittredge, G. L. *Chaucer and His Poetry*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1915.
8. Mann, J. *Chaucer and Medieval Estates Satire*. Cambridge: Cambridge University Press, 1973.
9. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Mutoyiba>.

UO'K 81'255.2:81'37

MADANIY REALIYALARNI IFODALOVCHI BIRLIKLARNING TARJIMADA BERILISHI

(“Dunyoning ishlari” qissasi misolida)

G.Sh.Boboqulova, mustaqil tadqiqodchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarjimashunoslikda tarjimon asosan asar tarjimasida ma'naviy realiyalarning o'rni va ularning tarjimasi haqida bayon etilgan. Bundan tashqari O'.Hoshimovning “Dunyoning ishlari” qissasidagi hikoyalarda parchalar o'zbek va ingliz tillaridagi tarjimalari misollar bilan yoritilgan. Milliy adabiyot boshqa millat adabiyotiga ham ta'sir o'tkazib, kommunikativ muloqotni ta'minlaydi. Adabiyotlar o'zaro muloqotga kirishganda biri ikkinchisining rivojiga hissa qo'shadi va ushbu o'zaro muloqotning davomiyligini esa tarjima matni ta'minlaydi

Kalit so'zlar: moddiy madaliyat, realiya, tarjimon, tarjima, tarjima nazariyasi, ekvivalent, asliyat, izohli tarjima, urf-odatlar, milliy qadriyat.

Аннотация. В данной статье описывается роль переводчика в переводе, главным образом в переводе духовных реалий и их переводе. Кроме того, на примерах иллюстрируются переводы отрывков из рассказа О. Хошимова «Труды мира» на узбекский и английский языки. Национальная литература также оказывает влияние на литературу других народов, обеспечивая коммуникативный диалог. Когда литературы вступают в диалог, одна способствует развитию другой, и продолжение этого диалога обеспечивается переведенным текстом.

Ключевые слова: материальный носитель, реальность, переводчик, перевод, теория перевода, эквивалент, оригинальность, пояснительный перевод, обычаи, национальные ценности.

Abstract. This article describes the role of the translator in translation studies, primarily in the translation of spiritual realities and their translation. Furthermore, examples are provided to illustrate the translations of excerpts from O. Khoshimov's story "Works of Peace" into Uzbek and English. National literature also influences the literature of other nations, fostering a communicative dialogue. When literatures enter into dialogue, one contributes to the development of the other, and the continuation of this dialogue is ensured by the translated text.

Key words: material medium, reality, translator, translation, translation theory, equivalent, originality, explanatory translation, customs, national values.

Badiiy asarlarda shakl va mazmun jihatdan milly va umuminsoniy g'oyalar aks ettiriladi. Bunday tasvir ma'lum bir zamon va makonda muayyan qahramonlar yordamida milliy kolorit tushunchasi orqali izohlanadi. Milly kolorit deb badiiy asarda aks etgan milliy xususiyatlar yig'indisiga aytiladi [1].

Bir tilga xos so'zlar: urf-odatlar, turmush tarzi, yoki milliy xususiyatlar ikkinchi til vakiliga noma'lum tushuncha hisoblanadi. Tarjima jarayonida milliy koloritni to'g'ri usullardan foydalangan holda qayta bera olish bu tarjimonning mahoratidir. Masalan, ona tilimizda uchraydigan, milliylik kasb etuvchi, muayyan davr va joygagina xos bo'lgan so'zlar va tushunchalar ya'ni mahalliy kolorit boshqa tillarda tushunarsiz farqli bo'lishi mumkin. Mahalliy kolorit – biror mahalliy sharoit, urf-odat yoki joyga xos turmush-tarzi, peyzaj va til xususiyatlarini badiiy adabiyotda ask ettirish [2].

G'.Salomov, Q.Musayev singari tarjimashunos olimlar tarjimada xos so'zlar (milliy so'zlar) ning o'z o'ri borligini ta'kidlab, xos so'zlar – bu har bir davlatning o'z madaniyatiga bog'liq bo'lgan, o'zlarining milliy koloritini ifoda etuvchi so'zlar hisoblanadi. Xos so'zlarni quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

1. Dinlarga va diniy marosimlarga bog'liq so'zlar: mulla, hojiaka, hojiona, yepiskop, arxiyepiskop, papa kabilar;
2. Xalq urf-odatlarini bildiruvchi so'zlar: ko'rpacha, challari, beshik, muchal to'yi, sunnat to'yi kabilar;
3. Milliy kiyinishga oid so'zlar: do'ppi, chopon, shlyapa, kepka kabi so'zlar.

Demak, bir xalq tilida paydo bo'lib, shu xalqning kelib chiqishi, tarixi va turmush tarzi, milliy ruhi va madaniyatini o'zida aks ettiradigan boshqa tilda muqobiliga ega bo'lmagan so'zlar – realiyalardir. Bunday etnografizmlarni bir necha guruhga ajratish mumkin:

– kundalik turmushda qo'llaniladigan ba'zi realiyalar, rozg'or anjomlari, odamlarga xos bo'lgan narsalar;

- atoqli ismlar va joy nomlari;
- manzillar va salomlashishlar;
- jurnallar va gazetalar nomi va sarlavhalari;
- og'irlik, uzunlik o'lchov birliklari.

Bunday realiyalarni tarjimada quyidagicha ifodalash mumkin:

- transliteratsiya yoki transkripsiya qilish;
- realiyalarni sarlavha osti izohlari orqali tarjima qilish;
- kalkalash (so'zma-so'z) tarjima qilish;
- analogiya (o'xshash so'zlar orqali) tarjima qilish;
- tasviriy tarjimalar.

Qayta yaratilgan tarjima matning aslyat matniga muqobilligi asardan ma'naviy ozuqa olishda yoki umumiy tasavvurga ega bo'lishda muhimdir. Shu o'rinda A.Mo'minova bu haqida shunday fikr bildiradi: "Tarjima bilan shug'ullanuvchi shaxs, ya'ni tarjimon ikki til, ikki millat o'rtasidagi ko'prikdir, uning tarjima qilish qobiliyati orqali xalqning, millatning eng nozik qirralari aks ettiriladi" [3]. Darhaqiqat, butun bir xalqning madaniyati, turmush tarzi, an'analari va dunyoqarashi albatta uning tilida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham bu jihatdan tarjimon zimmasida turgan mas'uliyat juda katta. Ayniqsa muayyan xalq tiliga mansub bo'lgan milliy so'zlarni ya'ni xos so'zlarni tarjima qilishda tarjimonning yondashuvi alohida e'tiborga molikdir. Chunki tarjimon asarni qanday ko'z bilan ko'rsa o'quvchi ham shundayligicha qabul qiladi, xulosa

chiqaradi. Ma'lumki, badiiy tarjimada milliy kolorit tushunchasi bizga noma'lum bo'lgan xalqning urf-odatlarini, hayot tarzi, umumiy olganda, milliy xususiyatlari tushuniladi. Shunday ekan, milliy koloritni saqlagan holda eng maqbul usullardan to'g'ri foydalanib tarjima qila olgan tarjimonni shak-shubhasiz o'z kasbining ustasi deyish mumkin. Misol uchun, o'zbek tilida uchragan so'zlar va tushunchalar boshqa tillarda bo'lmasligi yoki mazmun, shakl, hajm jihatdan farq qilishi mumkin. Lekin aynan milliylikimizni ifoda etadigan vositalar ham shular ekanligini hisobga olgan holda madaniyatimizning o'ziga xos qirralarini xorijlik kitobxonga yetkazib berishda uning tarjima muammolari barchamizning oldimizda ko'ndalang turibdi. Quyida, O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qisssidagi hikoyalardan o'zbek va ingliz tillaridagi tarjimalarini quyida keltiramiz: 1. Hayot gohida shunday sinovlarni oldimizga qo'yadiki, ularga dosh berish oson emas. Ingliz tilida: Life sometimes presents us with trials that are not easy to endure. 2. O'zbek tilida- Inson o'zining chinakam baxtini topishi uchun ko'p narsalardan voz kechishi kerak. Ingliz tilida tarjimasi: A person must give up many things to find their true happiness. 3. O'zbek tilida: Ba'zan eng oddiy narsalarda ham hayotning eng chuqur ma'nosini topish mumkin. Ingliz tilida: Sometimes, the deepest meaning of life can be found in the simplest things. 4. Har bir insonning o'ziga xos hayot yo'li va taqdiri bo' - Every person has their own unique path in life and destiny.

5. Odamlar o'z baxtini uzoqdan izlaydi, lekin ba'zan u yaqin orada bo'ladi. Inglizcha: People search for happiness far away, but sometimes it is close by. Hikoyada tasvirlangan vaziyatlar va obrazlar o'zbek madaniyati bilan bog'liq. Bu madaniy kontekstni boshqa tilga tarjima qilishda, o'quvchi hikoyaning asl ma'nosini va muhim nuqtalarini to'liq anglamasligi mumkin.

O'. Hoshimovning "Dunyoning ishlari" hikoyasidan ba'zi gaplarni tarjima qilishda quyidagi muammolarga duch kelish mumkin: 1. Mahalliy leksika va ifodalar: Hikoyada o'zbek xalqining turmush tarziga xos bo'lgan so'zlar, iboralar va maqollar mavjud. Ularni boshqa tilga tarjima qilishda muqobilini topish qiyin bo'lishi mumkin, chunki bunday iboralar boshqa madaniyatlarda mavjud bo'lmasligi yoki o'ziga xos ma'noni yo'qotishi mumkin. 2. Emotsional rang-baranglik: O'tkir Hoshimovning asarlarida ko'p hollarda chuqur emotsiyalar, mehr, dard va hazil aralashgan. Buni tarjima qilishda muallifning o'ziga xos uslubini saqlab qolish qiyin bo'lishi mumkin, chunki har bir tilning o'z emotsional ifoda usullari mavjud. 4. Dialekt va lahjalar: Asarda ba'zida dialektal yoki mahalliy lahjalar ishlatilishi mumkin. Bu elementlarni tarjima qilishda ularning mazmuni va o'quvchiga ta'sirini to'g'ri yetkazish qiyinchilik tug'diradi.

Bugunga kelib, madaniyat transferi haqidagi turli xil ta'rif, yondashuvlar mavjud, lekin ushbu tadqiqotning asosida madaniyat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni, yetkazish va qabul qilish jarayoni tahlili, o'zga madaniyatni resepsiya va interpretatsiya jarayonlarini o'rganish tadqiqotchilarni umumiy bir yo'lida birlashtiradi. Matnlar, g'oyalar transferi doirasida tadqiqot olib borgan P. Antoniga ko'ra, —agar material transfer bo'lmaganda edi, agar matnlar vaqt bo'ylab va makon osha degan fikrni ilgari tashilmaganda edi, birorta ham tarjima bo'lmas edi. Badiiy adabiyotlar transferini tadqiq qilgan olim I.N. Lagutina esa, madaniyatning ko'chishida tarjimaning o'rni haqida quyidagicha mulohaza qiladi: —milliy adabiyot boshqa millat adabiyotiga ham ta'sir o'tkazib, kommunikativ muloqotni ta'minlaydi. Adabiyotlar o'zaro muloqotga kirishganda biri ikkinchisining rivojiga hissa qo'shadi va ushbu o'zaro muloqotning davomiyligini esa tarjima matni ta'minlaydi. "Dunyoning ishlari" asarida Hoshimovning badiiy mahorati va adabiy tilining o'ziga xos jihatlari yaqqol ko'zga tashlanadi. Asarda ko'tarilgan asosiy mavzular: insoniy qadriyatlar, axloqiy muammolar, ijtimoiy adolat bo'lib yuzuvchu tomonida o'quvchiga juda tushunarli va manzmunli qilib etkazilgan. Hoshimovning asarida jamiyatning muhim muammolariga qanday yondashilgani, ayniqsa ona obrazi juda bir tasvirlanganki, hayotda har bir ona o'z farzandiga qanday muomila qilishi yoki bo'lmas o'g'lining onaga nisbatan mig'illab xafa holatda gapirganida uning jahlini chiqarmaslikka, va madaniyatli qilib tushuntirishini tasvirlagan. Ona obrazida haqiqiy sofdillik, ko'ngil ranjitmaslik, o'z o'g'lini naqadar yxshi ko'rishi va chiroyli odob bilan javob berishi — bu o'zbek adabiyotida va madaniyatida namuna desak mubolag'a bo'lmatdi. Asarda har bir qahramonning xarakteri, uning duyoqarshi, muomilasi, o'sha davrdagi ijtimoiy hayot, va shu davr ijtimoiy — madaniy sharoitlar badiiy vositalar bilan yoritilgan. O'. Hoshimov o'zining hayotiy tajribalari orqali qahramonlar xarakteri, badiiy mahorati, falsafiy va ijtimoiy qarashlari, hamda o'zbek adabiyotiga qo'shgan hissasi batafsil yoritiladi. Bu asar bir necha jihatdan alohida ahamiyatga ega bo'lib, quyidagi nuqtalarda o'z aksini topadi:

1. Badiiy uslubda: Hoshimovning asarda qo'llagan badiiy uslubi o'zbek adabiyotida yangi yo'nalishlarni ochib berdi. Uning o'tkir satira va chuqur psixologik tahlillari o'quvchini hayotiy muammolar haqida o'ylashga majbur qiladi.

Realizm va milliy ruh: Asarda oddiy insonlarning kundalik hayoti orqali milliy ruh va an'analar aks ettirilgan. Bu jihat Hoshimovni o'zbek adabiyotining realistik an'analariga sodiq bo'lgan yozuvchi sifatida ko'rsatadi.

2. Jamiyatdagi muammolarni yoritishda: "Dunyoning ishlari" da ijtimoiy adolatsizlik, ma'naviy qadriyatlarining yo'qolishi, insoniylik va axloqiy me'yorlarning buzilishi kabi muhim mavzular ko'tarilgan. Bu masalalar o'sha davr jamiyatining ijtimoiy-madaniy hayotiga teran nazar bilan qarash imkonini beradi.

Tarjima — bu ikki til o'rtasidagi naqadar murakkab tilshunoslik va madaniy jarayon bo'lib, matnni boshqa tilga o'tkazish bilan birga, uning madaniy-ma'naviy qiymatini ham saqlab qolish vazifasini o'z zimmasiga oladi. Tarjima jarayoni faqat lug'aviy ekvivalent topish emas, balki asliyatdagi **madaniyatga xos realiyalarni** (so'zlar, iboralar, predmetlar, urf-odatlar) yangi til auditoriyasiga tushunarli va mos shaklda yetkazish jarayonidir. Bu jarayonda tarjimon asliyatdagi moddiy madaniyat unsurlarini tarjimada qayta yaratishi — tarjima nazariyasi va amaliyotining eng murakkab vazifalaridan biridir. **Moddiy madaniyat** — til orqali ifodalangan, ma'lum bir xalqning moddiy boyliklari, predmetlari, urf-odatlari, texnologiyalari va kundalik hayot buyumlari majmuini anglatadi. Tarjima nazariyasida bu tur birikmalar ko'pincha **"realiyalar"** deb yuritiladi — madaniyatga xos til elementlari bo'lib, ular boshqa til va madaniyatda aniq ekvivalentga ega bo'lmasligi mumkin. Realialar «haqiqiy predmetlar» deb tarjima qilinuvchi atama bo'lib, adabiy matnlarda ularning mavjudligi asar joylashgan madaniyatni his qilishga yordam beradi. Asl til foydalanuvchilari uchun bu elementlar tabiiy qabul qilinsa, tarjimada ular qanchalik mazmunli yetkazilishi muhim ahamiyatga ega. Tarjimashunoslar bu birliklarni **"madaniyat-spetsifik birliklar (Culture-Specific Items, CSI)"** deb ham ataydi. CSilar bir tilning va uning madaniyatining tarixiy, ijtimoiy, diniy va urf-odat elementlarini o'zida mujassam etadi. Bunday birliklar boshqa tilga tarjima qilinayotganda semantik, pragmatik va madaniy nuanslar yo'qolmasligi kerak. Masalan, xalq urf-odati yoki maxsus buyum nomlari so'zma-so'z tarjima qilinganda ma'nosi tushunarsiz bo'lib qoladi yoki noto'g'ri idrok qilinadi. **Izohli tarjima (annotation)** Bu strategiyada tarjimon o'quvchiga ma'lum bir madaniyat elementining ma'nosini tushuntiruvchi qisqa izoh qo'shadi. Bu usul ayniqsa realialar yoki o'ziga xos madaniy predmetlar nomlarini tarjima qilishda qo'llanadi. Tarjimon manba madaniyatiga xos birlikni maqsad madaniyatida mavjud bo'lgan yaqin tushuncha bilan almashtiradi. Bu usul madaniyatlararo tafovutni kamaytiradi, ammo madaniyatning asl xususiyatlarini zaiflashtirib yuborishi mumkin. Ba'zi hollarda predmet nomini izohlab yoki uning vazifasini ta'riflab berish maqbul bo'ladi, ayniqsa ekvivalent so'zi yo'q bo'lsa. Masalan, an'anaviy kiyim nomi — uning tarkibi, vazifasi va o'rnini tushuntiruvchi izoh bilan tarjima qilinadi.

Shunday xulosaga kelishimiz mumkinki, transfer va tarjima ma'lum va noma'lum belgilar o'rtasidagi semiotik masofada faoliyat yurgizadi. Badiiy matnda madaniyat transferining sodir bo'lishi — ma'lum bir g'oyalarning begona madaniyat maydoniga — ko'chish, badiiy matnning yangi hayoti, yangi muhit sharoitidan kelib chiqib moslashishini, bir so'z o'ziga yangi ma'no — yuklab olishi va assotsiatsiyalari bilan bog'liq masalalarni tarjimashunoslikda madaniyat transferi nazariyasining asosini tashkil qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sh. A. Yangiboyeva "Tarjimashunoslik: muammolar, yechimlar va istiqbollar"//, Academic Research in Modern Science, 2022-yil.
2. "Tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar" — M. Xolbekov, Tahlil va Tadqiqotlar, 2023-yil.
3. Sh. Choriyeva "Badiiy tarjimada uchraydigan asosiy muammolar"//, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, 2024-yil, dekabr.
4. S. Shermatova va M. Odiljonova "Tarjimada uchraydigan asosiy xatolar"//, CyberLeninka ilmiy maqolalar to'plami, 2023-yil.
5. S. Atabayev "Tarjima jarayonida uchraydigan leksik va grammatik muammolar"// Nauchniy Impuls, 2023-yil.
6. D. Nodirjonovna "Adabiy nasrni tarjima qilishdagi muammolar va ularning yechimlari"//Web-Journal, 2023-y

THE STUDY OF FEMALE IMAGE IN THE LITERATURE

S.M.Choriyeva, master's degree, Termez University of Economics and Service, Termez

U.Sh.Turayeva, PhD, dots., Alfraganus university, Tashkent

Annotatsiya. *Ayol obrazi adabiyotshunoslikda muhim o'rin tutadi, chunki u turli tarixiy davrlarga xos bo'lgan ijtimoiy me'yorlar, madaniy qadriyatlar va mafkuraviy qarashlarni aks ettiradi. Ushbu maqolada adabiyotda ayol obrazining o'rganilishi masalasi yoritilib, badiiy asarlarda ayol qahramonlarning yaratilishi, tasviri va talqiniga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot adabiy nazariya va tanqidiy yondashuvlarga asoslanib, ayol obrazining an'anaviy va zamonaviy ko'rinishlarini, ularning ramziy, ijtimoiy va psixologik jihatlarini tahlil qiladi. Shuningdek, ayol obrazining shakllanishida gender omili, madaniy muhit va muallif pozitsiyasining roli ko'rib chiqiladi. Maqolada feministik adabiy tanqidning an'anaviy tasavvurlarni qayta baholash va adabiyotda ayollar ovozi ochib berishdagi ahamiyati ham yoritiladi. Tadqiqot natijalari ayol obrazini tahlil qilish adabiy mazmunni anglash hamda adabiyot va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishda muhim ekanini ko'rsatadi.*

Kalit so'zlar: ayol obrazi, adabiyotshunoslik, ayollarning tasviri, gender, feministik tanqid, adabiyot.

Аннотация. *Образ женщины занимает важное место в литературоведении, поскольку отражает социальные нормы, культурные ценности и идеологические взгляды различных исторических эпох. В данной статье рассматривается изучение женского образа в литературе с акцентом на способы создания, представления и интерпретации женских персонажей в художественных текстах. На основе литературной теории и критических подходов анализируются традиционные и современные образы женщин, включая их символические, социальные и психологические аспекты. Особое внимание уделяется роли гендера, культурного контекста и авторской позиции в формировании женских образов. Также рассматривается вклад феминистской литературной критики в переосмысление традиционных представлений и выявление женских голосов в литературе. Показано, что анализ женского образа является важным фактором для понимания литературного смысла и взаимосвязи литературы и общества.*

Ключевые слова: женский образ, литературоведение, репрезентация женщин, гендер, феминистская критика, литература.

Abstract. *The image of women occupies an important place in literary studies, as it reflects social norms, cultural values, and ideological perspectives of different historical periods. This article explores the study of the female image in literature, focusing on the ways women characters are constructed, represented, and interpreted in literary texts. Drawing on literary theory and critical approaches, the research analyzes traditional and modern portrayals of women, including symbolic, social, and psychological dimensions. Particular attention is paid to the role of gender, cultural context, and authorial viewpoint in shaping female characters. The article also considers the contribution of feminist literary criticism in re-evaluating conventional representations and highlighting women's voices in literature. The study demonstrates that the analysis of the female image is essential for understanding broader literary meanings and the relationship between literature and society.*

Key words: female image, literary studies, women representation, gender, feminist criticism, literature

From the second half of the twentieth century onward, the study of the female image led to the formation of an independent field in literary studies known as feminist literary criticism. This approach focused on issues such as the understanding of gender as a social construct, the mechanisms of women's representation in literary texts, stereotypical portrayals, and patriarchal poetics. Scholarly works by thinkers such as Simone de Beauvoir, Virginia Woolf, Luce Irigaray, and Julia Kristeva played a significant role in shaping new methodologies for the interpretation of literary texts.

According to this perspective, the female image is no longer viewed as a passive, romantic, or purely domestic figure, but rather as a subject with her own identity, worldview, and social position.

As a result of the intensification of global integration in world literature, a cross-cultural approach has gained particular importance in the analysis of the female image. Literary globalization, through the exchange of mentalities, the strengthening of intertextual connections, and the formation of transnational artistic processes, has made it possible to reveal new and complex dimensions of the female image. For example, the theoretical principles of Western feminism have led to a reinterpretation of the female figure in Eastern literature, while Eastern spiritual values have inspired new approaches to the spiritual and psychological depiction of women in Western literature.

In literary studies, the examination of the female image is conducted not only within the framework of gender theory, but also in close interaction with disciplines such as sociology, psychoanalysis, cultural studies, linguoculturology, and semiotics. In particular, the linguoculturological approach makes it possible to identify national mentality, values, stereotypes, cultural codes, and gender-related linguistic units through the image of women. As a result, the study of the female image serves to illuminate not only the plot or character system of a literary text, but the entire cultural discourse.

In contemporary literary studies, the study of the female image continues along three main directions:

- Historical-literary analysis — identifying the dynamics of changes in the female image across different historical periods;
- Poetic and stylistic approach — examining the mechanisms through which the female figure is created by means of artistic devices;
- Linguoculturological analysis — analyzing the cultural codes, national traditions, and gender stereotypes expressed through the female image.

At the same time, the formation of a global literary space has led to the study of the female image not only in a national, but also in a transnational context. This process makes it possible to identify typological similarities and differences among various literatures and to reveal universal motifs that reflect women's social status. Throughout the development of literature, the issue of the female image has remained consistently relevant, functioning as an important poetic category that reflects the socio-cultural views of artistic thinking across different historical periods. From ancient Eastern texts to the European Renaissance, Enlightenment realism, modernism, and postmodernism, the female figure has been interpreted in diverse forms. The transformation of these interpretations is closely connected with the evolution of gender relations in society, changes in social consciousness, and the intensification of global cultural processes.

The classification of female images is also an important aspect of literary research. Archetypal images — such as the mother, beloved, loyal partner, or wise woman — recur across many cultures. Social-philosophical images aim to illuminate women's status, rights, and moral position in society, while in modern and postmodern literature, the focus shifts to women's psychological complexity, the search for self, and inner experiences. Motifs associated with women — the boundless love of a mother, life under social pressure, the struggle for equality, and the dialectics of family and societal roles — provide significant ethical and emotional meaning to literary texts.

The emergence of feminist literary criticism has led to important methodological changes. This approach addresses the exposure of patriarchal stereotypes, the reassessment of women authors' roles in literature, and the inclusion of female experience and women's worldview at the center of literary interpretation. The expression of gender in language and discourse is also a crucial component of such studies. Today, this approach is actively applied in Central Asian literary studies.

Historical and cultural factors play a significant role in the formation and interpretation of the female image. The social structure, moral values, religious beliefs, and cultural norms of each era have influenced the artistic depiction of women. For example, in ancient epics, women were often portrayed as symbols of motherland, fertility, and the source of life. In the Middle Ages, religious and moral perspectives confined their image to virtues such as obedience, patience, and purity. During the Renaissance, with the rise of the cult of individuality, the spiritual and psychological world of

women began to be rediscovered. In the era of Realism, women were depicted as individuals struggling with their social environment, responsible for their own lives and dignity, and possessing complex psychological experiences. In modern and postmodern literature, women's inner monologues, psychological conflicts, and processes of self-identification became central to artistic representation. In this context, the analysis of women's depiction encompasses not only their role in society but also their subconscious, as well as their relationship with language and culture. In postmodern texts, women are often portrayed as individuals who disrupt existing social narratives, challenge gender stereotypes, and reclaim their subjectivity.

In the context of literary globalization, interpretations of the female image are expanding further, enriched by universal motifs and transnational themes. Literary works on migration, postcolonial texts, urbanization, and cultural modernization depict women's new social experiences as artistic landscapes. Themes such as self-awareness, the pursuit of freedom, creativity, and spiritual awakening are becoming increasingly universal in world literature. The female image is thus considered not only as a literary device but also as a key concept reflecting society's moral structure, historical memory, and spiritual experience.

In conclusion, the study of the female image in literary studies is a multifaceted, interdisciplinary field. In the context of literary globalization, its interpretation is becoming increasingly rich and complex. Linguoculturological analysis of female figures contributes not only to understanding national literary spaces but also to a deeper comprehension of global literary processes. The study of the female image in literary studies is a multidisciplinary, evolving field that combines literary analysis with sociology, psychoanalysis, cultural studies, linguistics, and gender theory. From archetypal representations to complex modern portrayals, the female image reflects social, cultural, and ideological realities while offering insight into literary aesthetics and human experience. Literary globalization has further enriched this field, allowing scholars to examine women's representation in both national and transnational contexts, revealing universal motifs alongside culturally specific expressions.

REFERENCES:

1. Beauvoir, S. de. (1949). *The Second Sex* (H. M. Parshley, Trans.). Vintage International.
2. Woolf, V. (1929). *A Room of One's Own*. Hogarth Press.
3. Irigaray, L. (1985). *This Sex Which Is Not One* (C. Porter, Trans.). Cornell University Press.
4. Kristeva, J. (1982). *Revolution in Poetic Language* (M. Waller, Trans.). Columbia University Press.
5. Moi, T. (1985). *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory*. Routledge.
6. Showalter, E. (1985). *The Female Malady: Women, Madness, and English Culture, 1830–1980*. Virago.
7. Gilbert, S. M., & Gubar, S. (1979). *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. Yale University Press.
8. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge.
9. Eagleton, T. (1996). *Literary Theory: An Introduction* (2nd ed.). University of Minnesota Press.

UDC 81'23:159.942

LANGUAGE, MIND, AND EMOTION: PSYCHOLINGUISTIC INTERPRETATION OF MENTAL-STATE LEXEMES

N.Djumaeva, Associate Professor, Bukhara State University, Bukhara

A.Abdukholikova, Master Student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Maqolada ruhiy holat leksemalari inson ichki tajribasining lingvistik tasviri sifatida psixolingvistik nuqtai nazardan o'rganiladi. Ingliz va o'zbek adabiy matnlarining qiyosiy tahliliga asoslanib, tadqiqot hissiy va kognitiv holatlar leksik birliklar orqali qanday verbalizatsiya qilinishini o'rganadi. Leksik-semantik tasniflash va kontekstual talqindan foydalangan holda ruhiy holat leksemalari hissiy, kognitiv va murakkab psixologik toifalarga guruhlangan. Tadqiqot natijalari ruhiy holat verbalizatsiyasining universal naqshlarini hamda madaniy va lingvistik omillar ta'sirida shakllangan tilga xos xususiyatlarni ochib beradi. Tadqiqot psixolingvistika, kognitiv lingvistika va qiyosiy nutq tahliliga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: ruhiy holat leksemalari, psixolingvistika, hissiyot, bilish, ingliz va o'zbek tillari, adabiy nutq.

Аннотация. В статье рассматриваются лексемы, отражающие психические состояния, как лингвистические представления внутреннего человеческого опыта с психолингвистической точки зрения. На основе сравнительного анализа английской и узбекской литературных текстов исследование изучает, как эмоциональные и когнитивные состояния вербализуются посредством лексических единиц. С помощью лексико-семантической классификации и контекстной интерпретации лексемы, отражающие психические состояния, группируются в эмоциональные, когнитивные и сложные психологические категории. Результаты показывают как универсальные модели вербализации психических состояний, так и специфические для языка особенности, сформированные культурными и лингвистическими факторами. Исследование вносит вклад в психолингвистику, когнитивную лингвистику и сравнительный дискурс-анализ.

Ключевые слова: лексемы, отражающие психические состояния, психолингвистика, эмоции, познание, английский и узбекский языки, литературный дискурс.

Abstract. The article examines mental-state lexemes as linguistic representations of human inner experience from a psycholinguistic perspective. Based on a comparative analysis of English and Uzbek literary texts, the study investigates how emotional and cognitive states are verbalized through lexical units. Using lexical-semantic classification and contextual interpretation, mental-state lexemes are grouped into emotional, cognitive, and complex psychological categories. The findings reveal both universal patterns of mental-state verbalization and language-specific features shaped by cultural and linguistic factors. The study contributes to psycholinguistics, cognitive linguistics, and comparative discourse analysis.

Key words: mental-state lexemes, psycholinguistics, emotion, cognition, English and Uzbek, literary discourse.

Introduction. Language serves as a primary mechanism through which human psychological experience is conceptualized and expressed. In psycholinguistics, the relationship between language, cognition, and emotion is considered fundamental to understanding how meaning is constructed in the human mind (Vygotsky, 1986) [4]. Mental states such as emotions, feelings, and cognitive processes are not directly observable; therefore, they become accessible through linguistic representation.

Mental-state lexemes form a significant semantic layer in language, encompassing words that denote emotional conditions, cognitive activities, and affective responses. In literary discourse, these lexemes play a crucial role in constructing characters' inner worlds and guiding readers' emotional interpretation. While English emotion and cognition vocabulary has been extensively studied, Uzbek mental-state lexemes remain underexplored within a psycholinguistic and comparative framework.

The aim of this article is to analyze mental-state lexemes from a psycholinguistic perspective using English and Uzbek literary texts. The objectives are: (1) to define mental-state lexemes as a psycholinguistic category; (2) to classify them into semantic groups; (3) to examine their functions in literary discourse; and (4) to identify cross-linguistic similarities and differences.

Methods. The study employs a qualitative comparative methodology combining lexical-semantic analysis, contextual interpretation, and psycholinguistic theory. The corpus consists of selected English and Uzbek prose fiction texts in which psychological states are explicitly or implicitly represented.

Mental-state lexemes were identified through continuous sampling. Lexemes were included if they denoted emotional, cognitive, or affective states. Both simple lexical items (verbs, adjectives, nouns) and stable expressions were analyzed. Semantic grouping was conducted based on emotional valence, cognitive involvement, intensity, and duration of the state.

The psycholinguistic interpretation focuses on how lexical meaning reflects mental representation and emotional experience, drawing on cognitive linguistics principles (Langacker, 2008). Comparative analysis highlights language-specific strategies of mental-state verbalization.

Mental-state lexemes, the abstract units representing cognitive and affective concepts like “know,” “sad,” or “anxious” serve as fundamental categories for conceptualizing and communicating

internal experiences. These lexemes are stored in the dynamic, interconnected network of the mental lexicon, which functions less like a static dictionary and more as a knowledge store enabling all lexical activity, from recognition to production [5]. Psycholinguistic models typically organize this lexicon into levels: a concept level for meaning, a lemma level for grammatical information, and a lexeme or phonological level for word forms. Through learned associations, activation can spread within and between these levels, influencing how we access words¹.

To investigate the role of mental-state lexemes in character development, narrative structure, and evaluative viewpoint, contextual interpretation was used. Using models of the mental lexicon that view lexical knowledge as a dynamic, interconnected network rather than a static inventory, psycholinguistic interpretation concentrated on the connection between lexical meaning and mental representation. The similarities and differences between Uzbek and English in terms of grammatical realization, lexical differentiation, and discourse strategies used to represent cognition and psyche were then compared.

The construction of emotional experience is central to interpreting these lexemes. The Conceptual Act Theory (CAT) posits that emotions are not innate but are constructed when undifferentiated core affect is made meaningful through conceptual knowledge. Mental-state lexemes provide the essential categories (like "fear" or "pride") that bind sensations to context. The process of articulating an emotion, known as affect labeling or "putting feelings into words," is a regulatory act that can diminish emotional intensity and physiological response.

Results. The analysis revealed three major semantic groups of mental-state lexemes in both languages. The first group includes emotional-state lexemes such as joy, fear, anxiety, and sadness. English demonstrates a high degree of lexical differentiation (e.g., anxious, worried, distressed), while Uzbek frequently relies on contextual elaboration (xavotirlanmoq, ko'ngli bezovta bo'lmoq). The second group comprises cognitive-state lexemes related to thinking and awareness. English often emphasizes individual cognition (to realize, to reflect), whereas Uzbek tends to express cognition as a process (anglamoq, o'ylab qolmoq).

The third group includes complex psychological states combining emotion and cognition, such as hope, despair, and confusion. These lexemes often carry metaphorical and evaluative meanings, reinforcing the interaction between emotion and cognition.

Both languages' psyche-related and cognition-related mental-state lexemes are consistently distinguished psycholinguistically, according to the analysis. The primary meanings of words pertaining to the psyche are subjective assessment and emotional experience. A highly differentiated lexical system that enables accurate differentiation between closely related emotions, such as anxiety, worry, distress, and fear, is frequently used in English literary discourse to express emotional states. The embodied nature of emotional experience is reinforced by these lexemes, which are typically metaphorically grounded and frequently occur alongside descriptions of bodily sensation. Emotional states are more frequently expressed in Uzbek through idiomatic expressions and contextual elaboration, such as heart- or soul-related constructions, which place more emphasis on the depth and intensity of the experience than on lexical accuracy.

On the other hand, mental-state lexemes associated with cognition encode awareness, reasoning, and comprehension processes. Abstract verbs that indicate realization, assumption, or comprehension are frequently used in English cognitive lexemes to emphasize individual cognitive agency and conscious reflection. Often embedded in intricate syntactic structures that convey modality and propositional content, these lexemes exhibit a high degree of grammatical stability. Though they also convey intellectual processes, Uzbek cognition-related lexemes frequently emphasize movement toward awareness through verbal constructions that emphasize understanding as gradual or processual. Items related to cognition have less metaphorical density and less emotional valence than emotional lexemes.

A collection of mental-state lexemes that occupy a space between the psyche and cognition is also identified by the analysis. Words like confusion, hope, and doubt represent states that need to be assessed both emotionally and intellectually. These hybrid states, which represent times of internal conflict or metamorphosis, frequently serve as important narrative drivers in literary discourse. The

interdependence of emotional and cognitive processes in psychological experience is further demonstrated by their linguistic realization.

Discussion. The findings confirm that mental-state lexemes function as psycholinguistic indicators of inner experience. Their use reflects processes of categorization, emotional appraisal, and conceptual framing (Lakoff & Johnson, 1980).

Universal features include shared emotional categories across languages, supporting the notion of common human psychological experience. Language-specific features emerge in metaphorical patterns, evaluative connotations, and grammatical preferences, shaped by cultural norms and literary traditions. These differences highlight the role of language in shaping cognitive-emotional worldview.

The results show that mental-state lexemes serve as psycholinguistic markers of inner experience, but they do so in different ways depending on whether they represent cognition or psyche. In line with theories of conceptual metaphor and embodied cognition, emotional lexemes are intimately related to embodied sensation and evaluative meaning. Cognitive lexemes, on the other hand, represent higher-level conceptual organization within the mental lexicon and reflect processes of classification, abstraction, and conscious reasoning. According to psycholinguistic theory, this difference represents distinct lexical access and activation patterns, with cognitive concepts structured around propositional knowledge and emotional concepts more closely associated with affective and sensory networks.

Conclusion. The study demonstrates that mental-state lexemes form a structured system encoding emotional and cognitive experience in language. While English and Uzbek share universal psycholinguistic mechanisms, they differ in lexical differentiation and contextual dependence. The findings contribute to psycholinguistic theory and comparative linguistics and may inform future research in discourse analysis and translation studies. The balance between lexical differentiation and contextual dependence varies between Uzbek and English, despite the fact that both languages use universal psycholinguistic mechanisms to encode internal experience. While cognition-related lexemes are more abstract, stable, and conceptually structured, psyche-related lexemes are typically metaphorical, embodied, and evaluative. The study advances psycholinguistic theory, comparative linguistics, and literary discourse analysis by clearly distinguishing these domains. It also lays the groundwork for further research in translation studies and cross-cultural psychology.

REFERENCES:

1. Langacker, R. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press.
2. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
3. Pavlenko, A. (2005). *Emotions and Multilingualism*. Cambridge University Press.
4. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and language* (A. Kozulin, Trans.). MIT Press. (Original work published 1934)
5. Stille, C. M., Bekolay, T., Blouw, P., & Kröger, B. J. (2020). Modeling the mental lexicon as part of long-term and working memory and simulating lexical access in a naming task including semantic and phonological cues. *Frontiers in Psychology*, 11, Article 1594.

UO'K 82-1

SHE'RIYATDA AYOL TUYG'ULARINING IFODALANISHI (OYDIN HOJIYEVA VA HALIMA XUDOYBERDIYEVA IJODI MISOLIDA)

G.E. Egamberdiyeva, tayanch doktorant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Maqolada Oydin Hojiyeva hamda Halima Xudoyberdiyeva ijodi misolida she'riyatda ayol tuyg'ularining ifodalanishi yoritib berilgan. Jumladan, ayolning g'urur, muhabbat, nafrat, sadoqat, fidoyilik hislari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: she'riyat, ayol, tuyg'u, g'urur, muhabbat, nafrat, sadoqat, fidoyilik.

Аннотация. В статье рассматривается выражение женских чувств в поэзии на примере творчества Айдын Ходжиевой и Галимы Худойбердиевой. В частности, анализируются женские чувства гордости, любви, ненависти, верности и самопожертвования.

Ключевые слова: поэзия, женщина, чувства, гордость, любовь, ненависть, верность, самопожертвование.

Abstract. *The article highlights the expression of women's feelings in poetry using the work of Aydin Hojiyeva and Halima Xudoyberdiyeva as an example. In particular, women's feelings of pride, love, hatred, loyalty, and self-sacrifice are analyzed.*

Keywords: *poetry, woman, feeling, pride, love, hatred, loyalty, self-sacrifice.*

Kirish. XX asr butun insoniyat tarixida bo'lganidek, ayollar taqdirida ham keskin burilishlar davri bo'ldi. Urushlar, har xil siyosiy fitnalar ayolar taqdiriga daxl qildi. Albatta, turmush tarzi ularning o'y-xayollari, tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Buni shu davrni boshdan kechirgan ayol hamda ijodkor sifatida O'zbekiston xalq shoirlari Oydin Hojiyeva hamda Halima Xudoyberdiyeva katta mahorat bilan aks ettirishgan. Davr kayfiyati adabiyotda aks etar ekan, uni o'rganish bugungi kun uchun saboqlar chiqarishga xizmat qiladi.

Tadqiqot usullari. Tadqiqotda ikki shoiraning mavzu jihatdan bir-biriga yaqin she'rlarini qiyoslash orqali qiyosiy, talqin qilish bilan germentevtik metodlardan foydalandik.

Muhokama va natijalar. Bu davrda ayollar, avvalo, yolg'iz qoldi. Butun oila tashvishini o'zining nozik yelkasiga oldi. Ta'na va tuhmatlar ostida qoldi. Ayolga kerak bo'lgan mehr, e'tibor, qadr, go'zallik tushunchalari unga begona bo'ldi. Lekin shunda ham u o'ziga, oilasiga, ayollik sha'niga dog' tushirmay, itoat va sadoqat ramzi bo'lib qoldi. Shoira O.Hojiyeva esa ayol nohaq xo'rlikka dosh berishga majbur emasligi, u ham shaxs, ham millat onasi sifatida g'ururi hamma vaqt uyg'oq bo'lishi kerakligini yozadi:

Bulbulning ko'z yoshi ko'l bo'ldi lim-lim,
Sabr toshdi sutday, part bo'ldi ko'nglim,
Mening G'urur degan jonajon singlim,
Uyg'ot bu xokisor maysalaringni...[4,175-b.]

Insonga eng yaqin dardkash insonlar opa yo singil bo'ladi. Shuning uchun ham shoira g'ururga singlim deb murojaat qilib, "xokisor maysa" obrazli ifodasi bilan kamtarlikni ham chegarasida amal qilish to'g'riligini ta'kidlaydi. Halima Xudoyberdiyeva esa "G'urur" she'rida bu tuyg'uning borligi qalbning aslicha ko'rinishga to'siq bo'lishini aytadi:

Uning sochi, oh, uning sochi
Qora, g'ayir, ham shunday qalin.
Yuragimda bahor gul ochib,
Tortinaman men ko'z tikkani...[6,28-b.]

Ya'ni butun jism-u ruhingiz bilan sevgan, aql-u xayolingizni band etgan muhabbatingizni tan olishga g'urur yo'l bermasligi mumkin. Bunday vaqtda esa g'urning boshini biroz eggan ma'qul. Chunki muhabbat inson hayotiga nur beruvchi eng oliy tuyg'ulardan. G'urur, nafrat qanchalik kuchli bo'lmasin, u muhabbat, insoniylik chegaralarini buzolmaydi. Shu ma'noda H.Xudoyberdiyeva shunday yozadi:

Yanglishib ham ko'changizga yo'lim tushmasin,
Yanglishib ham bo'yningizga qo'lim tushmasin.
Ammo so'rorim bor Qodir Xudodan,
To tirikmen, boshingizga o'lim tushmasin.[5,123-b.]

Bu satrlarda birov qora rang ko'rsa, birov qizil rang ko'radi. Yana kimdir nafrat tuysa, kimdir muhabbatning nafasini sezadi. Shoiraning mahorati ham oddiy takror so'zlar bilan ma'nolar qatiga ma'no yuklayotganida. Oydin Hojiyevada shu ma'nodagi so'zlar yana-da ixcham va soddalashadi:

Chek yo'q endi qayg'ularga,
Bardoshimga to'zim yo'q.
Gohi zorman bir ko'rarga
Goh ko'rarga ko'zim yo'q.[4,61-b.]

Ayollar tabiatan hissiyotlarga boy qilib yaratilgan. Ularning hislari juda tez o'zgaradi. Ba'zan ularning tuyg'ularini o'zga bir shaxs u yoqda tursin, o'zlari ham tushunolmaydi. Oilasi, farzandlariga o'ta fidoyi, ammo undan tashqaridagi insonlarga muhabbat-u nafrat chegarasini aniqlab bo'lmaydi. Yaltiroq narsalar, yaltiroq so'zlarni yaxshi ko'radi. Shu ma'noda Erkin Vohidov ta'biri bilan aytganda, "Uni faqat sevib qilurlar taslim". Javobi topilmaydigan tenglamaga o'xshaydi ayol. Lekin

shunday bo'lsa-da, ayolsiz bu dunyo rangini, ma'nosini, iforini yo'qotadi. Shuning uchun ham H.Xudoyberdiyeva bunday yozgan edi:

Asli, bu bor ermaklarning borar yeri – sen,
Rost-u yolg'on ertaklarning borar yeri – sen,
Asov otday erkaklarning borar yeri – sen,
Sen baribir muqaddassan,
Muqaddas ayol! [5,38-b.]

Darhaqiqat, aqlan, jisman qanchalik ojiza, mavhum xilqat bo'lmasin, u go'zallik, muhabbat va shodlik timsoli bo'lib qolaveradi. Baribir u ona sifatida, uyni guldek tutgan bir ayol sifatida muqaddas bo'lib qolaveradi. Uning muqaddasligi mehr-u vafosi, sadoqatida. Agarda ayolga muhabbat, shirin so'z bilan borilsa, u sizga qalbini ochadi, butun borlig'ini baxshida etadi.

Ayolni bir ayol sifatida tushunib, ijodkor sifatida ta'rif va tasvir etishga ayol shoirlarimiz nisbatan haqliroq. O.Hojiyeva ham haqdor bir ayol – qiz, singil, rafiqa, ona sifatida ayolni madh etib bir she'r yozgan edi:

Sen ayolga
Shohi ko'ylak olib berma,
Gulimsan degil!
Afsonaviy qasr qurma,
Dilimsan degil! [4,100-b.]

Shu to'rt misrada ayolning yaratilish tabiati, fe'l-atvori, psixologiyasi jamlangan, bizningcha. Ayol kim bo'lmasin, qaysi martabada bo'lmasin u qalb insoni, ya'ni bir umr hislariga asir bo'lib yashaydi. Uning qalbini egallash esa shoira aytganidek, hashamat va mol-dunyo bilan emas, oddiygina samimiy va yurakdan aytilgan shirin so'z bilan bo'ladi. Ayolni yaxshi so'zga jon berishini bilamiz. Ammo ijodkor biz bilgan axborotni bizga tanish so'zlar bilan shunday gavdalandiradiki, bu she'rni o'qiganda beixtiyor "haqiqatan shunday" degan iqrar o'tadi ko'ngildan. Bunda so'zni tanlash va qo'llashda ijodkor mahoratining orginalligini ko'rish mumkin. Yana she'r davomida ayollar er yigitlarning yakka -yolg'iz tanlagan yo'li ekanligi, uningsiz suvsiz daryo, giyohsiz cho'l, hayot uchun havosi yo'q bo'shliqqa aylanib qolishi, shuning uchun ham ayol zoti hayotda nonday zarur qo'shiq ekanligini aytish lozimligini ta'kidlaydi. Agarda shu izhorlarni ko'z bilan aytsa-chi, ayolning mo'jizaga aylanganini ko'radi. Albatta, ayol kimgadir kerakligini his qilsa, bu uning uchun eng katta baxt va bu baxtni ayol butun jism-u joni bilan himoya qiladi. Qisqa satrlarda ayolning fitrati ochib berilib, unga qanday munosabatda bo'lish kerakligi ifodalab berilgan. Ming yil oldin ham u shunday bo'lgan, bir necha asrlar keyin ham ayol shundayligicha qolaveradi. Shu jihatdan olib qaraganda, bu she'r zamon va makon tanlamas, umrboqiy satrlardan desak, to'g'ri bo'ladi.

Ayolning muqaddasligi ko'p ta'rif-u tavsifga muhtoj emas. Buning uchun uning, avvalo, ona ekanligini eslash kifoya. Onaning kimligi, uning inson hayotidagi o'rnini har bir inson yaxshi anglaydi. Bu ikki ijodkorimiz ham mana shunday anglashlar natijasida ona haqida bir necha she'rlar yozishgan. O.Hojiyeva onasini shunday yodga oladi:

Ishchan barmoqlari uzuk ko'rmagan,
Bayramlarda yasan-tusan yurmagan... [4,94-b.]
H.Xudoyberdiyeva ham "yasan-tusan yurmagan" onasiga:
Tezroq bo'l, tillarang libosingni kiy,
Oppoq ro'molingni o'ragil boshga. [5,14-b.]

deydi. Holbuki, onalarning oila, farzand tashvishidan ayro bir kuni bo'lmaydi.

H.Xudoyberdiyeva yozganidek:

vaqti yo'q ularning birpas boqqa kirib
gul hidlab, bulbuldan qo'shiq tinglashga. [5,15-b.]
va yoki:

shu quyosh nurlari sho'ng'igan oq sochlar,
shu bizni deb yona-yona xira tortgan ko'zlar... [5,15-b.]

Bunday onalar oldidagi qarzni umr bo'yi ado etib bo'lmaydi. Shuning uchun ham O.Hojiyeva onalar oldidagi bu mas'uliyatni chuqur anglash kerakligini ta'kidlaydi:

Bosh ur shu onaning etaklariga,
Oftobdan oqargan ko'ylaklariga,
Sig'ingin oq ro'mol, jelaklariga,
Bir qoshiq qoningdan kechsa u zora! [4,123-b.]

O.Hojiyeva ijodida “Aprel edi xushbo'y, musaffo...”, “Yodlash”, “Bosh ur...”, “Topinish”, “Yodgorlik” kabi she'rlari bevosita onasiga bag'ishlangan she'rlardir. Shoiri ijodida bunday she'rlar nisbatan ko'p uchraydi. Bu uning hayotida onasining o'rni nihoyatda katta ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi. Shoiri bu mavzuda yozarkan, umuman, onalar haqida emas, balki o'z onasi to'g'risidagi haqiqatlarni bitadi. Bu shunday haqiqatki, zarra yolg'on, mubolag'a yo'q. XX asrda faqat jangohlarda mardonavor kurashganlar emas, “O'n bor qora kiyib, toqati to'zgan”, “alla-yu ertakning koni”, “oh desang, jon tutgan”, g'iybat-u fasod o'rniga umrini farzand tarbiyasi va halol kun kechirishga bag'ishlagan Toshbibi Jahmat qiziga o'xshagan onalar ham davr qahramoni edi. Va bu yana shunday haqiqatki, davr onalarining prototipi sifatida olingan Onaning o'zi beziynat bo'lganidek, u haqidagi she'rlar ham ortiqcha ramz va bo'yoqlarsiz samimiy ohanglarda ifodalangan. H.Xudoyberdiyeva onalarni tillarang libos kiyishga chaqirsa, O.Hojiyeva onalarning non isi kelib turgan ko'ylaklarini boricha aytib, aslida ularning muqaddasligi ham shunda, demoqchi bo'ladi.

Xulosa. XX asrday murakkab bir davrda ayol xato qilgan bo'lsa, ilmsizligidan, to'g'ri yashay olgan bo'lsa ham ilmi unga hissiyotlarini boshqarishda yordam bergan. O'tgan asrda shoiri aytganidek, ayol mo'jizaga aylanishi uchun unga mehr yetarli edi. Ammo bugungi raqamlar va axborotlar olamida, insonni hayratlantirish mushkul bir davrda ayolga mehr bilan birga uni his qila olish ilmi ham zarur. Bir so'z bilan aytganda, har narsa qiymatli bu zamonda tuyg'u va ilmning qimmatini Navoiy asridagi kabi har nedan baland.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. –T.: Navoiy universiteti, 2018.
2. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Т.: Академнашр, 2010. – 406 б.
3. Ойдин Ҳожиёва. Назокат. – Т.: Шарқ, 2007. – 160 б.
4. Ойдин Ҳожиёва. Шом шуълалари. – Т.: Шарқ, 2010. – 446 б.
5. Halima Xudoyberdiyeva. So'z chamani. –T.: Akademnashr, 2020.–128 b.
6. Halima Xudoyberdiyeva. Navro'z. – Т.: Turon zamin, 2025. –160 b.

UO'K 81'373.6:81-112

SINONIM VA ANTONIMLARNING O'RGANILISH TARIXI

J.D. Eltazarov, direktor, f.f.d., prof., Samarqand davlat

universiteti Markaziy Osiyo xalqlari tillari va madaniyati instituti, Samarqand

M.A.Isroilova, doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur ilmiy ishda tilshunoslikning muhim bo'g'inlaridan biri bo'lgan leksik-semantik munosabatlar, xususan, sinonimiya va antonimiya hodisalarining tarixiy taraqqiyoti ilmiy-nazariy jihatdan o'rganilgan. Mazkur ish sinonimiya va antonimiya fenomenlarini tarixiy-nazariy jihatdan chuqur o'rganishga xizmat qiladi hamda zamonaviy semasiologik izlanishlar uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: sinonimiya, antonimiya, leksik-semantik munosabatlar, tarixiy taraqqiyot, tilshunoslik, semasiologiya, sinonimlar tasnifi.

Аннотация. В данной научной работе с научно-теоретической точки зрения исследуется историческое развитие лексико-семантических отношений, являющихся важной составляющей лингвистики, в частности, явлений синонимии и антонимии. Настоящая работа способствует глубокому изучению феноменов синонимии и антонимии с историко-теоретической точки зрения и служит научной базой для современных семасиологических исследований.

Ключевые слова: синонимия, антонимия, лексико-семантические отношения, историческое развитие, лингвистика, семасиология, классификация синонимов.

Abstract. This scientific work explores the historical development of lexical-semantic relations, which represent an essential aspect of linguistics, with a particular focus on the phenomena of

synonymy and antonymy. This work contributes to a deeper historical and theoretical understanding of synonymy and antonymy and serves as a scholarly foundation for modern semasiological research.

Keywords: *synonymy, antonymy, lexical-semantic relations, historical development, linguistics, semasiology, classification of synonyms.*

Kirish. Sinonim va antonimlar tilshunoslik fanining leksikologiya bo'limida muhim o'rin egallaydi. Ular so'zlarning ma'no munosabatlarini o'rganishda, tilning boyligi va ifoda imkoniyatlarini tahlil qilishda muhim vosita sifatida qaraladi[1]. Sinonimiya va antonimiya hodisalari qadimiy tilshunoslikdan boshlab zamonaviy lingvistikaga qadar muntazam tarzda o'rganilib kelinmoqda[2]. Ushbu hodisalar nafaqat leksik-semantik tizimning, balki uslub, pragmatika va madaniy tafakkurning tarkibiy qismi sifatida ham tilshunoslar e'tiborida bo'lgan.

Sinonim va antonim tushunchalari ilk bor qadimgi Sharq va G'arb tilshunosligida yuzaga kelgan[3]. Qadimgi hind tilshunosligining yirik vakili bo'lgan Paniniy (mil. avv. V asr) o'z grammatik tizimida so'zlarning ma'no jihatidan o'xshashligi va qarama-qarshiligiga e'tibor bergan. Shuningdek, qadimgi yunon faylasuflari — Aristotel va Platon asarlarida ham semantik munosabatlarga oid fikrlar uchraydi[4]. Garchi ular sinonim va antonim atamalarini bevosita ishlatmagan bo'lsalar-da, so'zlar orasidagi ma'no yaqinligi yoki qarama-qarshiligi haqida fikr yuritganlar.

Arab tilshunosligida esa bu tushunchalar yanada aniqroq ifoda topgan. Jumladan, mutarodif (sinonim) va mutazod (antonim) atamalari arab til grammatikasida ishlatilgan[5]. Arab tilshunoslik maktabi vakillari—Sibavayh, Zamaxshariy, Abdulqohir Jurjoniylar singari olimlar so'z ma'nolarini chuqur tahlil qilib, ularni sintaktik, semantik va uslubiy jihatdan guruhlariga ajratganlar[6]. Bu esa keyingi tilshunoslik uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilgan.

G'arbiy tilshunoslikda, ayniqsa XIX asrdan boshlab sinonim va antonimlarga nisbatan tizimli ilmiy yondashuv paydo bo'ldi. Ferdinand de Sossyurning tilni belgi tizimi sifatida talqin etishi natijasida leksik birliklar orasidagi munosabatlarni, jumladan sinonimiya va antonimiyaning ham struktur tahlil asosida o'rganish boshlandi[7]. Uning izdoshlari — L.Tesniyer, J.Lyons, U.Vaynrayx singari tilshunoslar sinonim va antonimlarni nafaqat semantik, balki uslubiy, pragmatik va funksional jihatdan ham o'rganishni taklif etdilar[8]. Bu yondashuv leksik-semantik tizimning murakkab va ko'p qatlamli tuzilishini chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi.

Sovet davri tilshunosligida esa sinonim va antonimlarga oid tadqiqotlar juda keng miqyosda olib borildi. Ayniqsa, V.V.Vinogradov bu borada muhim ishlar qilgan. U sinonimlarni faqatgina ma'no yaqinligi bilan emas, balki uslubiy va kontekstual jihatdan ham o'rganishni taklif qildi[9]. Shuningdek, A.I.Smirtitskiy, L.P.Krysin, N. Yu.Shvedova kabi olimlar ham sinonimiya va antonimiya bo'yicha ko'plab ilmiy ishlanmalarni amalga oshirdilar[10]. Antonimlar semantik tizimdagi qarama-qarshi birliklar sifatida tahlil qilindi, ularning lingvistik xususiyatlari aniqlab borildi.

O'zbek tilshunosligida ham sinonim va antonimlar masalasi 20-asr boshlaridan boshlab asta-sekin ilmiy tadqiqot mavzusiga aylangan. Bu borada professor Sh. Raxmatullayevning xizmatlari katta bo'lib, u o'zining "O'zbek tilining izohli sinonimlar lug'ati" orqali sinonimlarni tizimlashtirishga erishgan[11]. Shuningdek, M. Mirzaahmedov, T.Jo'rayev, G.Jahongirova, S.Umarov, M.Yo'ldoshev va boshqa olimlar o'zbek tilidagi sinonim va antonimlarni semantik, stilistik va funksional jihatdan tahlil qilganlar. G.Xidoyatova va Z.Mamatqulova singari tadqiqotchilar antonimlarning psixolingvistik va stilistik xususiyatlarini chuqur o'rganganlar[12].

Bugungi kunda sinonim va antonimlar zamonaviy lingvistikaning turli sohalarida — korpus lingvistika, kompyuter lingvistikasi, avtomatik tarjima, sun'iy intellekt sohalarida ham faol o'rganilmoqda[13]. "WordNet" kabi semantik tarmoqlar orqali so'zlar orasidagi ma'no munosabatlari, jumladan sinonim va antonimlar avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida aniqlanmoqda. Bu esa ularning leksik tizimdagi o'rnini yanada kengaytirmoqda.

Sinonim va antonimlar o'zining qadimiy tilshunoslikdan tortib, zamonaviy lingvistikaga qadar bo'lgan tadqiqotlar tarixida doimiy e'tiborda bo'lgan. Ular tilning nafaqat leksik boyligini, balki uslubiy imkoniyatlarini, ifoda aniqligi va xilma-xilligini, milliy tafakkur va madaniy merosni ham

ochib beradi[14]. Sinonimiya va antonimiya hodisalarining o'rganilishi orqali tilshunoslar tilning tabiati, ichki qonuniyatlari va nutq jarayonining murakkabliklarini chuqurroq tushunishga erishadilar[15].

Qadimgi Sharqda tilshunoslikda sinonim va antonimlar. Qadimgi Sharq mintaqasi — ya'ni, Mesopotamiya, Qadimgi Misr, Hindiston va Xitoy kabi yirik madaniyat markazlari — tilshunoslikning ilk bosqichlari shakllangan joylar hisoblanadi. Bu hududlarda til va uning leksik tarkibini o'rganish, jumladan sinonim va antonim tushunchalariga oid ilk izlanishlar qadimiy matnlar, lug'atlar, shuningdek, falsafiy va ilmiy asarlarda namoyon bo'lgan[16].

Mesopotamiya va Qadimgi Misr. Mesopotamiya yozuvlari — miloddan avvalgi III ming yillikdan boshlangan gilamchalar va tabelarda — lug'atshunoslik va til o'rganishga oid dalillar mavjud[17]. Bu yozuvlarda so'zlar orasidagi o'zaro aloqalarni aniqlashga urinishlar kuzatiladi. Ayniqsa, sinonim so'zlarni topish va ularni izohlash, shuningdek, qarama-qarshi ma'nodagi so'zlarni taqqoslash tadqiq qilinadi.

Qadimgi Misr tilshunosligi ham o'zining papirus qo'lyozmalari va piramidalar matnlarida tilni o'rganishga bag'ishlangan elementlarga ega bo'lib, unda so'zlarning ma'nolari va ularning turli kontekstlardagi ishlatilishi haqida fikrlar mavjud[18].

Hind tilshunosligi. Hind tilshunosligida, xususan, sanskrit tilida sinonim va antonim tushunchalari chuqur rivojlangan. Miloddan avvalgi I ming yillikda yaratilgan "Nyaya" va "Vyakarana" kabi grammatika va mantiqshunoslik asarlarida so'zlarning ma'nolari, ularning o'xshashlik va qarama-qarshilik munosabatlari tahlil qilingan[19]. Sanskrit tilida sinonimlar ko'pincha turli kontekstlarda ma'no nuanslarini ifodalash uchun ishlatilgan, bu esa tilning ifodali boyligini oshirgan.

Yunon tilshunosligida so'zlarning o'zaro munosabati

Yunon tilshunosligi qadimgi davrlardan boshlab til va so'zlarning o'zaro munosabatlarini chuqur o'rganishga asos solgan ilmiy makonlardan biri hisoblanadi[19].

1. *Morfologik munosabatlar:* Yunon tilida so'zlar o'zaro morfologik bog'lanishlarga ega bo'lib, bu orqali ular grammatik guruhlarga bo'linadi. So'zlarning qotish va hosil bo'lish jarayonlari, so'z yasash qoidalari Yunon tilshunosligining muhim qismi hisoblanadi[17]. Bu jarayonlar so'zlarning o'zaro munosabatini belgilaydi, chunki morfologik o'zgartirishlar orqali so'zlarning ma'nosi va funksiyasi o'zgarishi mumkin.

2. *Sintaktik munosabatlar.* Yunon tilida so'zlarning sintaktik aloqalari, ya'ni gap ichida so'zlarning o'zaro joylashuvi va ular orasidagi grammatik bog'lanishlar ham batafsil o'rganilgan. Bu munosabatlar so'zlarning gap tarkibidagi o'rni, ular orasidagi grammatik bog'lanishni va ma'no ifodasidagi o'zgarishlarni ta'minlaydi[19].

3. *Tilshunoslikda so'zlarning o'zaro munosabati haqidagi nazariyalar.* Qadimgi yunon faylasuflari, ayniqsa Aristotel, til va so'zlar haqidagi nazariyalarida so'zlarning o'zaro munosabatlarini chuqur tahlil qilgan. Uning "Organon" asarlarida til va mantiqiy fikrlashning bog'liqligi, so'zlarning ma'no tizimi haqida yoritilgan.

Xulosa. Tilshunoslik tarixining qadimiy davrlaridan boshlab zamonaviy ilm-fanga qadar sinonim va antonim tushunchalari tilning leksik-semantik tizimini tushunishda muhim kalit bo'lib xizmat qilgan. Qadimgi Sharq va Yunon tilshunosligidan boshlab Rim va O'rta asr Yevropasida ularning o'rganilishi falsafa va mantiq bilan chambarchas bog'liq edi. Renessans va yangi davrda lug'atchilik va til nazariyalarining rivojlanishi bilan sinonim va antonimlar tizimli tarzda o'rganildi. Zamonaviy tilshunoslik esa ularni ilmiy tadqiqotlarda, amaliyotda va texnologik rivojlanish jarayonida yangi yondashuvlar asosida chuqur tahlil qilmoqda. Natijada, sinonim va antonim tushunchalari tilshunoslik fanining rivojlanishida muhim rol o'ynab, tilning ifoda vositalarini boyitish va uning leksik-semantik qatlamlarini to'liq anglashda ajralmas vosita hisoblanadi. Bu tushunchalar tilni o'rganish, tarjima qilish, adabiyot yaratish hamda sun'iy intellektga asoslangan til texnologiyalarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdujalil Mirzaev. *O'zbek tilshunosligi*. 1984.
2. Orif G'ofurov. *O'zbek tilining leksikasi*. 1990.
3. M. Yo'ldoshev. *O'zbek tilining grammatikasi*. 2000.

4. Erkin Vohidov. *Til va ma'no*. 2005.
5. Tolibjon Qodirov. *Leksikologiya*. 2010.
6. Usmon Muxtorov. *O'zbek tilshunosligining nazariy masalalari*. 2012.
7. Munavvar Hojiyeva. *O'zbek tilida sinonim va antonimlar*. 2015.
8. Bahrom G'ulomov. *O'zbek tilining leksik semantikasi*. 2018.
9. Lyons John. *Semantics*. 1977. — 371-526.
10. Cruse D. Alan. *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. 2000. — 436.
11. Cruse D. Alan. *Lexical Semantics*. 1986. — 262.
12. Roget Peter Mark. *Roget's Thesaurus*. 1805.
13. Cruse D. Alan. *Antonymy: A Study of Semantic Opposites*. 1986. — 96.
14. Jakobson Roman. *Linguistics and Poetics*. 1960.
15. Cruse D. Alan. *Semantic Relations*. 1986. — 95.
16. Palmer F. R. *Semantics*. 1981. — 193.
17. Cruse D. Alan. *Lexical Semantics*. 1986. — 262.
18. Fillmore Charles J. *Frame Semantics*. 1982.

UO'K 81'23:159.954:316.772

RANGLARGA OID METAFORALARNING MILLIY ONGDA LINGVISTIK IFODALANISHI

**Sh.E.Ernazarova, tayanch doktorant, Toshkent Transport universiteti, o'qituvchi, Toshkent
Gumanitar fanlar universiteti, Toshkent**

Annotatsiya. Ushbu maqolada metafora tushunchasi, rang metaforalarini qo'llash va rang metaforalarining ma'nosini anglashda milliy ong bilan o'zaro aloqasi tadqiq etildi. Konseptual nazariya asosi va uning rang metaforalarida ifodalanishi tahlil etildi. Tadqiqotda semantik, kognitiv-semantik, kontekstual tahlil, lingvomadaniy tahlil usullaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: metafora, milliy ong, rang, qizil, oq, qora, yashil, ingliz tili, o'zbek tili

Аннотация. В данной статье исследуется понятие метафоры, особенности употребления цветowych метафор и их взаимосвязь с национальным сознанием в процессе осмысления их значений. Проанализированы основы концептуальной теории и способы её выражения в цветowych метафорах. В ходе исследования были использованы методы семантического, когнитивно-семантического, контекстуального и лингво-культурологического анализа.

Ключевые слова: метафора, национальное сознание, цвет, красный, белый, чёрный, зелёный, английский язык, узбекский язык.

Abstract. The idea of metaphor, the use of color metaphors, and the relationship between color metaphors and national identity in comprehending their meanings are all explored in this article. An analysis is conducted of the conceptual framework and how color metaphors express it. Semantic, linguo-cultural, contextual, and cognitive-semantic analysis techniques are used in the study.

Key words: Metaphor, national identity, colour, red, white, black, green, English, Uzbek.

Kirish. Badiiy asarlarda, nutqda va kundalik turmushda ham ko'plab metaforalardan foydalaniladi. Dastlab qanday metaforalardan foydalanish haqida tahlil etishdan avval biz metafora tushunchasiga ta'rif berib o'tishimiz lozim. Metafora bu- (yunoncha so'zdan olingan bo'lib) so'z yoki iborani o'xshashlik yoki o'xshatishga asoslangan birikma; istiora, majoz.[1] Metafora-bu so'zlarni o'z ma'nosida emas ko'chma ma'noda ishlatishidir. Masalan, "dutorning qulog'i" degan iborada dutorning ma'lum bir qismi inson qulog'iga o'xshatish asnosida yaratilgan. Metaforalar tilga joziba, ma'no va ta'sirliroq ifodalash imkonini beradi. "The Concise Oxford Dictionary" kitobida metaforaga quyidagicha ta'rif beriladi: "metafora-taqqoslash bo'lib, hech qanday izohlovchi so'zlarsiz o'xshatish asosida taqqoslashni ifodalaydi".[2] Metafora tushunchasi qadim zamonlardan buyon tilshunoslar tomonidan qizg'in muhokamalarga sabab bo'lgan. Yunon olimi Aristotel metaforaga quyidagicha ta'rif bergan "Metaforani ishlatish bu daholikdir, chunki metafora o'xshamagan narsalarda o'xshashlikni ko'ra olishdir". G. Lakoff va M. Johnson esa "Metafora ko'pchilikning nazarida she'riy tasavvur va ritorik san'atning bir vositasi bo'lib, oddiy emas, balki g'ayrioddiy til hodisasi hisoblanadi. Qolaversa, metafora odatda faqat tilga mansub narsa, ya'ni fikr

yoki harakat emas, balki aynan soʻzlar masalasida talqin etiladi.”[3] deb taʼrif beradi.

Metafora nafaqat badiiy ifoda, balki inson tafakkurining asosiy kognitiv tushunchalaridan biri hisoblanadi. Kognitiv tilshunoslikda metafora abstrakt xodisalarni tushuna olish oʻzaro oʻxshash jihatlarini topa olish sifatida qaraladi. Shu jihatdan metafora milliy ongni ifodalashda muhim lingvistik hodisa hisoblanadi. Milliy ong bu insonning oʻzligini anglashi, idrok etishi va talqin qilishida namoyon etadigan ijtimoiy-madaniy hodisadir. U xalqning qadriyatlari, madaniyati va anʼanalari bilan uzviy bogʻliq boʻlib, til orqali ifoda etiladi. Til nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkur shakllanishining asosiy mexanizmi sifatida xizmat qiladi. Tilda ifoda etilgan narsa, hodisa va raqamlar milliy ongda oʻz ifodasini topadi va subyektiv obrazlar tariqasida bilimga aylanadi. Shuning uchun millat shakllanish jarayonining dastlabki bosqichlaridanoq, ajdodlar yaratgan meros, gʻoya va tushunchalarni til orqali oʻzlashtirib, ongiga singdirib boradi. Milliy ong alohida milliy muhitda sodir boʻladi.[4] Har bir millatda milliy ong doirasida narsa va hodisalarni oʻxshatish turlicha boʻlib, bu xalqlarning dunyoqarashiga bogʻliq. Ushbu maqolada oʻrganiladigan rang metaforasi ham turli xalqda turlicha ishlatilib, turli maʼnolarni ifodalab keladi.

Ushbu maqolada rang metaforalarining ingliz va oʻzbek tilida ishlatilishiga eʼtibor berilib, oʻzbek va ingliz millatlar doirasida ranglar asosida oʻxshatish koʻrib chiqiladi. Ilmiy jihatdan boʻshliq sifatida qolib ketgan milliy ong va ranglar metaforasi orasidagi oʻzaro bogʻliqlik toʻliq oʻrganilmagan, shu sababli ushbu maqolada bu jihat chuqurroq oʻrganiladi.

Metodologiya. Ushbu maqola sifat tahliliga asoslangan boʻlib, rang metaforalarining milliy ong bilan oʻzaro aloqasi oʻrganiladi. Tadqiqotda empirik tahlil oʻtkazish maqsadida turli fraziologik birliklar, maqollar va badiiy asarlaridan naʼmunalar ingliz va oʻzbek tillarida tanlab olindi va tahlil etildi. Tadqiqot materialini tanlab olishning asosiy mezon sifatida rang nomlarining metaforik qoʻllanilishi eʼtiborga olindi. Bunda rangni bildiruvchi soʻzlar bevosita maʼnosi emas, balki koʻchma maʼnoda, konnotativ ishlatilgani eʼtiborga olindi.

Rang metaforalarining lugʻaviy va kontekstual maʼnolarini aniqlash uchun semantik tahlil olib borildi. Bu tahlil asosiy va koʻchma maʼnolari orasidagi munosabatni tadqiq etadi. Metaforik modellar va konseptual tuzilmalarni aniqlash maqsadida kognitiv –metaforik tahlil oʻtkazildi. Ushbu tahlilda rang qatnashgan metaforalarning abstrakt tushunchalarni konseptuallashtirish vositasi sifatida tadqiq etildi. Shu bilan birga, rang metaforalarining milliy ong, madaniy qadriyatlar bilan bogʻliqligini aniqlashda lingvomadaniy tahlil oʻtkazildi. Bu tahlil asosida madaniy qadriyatlar, milliy ong va urf-odatlarining ikki til materialiga qanday oʻxshash va farqli jihatlar borligini qiyosiy tahlil asosida tadqiq etildi. Tadqiqotning nazariy-metadologik asosi sifatida G.Lakoff va M. Johnson tomonidan yaratilgan konseptual metafora nazariyasi qabul qilindi. Ushbu nazariy tahlil asosida metafora hodisasi nazariy jihatdan tahlil etildi va empirik misollar bilan uygʻunlashtirilib yagona xulosaga kelindi.

Natijalar. Oʻtkazilgan tahlil natijalarida shu narsa aniqlandiki, ingliz va oʻzbek tilida ham ranglar qoʻshilgan metaforik ibora va maqollar koʻplab ishtirok etib, fikrning yanada taʼsirliroq va badiiy tarzda ifodalanishiga imkon beradi. Ingliz tilida ham oʻzbek tilida ham asosan qora, qizil, yashil va oq ranglar asosidagi metaforalar koʻp uchraydi. Har bir rang turli maʼdaniyatda metaforik ifodalanishda farq qilib, bu oʻsha xalq turmush-tarzi, anʼanalariga chambarchas bogʻliqdir. Ingliz tilida ranglar qatnashgan metaforik iboralar kunlik muloqatda tez-tez qoʻllanilib, fikrning yanada taʼsirli boʻlishiga yordam beradi. Ingliz tilida oq rang tozalik, begunohlik, maʼsumlikni ifoda etadi.[5]

White knight-qutqaruvchi, himoyachi shaxs

White handed person-halol, pora olmaydigan odam

White horses-oq koʻpikli toʻlqinlar

White hope-Yaxshi niyat

White lie-zararsiz yolgʻon

White heart-pok qalbli inson[6]

Jack London oʻzining “The white hope” asarida “The white man pinned his faith upon a white hope, believing that one of his own race would restore his pride.” shaklda uchraydi va bu oxirgi umid sifatida metaforik maʼnoda ishlatilgan.

Oʻzbek tilida ham oq rang poklik, yaxshilik, ezgulik, rostgoʻylik maʼnolarida qoʻllaniladi.[7]

Oq ko'ngil

Oq va qorani ajratmoq

Oq yuvib, oq taramoq

Qora rang qatnashgan iboralar ingliz tilida o'lim, yovuzlik, yomonlik va yomon niyat ma'nosida qo'llaniladi.

Black death-o'lat

Black cat-omadsizlik belgisi

Black days-qiya kunlar

Black market-noqonuniy savdo

In the black-qarzsiz holatda

Black spot-xavfli hudud

Black sheep-jamoadan ajralib turadigan, muammoli shaxs[6]

O'zbek tilida ham qora rang ingliz tilida qo'llanilgan ma'nosida qo'llaniladi:

Qora ro'yhat, qora ko'z, qora xalq, qora mehnat, qora xabar, qora ish, qora niyat. Ushbu iboralarda anglashilganidek, qora rangi metaforik tarzda yomonlik, yovuzlik, uyatli, qayg'uli degan ma'nolarda ishlatilgan.

Qizil rangi ingliz tilida xavf, xatar, olov, muhim degan ma'nolarni anglatadi:

Red herring- asosiy muammodan chalg'ituvchi[8]

Red carpet-katta hurmat

Red-light district-ahloqsiz hudud

Red rage-kuchli g'azab

Red letter day-muhim kun

Qizil rang esa o'zbek tilida uyalish, hurmat, jasorat ma'nolarini ifodalaydi.

Qizil yuz, qizil gilam.

Yashil rang ingliz tilida yoshlik, rashk va dushmanlikni ifodalab keladi:

Green eye-hasad ko'zi

Green horn-tajribasiz odam

Green wine-tajribasiz

O'zbek tilida esa yashil rang bilan bog'liq yashil hudud, yashil chiroq, yashil iqtisodiyot, yashil energiya, yashil yo'lak kabi iboralar keng miqyosda qo'llanilib, yashil so'zi o'simlik, yosharish, tozalik, tezkorlik, ekologik barqarorlik ma'nolarida keng qo'llaniladi.

1-jadval.

Rang metaforalarining ingliz va o'zbek tilida ma'nolari

Rang nomi	Ingliz tilida metaforik ma'nosi	O'zbek tilida metaforik ma'nosi
Oq	oq rang tozalik, begunohlik, ma'sumlik	poklik, yaxshilik, ezgulik, rostgo'ylik
Qora	o'lim, yovuzlik, yomonlik va yomon niyat	yomonlik, yovuzlik, uyatli, qayg'u
Qizil	xavf, xatar, olov, muhim	uyalish, hurmat, jasorat
Yashil	uyalish, hurmat, jasorat	o'simlik, yasharish, tozalik, tezkorlik, ekologik barqarorlik

Rang metaforasidan badiiy asarlarda ham keng qo'llanilib, bu asarning yanada ta'sirli bo'lishiga imkon beradi. O'tkir Hoshimov "Tushda kechgan umrlar" asarida "Eshonning qora qilmishlarini yashirish uchun baland devor orqasiga berkinib olgan." [9] Ushbu gapda "qora qilmish"- "yomon ish" degan ma'noda qo'llanilgan. O'tkir Hoshimovning "Yarim asr daftari" nomli kitobida ham ko'plab rang metaforalaridan foydalangan. Masalan, "O'tkan kunlar" ning nashr etilishi tarixiy voqea bo'ldi. Ammo Cho'lpon, Fitrat va yana talay qalamkashlaru olimlarning shaxsi oqlandi-yu, ijodi negadir "qora"ligicha qolaverdi. Ajab, haqiqiy shoir, haqiqiy adib qalbida borini yozadi. Bu ijodkorlar oqlangan bo'lsa, demak yaxshi odam ekan. Yaxshi odam bo'lsa, yozganlari nega "qora" bo'lishi kerak degan savolga javob yo'q edi." [11] Ushbu parchadagi "oq" va "qora" so'zlari yaxshi, yomon degan ma'nolarda ko'chma tarzda qo'llangan. Yozuvchining xuddi shu asarida "Gunohi nimaligini bilmagan odamning, ayniqsa, ko'ngli qog'ozdek oppoq ijodkorning salkam bir yil qorong'u kamerada bir o'zi o'tirishini tasavvur qiling!" parchasi berilgan bo'lib, ushbu gapdagi "ko'ngli qog'ozdek oppoq" iborasi ko'ngli beg'ubor degan ma'noda qo'llanilgan.

Muhokama. Tadqiqot natijasida shu narsa aniqlandiki, rang metaforalarining qo'llanilishi nafaqat gapning ma'noli va ta'sirli qilishga yordam beradi, balki tarixiy tajriba va diniy qarashlari haqida ham ma'lumot beradi. O'rganilgan iboralar asnosida ayta olamizki, o'zbek tilida oq, qora, qizil va yashil rang metaforalari ko'p uchrar ekan. Bu rang metaforalari ingliz tili so'zlashuvida ham ko'plab uchraydi lekin gohida ma'nosi biroz farq qilishi mumkin. Masalan, o'zbek tilida qora rangi qatnashgan metaforik so'zlar o'lim, yomonlik kabi ma'nolarni anglatadi, ingliz tilida har doim ham yomonlik ma'nosida kelavermaydi. Masalan, "black humor" metaforik ifodasi achchiq kulgu, og'riqli dard ma'nosini ifodalaydi. Bu esa rang metaforalarining milliy kontekst va madaniy tafakkurga bog'liqligini aniq ko'rsatadi. Shu tariqa, rang metaforalari milliy ongning ifodasi sifatida lingvistik va madaniy kodlarni birlashtiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, rang metaforalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, rang metaforalari milliy ongda mavjud bo'lgan ahloqiy va estetik tasavvurlarni til orqali ifodalaydi. Oq rangi begunohlik, yaxshilik tushunchalarini ifodalaydi, oq rangni ko'rishganda miyada doimo yaxshilik, begunohlik degan tushuncha keladi. Yashil rangni ko'rganimizda esa asosan bahorgi uyg'onish, yosharish degan tushunchalarni hayolimizga keladi.

Konseptual metafora nazariyasining asosiy maqsadi, metafora nafaqat tilning uslubiy xususiyat, balki bu fikrning o'zidir ya'ni inson ongida avtomatik tarzda ishlab chiqariladigan fikrlar majmuasidir.[10] Ushbu nazariyaga ko'ra, metafora inson ongida voqelikni idrok etish, tushunish va baholash jarayonida avtomatik tarzda yuzaga keladigan konseptual tuzilmalarning mahsulidir. Ya'ni, metafora til darajasi emas, balki avvalo inson ongida shakllanadi va keyinchalik til orqali ifodalanadi. Ayniqsa, rang metaforalari konseptual metafora nazariyasining amaliy ko'rinishlarida biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ranglar insonning hissiy tajribasi, madaniy xotirasi va milliy mintaliteti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular orqali abstrak tushunchalar aniq idrok etadigan shaklda ifodalanadi.

Ushbu tadqiqot tarjimashunoslikda rang metaforalarini to'g'ri tushunish va tarjima qilishda milliy ma'daniyatni saqlash va noto'g'ri talqinning oldini olishga yordam beradi. Til o'qitish jarayonida rang metaforalari va milliy qadriyatlarini o'rgatish orqali talabalar madaniyatlararo muloqotga tayyorlanadi. Shuningdek, bu tadqiqot madaniyatlararo muloqotda rang metaforalarini tushunish va tushuntirishga imkon beradi, bu esa xalqaro kontekstda tilni samarali qo'llash uchun muhim ahamiyatiga ega.

Xulosa. Ushbu maqolada rang metaforalari inson tafakkuri va milliy ong shakllanishidagi o'rni konseptual metafora nazariyasi asosida yoritildi. Tadqiqot asosida shu narsa aniqlandiki, rang metaforasi faqat badiiy ta'sir vositasini oshirish uchun emas, balki inson ongida avtomatik tarzda paydo bo'luvchi tushunchadir. Tahlil natijasida shu narsa aniqlandiki, ingliz va o'zbek tilida ham oq, qora, qizil va yashil ranglari metaforik shaklda ko'plab uchraydi va ularning ko'chma ma'nolari ham bir-biriga juda o'xshash ekanligi aniqlandi. Bu esa ikki til madaniyatida rang metaforalariga nisbatan o'xshash tushunchalar mavjud ekanligidan dalolat beradi. Shuni ham ta'kidlash lozimki, ba'zi rang ishlatilgan metaforik iboralarda farqli jihatlar ham mavjud

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jild, O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Davlat Ilmiy Nashriyoti, 2006. pp. 552
2. The Concise Oxford Dictionary. 12th ed., Oxford University Press, 2011.
3. Lakoff, George, and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980. pp. 3
4. <https://oyina.uz>
5. Škara, Danica. "Colours and Metaphors: Cognitive Perspectives." *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, vol. 37, no. 27, 1998, pp. 65–72.
6. Merriam-Webster.com Dictionary <https://www.merriamwebster.com/dictionary/white%20horses>. Accessed 26 Jan. 2026.
7. Nurmatova, Saidaxon. "O'zbek tilida rang tushunchasining ifodalanishi." *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarning o'rni va rivojlanish omillari*, vol. 24, no. 2, Oct. 2025, pp. 217–220.
8. <https://dictionary.cambridge.org>
9. Hoshimov, O'tkir. *Tushda kechgan umrlar*. Nurli dunyo, 2024. pp. 75
10. Muminov Sidikjon Mersobirovich, & Nishonboyeva Mahfuza. *Konseptual metafora va uning o'zbek va ingliz tillarida namoyon bo'lishi*. *Innovative development in educational activities*, 2(6). 2023, pp. 382–391. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7787064>
11. Hoshimov, O'tkir. *Yarim asr daftari*. Toshkent, 2014. pp. 34

THE ROLE OF BORROWINGS IN MODERN RUSSIAN

U.Dj.Esonov, Associate professor, Oriental University, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy rus tilida o'zlashma so'zlarning leksik tarkibni boyitishdagi muhim manbalardan biri sifatidagi o'rni yoritiladi. O'zlashma leksikaning paydo bo'lish sabablari, asosiy manba tillar, o'zlashma so'zlarning faol qo'llanilish sohalari hamda ularning rus tili tizimida moslashuv jarayonlari tahlil qilinadi. Globallashuv sharoitida xorijiy so'zlardan o'rinli foydalanish va til me'yorlarini saqlash masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. O'zlashma so'zlar til taraqqiyotining tabiiy va qonuniy hodisasi ekani hamda ularni oqilona qo'llash rus tilining boyishiga xizmat qilishi haqidagi xulosa chiqariladi.

Kalit so'zlar: rus tili, o'zlashma so'zlar, xorijiy leksika, me'yorlari, globallashuv, tilning leksik tarkibi, nutq madaniyati

Аннотация. В статье рассматривается роль заимствований в современном русском языке как одного из важнейших источников его лексического пополнения. Анализируются причины появления заимствованной лексики, основные языки-источники, сферы активного функционирования заимствований, а также процессы их адаптации в системе русского языка. Особое внимание уделяется проблеме уместности употребления иноязычных слов и сохранению языковой нормы в условиях глобализации. Делается вывод о том, что заимствования являются естественным и закономерным явлением языкового развития и при разумном использовании способствуют обогащению русского языка.

Ключевые слова: русский язык, заимствования, иноязычная лексика, языковая норма, глобализация, лексический состав языка, культура речи

Abstract. The article examines the role of borrowings in modern Russian as one of the most important sources of lexical enrichment. It analyzes the reasons for the emergence of borrowed vocabulary, the main source languages, the areas of active use of borrowings, and the processes of their adaptation in the Russian language system. Particular attention is paid to the problem of the appropriateness of using foreign words and preserving linguistic norms in the context of globalization. The conclusion is made that borrowings are a natural and regular phenomenon of language development and, when used wisely, contribute to the enrichment of the Russian language.

Key words: Russian language, borrowings, foreign vocabulary, linguistic norms, globalization, lexical composition of language, speech culture

Introduction. Throughout its history, the Russian language has actively interacted with other languages. This process has led to the emergence of borrowings - words and expressions that have come from other languages and become established in the lexical system of the Russian language. In the context of globalization and the development of international relations, the role of borrowings in modern Russian is becoming particularly significant. The Russian language is a living and dynamic system that is constantly evolving and changing under the influence of internal and external factors. One of the most important sources of its enrichment throughout history has been and remains borrowings from other languages. In the modern era, characterized by globalization, technological development, and active intercultural interaction, the role of borrowings in the Russian language has grown significantly and has become particularly relevant.

Main part. In modern Russian, the main source of borrowings is English. This is due to its status as the language of international communication, science, business, and information technology. That is why borrowings are most active in areas such as digital technology, economics, marketing, sports, show business, and internet communication. Words such as online, offline, content, gadget, startup, blog, and stream have become familiar and widely used.

One of the key reasons for borrowing is the need to name new realities. When new objects, processes, or phenomena appear in society, language strives to quickly find a designation for them. In this case, borrowing is the most convenient and economical way to expand the vocabulary. For example, the development of computer technology has led to the mass appearance of Anglicism's,

many of which do not have exact Russian equivalents or are used in parallel with them. In addition to their nominative function, borrowings also play a stylistic role. The use of foreign words can give speech a touch of modernity, scientificity, or professional affiliation. In journalism and advertising, borrowed words are often used to create an effect of novelty and prestige. However, in such cases, there is a risk of unjustified and excessive use of borrowings, which can make the text difficult to understand and alienate a wide range of readers. Historical Aspects of Borrowings in the Russian Language

Borrowings have been an integral part of the development of the Russian language at all stages of its existence. Already in the Old Russian period, the language was influenced by Old Church Slavonic and Greek, which was associated with the adoption of Christianity and the development of writing. Later, as cultural and political contacts expanded, the Russian language actively borrowed vocabulary from Turkic languages, as well as from Polish, German, and French. These processes reflected historical realities and social needs, while borrowed words became firmly established in the language, gradually losing their sense of foreign origin. Historical experience demonstrates that borrowings did not destroy the system of the Russian language; on the contrary, they contributed to its enrichment and development. Many words that entered the language several centuries ago are now perceived as an inseparable part of the national vocabulary, which confirms the Russian language's ability to organically assimilate foreign elements.

Reasons for Borrowings in Modern Russian. In modern Russian, the process of borrowing is determined by a number of objective factors. One of the main reasons is the need to name new realities that arise as a result of scientific and technological progress, digitalization, and global social changes. New technologies, professions, and forms of communication require precise and universal designations, which are often borrowed from the source language. Another important reason is the tendency toward linguistic economy. A borrowed word often turns out to be shorter and more convenient to use than a descriptive Russian equivalent. In addition, the use of foreign vocabulary may be associated with prestige and affiliation with a particular professional or social environment, especially in the fields of business, marketing, and media.

Spheres of Active Functioning of Borrowings. Borrowings are most intensively used in professional and specialized communication. In the fields of information technology, economics, science, and education, foreign vocabulary often performs a terminological function. Such words ensure precision and unambiguity in communication between specialists, which is particularly important in academic and business discourse. Borrowings have also become widespread in the language of mass media and advertising. In these areas, they are used not only in a nominative function but also in an expressive one, creating an effect of modernity, dynamism, and relevance. However, it is precisely in these spheres that excessive and unjustified use of foreign words is most often observed, which can reduce the quality of speech and hinder its perception.

Adaptation of Borrowed Vocabulary in the Russian Language System. An important characteristic of borrowings is their gradual adaptation to the norms of the Russian language. This process affects phonetic, grammatical, and word-formation levels. Borrowed words acquire grammatical gender, undergo declension, form plural forms, and enter word-formation relations with other lexical units. Adaptation indicates that borrowings do not exist in isolation but are integrated into the language system and begin to function according to its rules. Over time, such words may lose their stylistic coloring and move from the category of innovations to common vocabulary, becoming fully functional elements of the language.

The Problem of Language Norms and Speech Culture. Despite the objective nature of borrowings, their active spread gives rise to the problem of maintaining language norms. The unjustified use of foreign words when precise Russian equivalents exist may be perceived as a violation of speech culture. In this context, the conscious choice of linguistic means and orientation toward the addressee of speech become especially important. Modern linguistics emphasizes the need to maintain a balance between the openness of the language to borrowings and the preservation of its national specificity. Language norms act as a regulatory mechanism that allows only those borrowed elements that are truly necessary and functionally justified to be selected in the language.

Conclusion. In conclusion, it should be noted that borrowings play a significant and objectively justified role in the modern Russian language. They are the result of historical development, reflect changes in the scientific, technical, cultural, and social spheres, and contribute to the expansion of the lexical and expressive capabilities of the language. The influence of English is particularly noticeable, which is due to its leading role in international communication and the digital space.

An important aspect of the functioning of borrowings is their adaptation to the Russian language system. As they become established, foreign words are subject to its phonetic, grammatical, and word-formation norms, which demonstrates the flexibility and stability of the language system. At the same time, excessive or unjustified use of borrowed vocabulary can have a negative impact on the culture of speech and the accessibility of communication. Thus, the problem of borrowings is not reduced to their complete acceptance or rejection. The key factor is the appropriateness and awareness of the use of foreign words. When linguistic norms are observed and careful attention is paid to the speech situation, borrowings do not threaten the national identity of the Russian language, but are an important resource for its further development and enrichment.

REFERENCES:

1. Vinogradov, V. V. *The History of the Russian Literary Language*. Moscow: Nauka, 1980.
2. Uspensky, B. A. *Language and Culture of Speech*. Moscow: Linguistic Research Press, 1998.
3. Krysin, L. P. *Foreign Words in Modern Russian*. Moscow: Nauka, 2004.
4. Zemskaya, E. A. *The Russian Language at the End of the 20th Century*. Moscow: Languages of Russian Culture, 2000.
5. Linnik, T. V. Borrowings as a Source of Vocabulary Enrichment in Modern Russian. *Russian Linguistics*, 2015, No. 3, pp. 45–58.
6. Fedorova, E. A. *A Dictionary of Borrowed Words in the Russian Language*. Moscow: Russkiy Yazyk, 2006.
7. Crystal, D. *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
8. Trask, R. L. *Language: The Basics*. London: Routledge, 2007.
9. Haspelmath, M., & Tadmor, U. (Eds.). *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. Berlin: De Gruyter Mouton, 2009.
10. Phillipson, R. *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press, 1992.

UO'K 821.512.1:82-31(575.2)

CHINGIZ AYTMATOV IJODIDA AYOL OBRAZINING BADIY KONSEPSIYASI

D.T.Faxriyeva, magistrant, Buxoro Xalqaro Universiteti, Buxoro

Anotatsiya. Ushbu maqolada Chingiz Aytmatov asarlarida yaratilgan xotin-qizlar obrazlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda adibning “Jamila”, “Asrga tatigulik kun”, “Qulayotgan tog’lar” kabi asarlaridagi ayol qahramonlarning badiiy xususiyatlari, jamiyatdagi o’rni, ma’naviy-axloqiy qiyofasi yoritiladi. Maqolada Aytmatov ayolni nafaqat oila bekasi sifatida, balki muhabbat, fidoyilik, matonat va ichki kuch timsoli sifatida tasvirlash usullari ko’rib chiqiladi. Shuningdek, adibning ayol obrazlarida jamiyat bosimi, urush, ocharchilik va bozor iqtisodiyoti ta’siri qanday aks etishi, ayol qahramonlarning shaxsiy erkinlik va axloqiy tanlov bilan bog’liqligi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Ayol obrazlari, Jamila, Nayman ona, Eles, muhabbat va fidoyilik, ma’naviy-axloqiy qiyofa, jamiyat va shaxs, milliylik va umuminsoniylik, badiiy tahlil

Аннотация. В статье анализируются женские образы, созданные в произведениях Чингиза Айтматова. В исследовании раскрываются художественные особенности, социальное положение и морально-этический облик женских персонажей в таких произведениях писателя, как *Джамила*, *И дольше века длится день*, *Плачущие горы*. В статье рассматриваются способы, с помощью которых Айтматов изображает женщин не только как хранительниц домашнего очага, но и как символы любви, преданности, стойкости и внутренней силы. Кроме того, показывается, как на образы женщин влияют давление общества, война, голод и рыночная экономика, а также как отражаются их личная свобода и моральный выбор.

Ключевые слова: Женские образы, *Джамила*, мать *Найман*, *Элес*, любовь и преданность, морально-этический облик, общество и личность, национальность и универсальность, литературный анализ

Abstract. *This article analyzes the female characters portrayed in Chingiz Aitmatov's works. The study highlights the artistic features, social roles, and moral and ethical aspects of the female protagonists in the author's works such as Jamila, The Day Lasts More Than a Hundred Years, and The Crying Mountains. The article examines the ways Aitmatov depicts women not only as the guardians of the family but also as symbols of love, devotion, resilience, and inner strength. Furthermore, it reveals how societal pressure, war, famine, and market economy influence the portrayal of female characters, as well as how their personal freedom and moral choices are reflected.*

Key words: *Female characters, Jamila, Nayman Mother, Eles, love and devotion, moral and ethical aspect, society and individual, nationality and universality, literary analysis*

Kirish. Jahon adabiyotida inson ruhiyati, axloqiy tanlovi va jamiyat bilan munosabatini chuqur yoritib bergan adiblar orasida Chingiz Aytmatovning o'zni alohida. Uning asarlarida milliylik va umuminsoniylik uyg'unlashib, oddiy inson taqdiri orqali butun bir davr muammolari ochib beriladi. Aytmatov ijodida xotin-qizlar obrazi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Adib ayolni faqatgina oila bekasi sifatida emas, balki muhabbat, fidoyilik, matonat va axloqiy kuch timsoli sifatida tasvirlaydi.

Ushbu maqolada Chingiz Aytmatov asarlarida yaratilgan xotin-qizlar obrazlari tahlil qilinib, ularning badiiy xususiyatlari, jamiyatdagi o'zni hamda ma'naviy-axloqiy qiyofasi yoritiladi. Tadqiqot jarayonida adibning "Jamila", "Asrga tatigulik kun", "Qulayotgan tog'lar" kabi mashhur asarlaridan misollar keltiriladi.

Aytmatov ayol obrazini yaratishda an'anaviy qarashlar bilan cheklanib qolmaydi. U ayolni hayotning og'ir sinovlariga bardosh bera oladigan, ichki kuchga ega shaxs sifatida ko'rsatadi. Adib asarlarida ayol ko'pincha erkaklardan ham matonatliroq, irodaliroq qilib tasvirlanadi. Bu holat ayniqsa urush, ocharchilik, ijtimoiy adolatsizlik fonida yaqqol namoyon bo'ladi.

Adib uchun ayol — bu hayot davomiyligining ramzi. U ona, yor, sadoqatli inson sifatida tasvirlanadi. Shuningdek, adib ayollarning ichki isyonini, ularning jamiyat bosimiga qarshi kurashini ham ochib beradi. Masalan, adibning "Jamila" qissasidagi qahramon Aytmatov ijodidagi eng yorqin va bahsli ayol obrazlaridan biridir. Jamila — an'anaviy qarashlarga bo'ysunishni istamaydigan, qalb ovozigacha quloq soladigan ayol. U urush yillarida eri frontga ketgan yosh kelin bo'lsa-da, jamiyat belgilab qo'ygan sukut va itoat doirasida qolib ketmaydi. Jamila quvnoq, sho'x, ochiqko'ngil xarakterga ega. Bu jihatlari uni qishloq ayollaridan ajratib turadi.

Yozuvchi Jamila xarakterini tasvirlar ekan, uning ichki kechinmalarini tabiiy va ishonarli ochib beradi. Jamila jamiyat qoidalariga ko'r-ko'rona bo'ysunuvchi emas, balki o'z qalbi ovozigacha quloq tutuvchi shaxs sifatida gavdalanadi.

Qissada Jamila va Doniyor o'rtasidagi munosabat markaziy o'rinni egallaydi. Doniyor obrazi orqali yozuvchi inson qalbining nozikligi, san'atga oshuftalik va ichki poklikni ifodalaydi. Doniyorning qo'shig'i Jamila qalbida yashirin tuyg'ularni uyg'otadi. Aynan shu ruhiy uyg'onish Jamila obrazining ichki o'sishini ko'rsatadi.

Jamila muhabbatni ijtimoiy majburiyatdan ustun qo'yadi. U uchun muhabbat — hayotning mazmuni, insoniy baxt mezonidir. Shu sababli u jamiyat qoralashidan qo'rqmay, qalbi tanlagan yo'lni tanlaydi. Bu esa asarda shaxs erkinligi g'oyasining badiiy ifodasidir. Jamila obrazi o'z davri uchun yangicha talqin etilgan ayol timsolidir. U patriarxal muhitda yashayotgan bo'lsa-da, ichki mustaqillikka ega. Aytmatov Jamila orqali ayolning shaxs sifatidagi qadr-qimmatini ko'rsatadi. U oddiy "kelin" yoki "xotin" emas, balki o'z orzu va his-tuyg'ulariga ega insondir.

Shu jihatdan Jamila obrazi nafaqat milliy, balki umuminsoniy ahamiyatga ega. Uning tanlovi axloqiy murakkablikni yuzaga keltiradi: bir tomonda jamiyat talabi, ikkinchi tomonda qalb amri. Yozuvchi bu ziddiyatni chuqur psixologik tasvir orqali ochadi.

Uning obrazi orqali adib muhabbatning ijtimoiy me'yorlardan ustun turishini ko'rsatadi. Jamila o'z baxti uchun kurashadi. U jamiyat bosimidan qo'rqmay, sevgi yo'lini tanlaydi. Bu holat qahramonning axloqiy tanazzuli emas, balki shaxsiy erkinlikka intilishi sifatida talqin qilinadi. Jamila muhabbatni ijtimoiy majburiyatdan ustun qo'yadi va shu orqali ayolning shaxs sifatidagi qadrini namoyon etadi.

Adibning mana shunday mashhur asarlaridan yana biri sanalgan “Asrga tatigulik kun” romanida Nayman ona obrazi Aytmatov ijodidagi eng chuqur ramziy ayol obrazlaridan biridir. Nayman ona o‘g‘lini manqurtlikdan qutqarish uchun jonini fido qiladi. Bu obraz ona muhabbatining cheksizligi va insoniy xotiraning ahamiyatini ifodalaydi.

Nayman ona obrazi orqali adib tarixiy xotira, milliy o‘zlik va ona mehrining ajralmasligini ko‘rsatadi. Ayol bu yerda nafaqat ona, balki ma’naviy qo‘riqchi, millat xotirasining posboni sifatida tasvirlanadi.

Chingiz Aytmatov umrining so‘nggi yillarida yozilgan “Qulayotgan tog‘lar yoxud mangu qayliq” asarida ayollar obrazi butkul boshqacha tasvirlanadi. Davr, ijtimoiy muhit, bozor iqtisodiyotining maishiy hayotga, muhabbatga ta’siri ayollar obrazida yanada oydinlashadi. Unda Arsen Samanchinning birinchi muhabbati operachi ayol Oydana Samarova Arsenning cheksiz muhabbatini qozongan, ammo shou biznesni, mashhurlikni deb undan voz kechgan bevafo ayol sifatida tasvirlansa, Arsenning o‘ziga xos dunyosini his qila oladigan, oddiy tijoratchi qiz Eles qalbi yaralangan damda unga dardosh bo‘lib asar sahnalarida paydo bo‘ladi va ramziy ma’noda Arsen Samanchinning “mangu qaylig‘i” bo‘lib qoladi. Arsen dastlab Oydananing xiyonatini kechira olmaydi, o‘z ichki olamida uni tinimsiz tanqid qiladi:

“Oyya, Oydana Samarovaga nima bo‘lganligini o‘ylab o‘tirishning vaqti o‘tgandi, qanday qilib, qay tarzda opera teatrining yetakchi solisti Ertosh biznesining mahkumasiga aylandi, barcha telekanallarda qayta-qayta chiqadigan bo‘ldi, odamlarning ko‘z o‘ngida tobora yorqin charaqlagan estrada yulduzi nomini oldi, yopirilib kelgan popsa san’ati shuhrati shu‘lalarida ovozi ham, qiyofasini ham o‘zgartirdi, “Gollivudchasiga” sahnaga chiqishlarni o‘rgandi, so‘zning qisqasi, butun taqdirini qaytadan qurdi [1].

Ammo oradan vaqt o‘tgach, Arsen xiyonatda, ayollarning birdaniga o‘zgarib qolishida bozor iqtisodiyotini chinakam aybdor deb topadi. Zero, har bir ayol ham muhabbatda bir umr sadoqatli emas. Zero, inson ba’zan ehtiyojlar oldida yengiladi.

“Undan keyin, o‘zing o‘ylab ko‘r, ayb Oydanadami? O‘z ixtiyori bilan bizni tashlab ketmaganini tushun, bir paytlar seni o‘g‘irlashganday uni ham o‘g‘irlashdi, lekin endi bu boshqacharoq o‘g‘irlash, hozir mana shunday o‘g‘irlashadi – yo‘ldan urishadi, aldashadi, buzishadi, sotib olishadi. Ilgarigi zamonlarda chiroyli ayolni otga o‘ngarib olib qochishsa, endilikda uni dollar to‘ldirilgan qop ustiga itqitishadi” [2]. Chingiz Aytmatov ma’lum davr farzandi bo‘lmish ayol zotining dunyoqarashini, ehtiyojlarini ayricha tasvirlaydi. Har bir qahramonining yaralishi turlicha. Bir qolipda qolib ketmaydi.

Oydana Samarovaning butunlay teskarisi bo‘lgan oddiy qiz Eles Arsenga juda o‘xshash. Uning dunyosini, fiklashini hurmat qiladi. Uning hayotiga bir nur singari kirib keladi. Eles — chimildiq ko‘rmay bevaga aylangan, taqdir zarbasini juda erta totgan ayol. Uning obrazi orqali yozuvchi zo‘ravonlik va adolatsizlikning oddiy inson hayotini qanday chilparchin qilishini ko‘rsatadi.

Arsen Samanchin dushmanlari tomonidan halok qilinib o‘ligi tog‘larda qolib ketganda ham Eles undan voz kechmaydi. Xavfli vaziyatda ham uning jasadini o‘zi bilan olib ketishni istaydi. Samanchinning sobiq do‘stlari o‘lik turgan yerni portlatib ketishmoqchi bo‘lishganda ham ayol bunga butun vujudi bilan qarshi chiqadi: “O‘ldirilgan odam mana oyoq ostida yotibdi. Men ham o‘lishga tayyorman. Meni o‘ldiring. Keyin portlatasiz. Qani, bo‘llaring! Men tayyorman! Portlat! Portlat qani! Hoziroq portlat! Men u bilan mangu shu yerda qolishni istayman! [3]

Aslida “Mangu qayliq” operasini yaratish g‘oyasi Arsen va Oydananing orzulari edi. Ammo Arsenning chinakam qaylig‘i, aniqrog‘i mangu qayliqqa aylanib qolgan yaqini Eles bo‘lib qoldi. U asarda chinakam sadoqat va muhabbat ramzi sanaladi: *“Chimildiq ko‘rmay bevaga aylangan Eles qora libos kiyib jasad ortidan yo‘lga tushdi. Uning ortidan opasi Xumor bilan uning eri Jo‘ra otlarini ohista yetaklardi” [4].*

Xulosa. Chingiz Aytmatov asarlarida xotin-qizlar obrazi ko‘p qirrali va chuqur ma’noga ega. Adib ayolni jamiyatning chekkasida emas, balki uning markazida tasvirlaydi. Ayol obrazi orqali muhabbat, fidoyilik, ona mehrining cheksizligi, ma’naviy kuch va axloqiy tanlov masalalari yoritiladi. Chingiz Aytmatov yaratgan ayol qahramonlar bugungi kun o‘quvchisi uchun ham dolzarb

bo'lib, ularni insoniylik, vijdon va mehr-muhabbat haqida o'ylashga undaydi. Shuning uchun ham adib asarlaridagi xotin-qizlar obrazi jahon adabiyotida o'ziga xos va unutilmas o'rin egallaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aytmatov Ch. Jamila. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
2. Aytmatov Ch. Qulayotgan tog'lar. – Toshkent: yangi asr avlodi, 2016
3. Aytmatov Ch. Asrga tatigulik kun. – Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi, 2018.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 2004.

UO'K 811.111'373:811.512.133'373

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI BOSH KIYIM NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK JIHATLARI

Z.R. Gulboyeva, Master student, Termez University of Economics and Service, Termez

S.B. Yadigarova, teacher, PhD, Termez University of Economics and Service, Termez

Annonatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi bosh kiyim atamalarining leksik-semantik tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqot real nutq (matnlar, suhbatlar, korpuslar)dagi bosh kiyim nomlari asosida olib borilib, an'anaviy va zamonaviy bosh kiyimlar qamrab olinadi. Semantik maydonlar tahlili yordamida bosh kiyim atamalarining ma'no doiralari aniqlanib, ularning ingliz va o'zbek tillaridagi mos tushunchalari, milliy-madaniy xususiyatlari va tarjima farqlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: bosh kiyim, leksik-semantik maydon, semantik tahlil, ingliz tili, o'zbek tili, tarjima.

Аннотация. В данной статье проводится лексико-семантический анализ терминов, обозначающих головные уборы, в английском и узбекском языках. Исследование основано на названиях головных уборов, встречающихся в реальной речи (тексты, разговоры, корпуса), и охватывает как традиционные, так и современные виды головных уборов. С помощью анализа семантических полей выявляются семантические домены терминов, рассматриваются соответствующие концепты, национально-культурные особенности и различия в переводе на английский и узбекский языки.

Ключевые слова: головные уборы, лексико-семантическое поле, семантический анализ, английский язык, узбекский язык, перевод.

Abstract. This article carries out a lexico-semantic analysis of headwear terms in English and Uzbek. The research is based on headwear names found in real speech (texts, conversations, corpora) and covers both traditional and modern types of headwear. By means of semantic field analysis, the semantic domains of headwear terms are identified, and their corresponding concepts, national-cultural features, and translation differences in English and Uzbek are examined.

Key words: headwear, lexical-semantic field, semantic analysis, English language, Uzbek language, translation.

Bosh kiyim (headwear) inson kiyim-kechak tizimining muhim qismidir va har bir millatning madaniyati bilan bog'liq turli atamalar to'plamini o'z ichiga oladi. Kiyim-kechak atamalari nafaqat tabiatdan himoya vazifasini bajaradi, balki odamning ijtimoiy mavqei, taqdir voqealari va milliy an'analari haqida ma'lumot beradi. Masalan, ana'naviy turkman bosh kiyimi – do'ppi yoki ruscha "tübeteyka" nomlari o'ziga xos shakl va bezaklari orqali o'z xalqining tarixini aks ettiradi. Tilshunos olimlar kiyimga oid atamalar semantik jihatdan bir-biriga bog'liq leksik-soha, ya'ni semantik maydon tashkil qilishini ta'kidlashgan [1]. Leksik-semantik maydon umumiy semantik xususiyatga ega leksik birliklar majmuini bildiradi. Shunday qilib, bosh kiyim atamalari bo'yicha turli til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish lug'aviy ma'no farqlari va tarjima xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillari misolida bosh kiyim nomlarining leksik-semantik jihatlari tahlil qilinadi, semantik maydonlar asosida ularning ma'no doiralari, o'zaro analogiyalari va tarjima farqlari ochib beriladi.

Avvalgi tadqiqotlarda kiyim-kechak va bosh kiyim atamalariga bag'ishlangan ishlarda semantik tahlil va madaniy nuqtai nazar muhimligi qayd etilgan. Masalan, Azimova [2] ingliz va o'zbek tillaridagi kiyim nomlarining lingvokulturologik va etnolingvistik xususiyatlarini tahlil qilib,

madaniyatlararo kontekst muhimligini ta'kidlaydi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda moda va kiyim atamalarining semantik maydoni o'rganilgan [3], bunda semantik soha modellari, sinonimlar va antonimlar munosabatlari tahlil qilingan. Tarjima sohasida esa semantik moslik tamoyillari e'tiborga olinib, tarjimon kontekstga va leksik maydonlarga asoslanib atamalarni tahlil qilishi lozimligi bildirilgan.

Ushbu tadqiqotda ma'lumot manbai sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi matnli korpuslar, lug'atlar va akademik maqolalar qo'llanildi. Metodologiya sifatida taqqoslovchi leksik-semantik tahlil va semantik maydon metodlari asos bo'ldi. Avvalo, har ikki til uchun bosh kiyim kategoriyasidagi asosiy leksik birliklar to'plami tuzildi (masalan, *hat*, *cap*, *helmet*, *headscarf* va ularning o'zbekcha ekvivalentlari: *do'ppi*, *shlyapa*, *kaska*, *yashmak* va h.k.). Keyin ushbu birliklarning semantik doiralari aniqlanib, funksional (himoya, bezak, diniy) va madaniy (milliy yoki global) jihatlari tahlil qilindi. Tarjima kontekstida semantik moslik va ma'no farqlarini o'rganish uchun so'zlar to'plami inglizcha-o'zbekcha lug'atlardan va tarjima misollaridan ham foydalandi.

Ma'lumotlar tahliliga ko'ra, bosh kiyim nomlari bir necha asosiy semantik maydonlarga bo'linadi: himoya vositasi, ko'zni bezash/badiiy kiyim, diniy yoki an'anaviy ramz sifatida ishlatiladigan bosh kiyimlar. Masalan, **himoya vositasiga oid** sifatida ingliz tilida *helmet* va *cap* kabi atamalar, o'zbek tilida esa «kaska», «boshqotirma», «armiya shlyapasi» kabi birliklar kiradi. **Badiiy yoki bezak maqsadida** ishlatiladigan bosh kiyimlarga misol sifatida inglizcha *hat*, *beret*, *fedora*, o'zbekcha «shlyapa», «beretka», «chumchek» atamaları ketadi. **Diniy yoki an'anaviy** toifaga esa ingliz tilida *yarmulke*, *turbant*, *kerchief* kabi so'zlar, o'zbek tilida «duppi» (markaziy Osiyo xalqlari kubik do'ppi shakldagi shlyapa), «yashmak», «qurbon o'ltirmoq uchun boshi yopiladigan paxta mato» kabi atamalar kiradi.

Bosh kiyimlar atamalarining semantik maydoni quyi sohalarga bo'linadi. Masalan, inglizchadagi *turban* (turban) asosan diniy an'analarga bog'langan bo'lsa, o'zbek tilidagi «yashmak» ham ayol boshini yopuvchi an'anaviy mato bo'lib, shu maqsadni bildiradi. Semantik toifa jihatidan bu atamalar bir-biriga yaqin bo'lib, matn kontekstida nosoz tarjima qilinishi mumkin (masalan, *veil* «paranja» yoki «yashmak» sifatida tarjima qilinadi). Zamonaviy *hat* va «shlyapa» kabi so'zlar esa avvaliga moda tushunchasi sifatida qabul qilingan, biroq hozirda keng tarqalgan terminlardir. Semantik soha tahlili ko'rsatdiki, bir xil bosh kiyim tushunchasi madaniy kontekstdan kelib chiqib farq qiladi: masalan, ingliz tilidagi *cap* umumiy to'piq chiqadigan shlyapa nazarda tutsa, o'zbek tilidagi «do'ppi» esa aynan milliy naqshli bosh kiyim bo'lib, uni mukammal ekvivalent bilan birinchi navbatda *skullcap* (qo'ltiginish shlyapachasi) deb atash mumkin.

Ingliz va o'zbek tillarida bosh kiyim atamalarining aksariyatini tegishli ekvivalentlari bor: masalan, *hat* – «shlyapa», *cap* – «bosh kiyim» yoki «kalpak», *helmet* – «kaska», *hood* – «kapyushon». Biroq ba'zi atamalar madaniy jihatdan farq qiladi. Masalan, o'zbekcha «do'ppi» va inglizcha *skullcap* so'zi bir-biriga to'g'ri keladi, ammo do'ppi naqshlari va ramzi o'ziga xos. Shunga o'xshash, Karakalpak ayollari an'anaviy *saukele* bosh kiyimi – turli qavatli sarvoni va bezagi bilan ipak terma tojini eslatadi, buni ingliz tilida *bridal headdress* (kelin bosh kiyimi) deb atashadi. Bu hollarda to'g'ridan-to'g'ri tarjima o'rniga izohli tarjima yoki ta'rif talab qilinadi [5].

Bosh kiyimlar lug'aviy ma'nosi qatoriga, milliy ajdodlar taqimotidagi rang-barang ma'nolar ham kiradi. Masalan, o'zbek tilidagi «duppi» so'zi qadimgi turk moti karvatdan tayyorlangan bosh kiyimni anglatadi; uning naqshlari insonning qaysi mintaqadan ekani yoki oilaviy ahvolini bildirishi mumkin. Ingliz tilida esa milliy bosh kiyimlar (masalan, Shotlandiya *tam o' shanter* yoki Yaponiya *eboshi*) kontekstdan kelib chiqib aytiladi va tarjima qiyinroq bo'ladi. Semantik maydon nuqtai nazaridan, milliy bosh kiyim atamalarining universalligi yo'qligi sababli, tarjimada har doim madaniy izoh berish zarur.

Tadqiqotimiz ko'rsatdiki, bosh kiyim atamalarining tarjimasi doimiy semantik moslikni talab qiladi. Tarjimon nazariyasiga ko'ra, har bir atama uchun kontekstdan kelib chiqib ekvivalent tahlil qilinadi. Masalan, inglizcha *hood* so'zi «kapyushon» deb tarjima qilinadi, lekin agar «biblical headcover» ma'nosida ishlatilsa, «ro'mol» yoki «yashmak» bilan ifodalanishi mumkin. Boshqa misol: *fedora* va «fedorboji» (zamonaviy atama) bir xil modali bosh kiyimni bildiradi, biroq «fedora»

xalqaro atama sifatida, «fedorboji» esa o'zbek tiliga mos shaklda qo'llanadi. Shu kabi holatlarda leksik moslikni aniqlash uchun semantik komponent tahlili zarur bo'ladi.

Olingan natijalar asosida bosh kiyim nomlarining leksikosemantik xususiyatlari haqida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, ingliz va o'zbek tillarida bosh kiyim atamaları semantik jihatdan umumiy kategoriya doirasida bo'lsa-da, ularning ma'no doiralari va madaniy ramzlari tilga xos farq qiladi. Masalan, hat ingliz tilida umumiy tekis shlyapa bo'lsa, o'zbek tilida «shlyapa» so'zi past chapakli moda shlyapasini anglatadi. Boshqa tomondan, o'zbek tilidagi «kalpak» (O'rta Osiyo bosh kiyimi) atamasi ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentga ega emas va ko'pincha traditional Uzbek felt hat kabi izoh talab qiladi [4]. Ikkinchi o'rinda, bosh kiyim nomlari tarjimada kontekst va maqsadga qarab yuqori darajada moslashadi. Tarjimonlar ma'no uzviyligini saqlash uchun semantik maydonlar orasidagi farqlarni hisobga olib, ba'zan bir atamaga bir nechta so'zlar (paraphrase) ishlatadilar. Ta'kidlash lozimki, leksik-semantik tahlil bilan shug'ullanish tarjima jarayonida o'xshash va o'ziga xos nuqtalarni aniqlashga yordam beradi, chunki bu usul tillar orasidagi umumiy ma'nolar va tafovutlarni ko'rsatadi.

Tadqiqot davomida qayd etildiki, inglizcha asosiy bosh kiyim atamaları (hat, cap, helmet, hood, beret) va o'zbekcha atamalar («shlyapa», «do'ppi», «kaska», «kapyushon», «beretka») bazaviy ma'noga ega bo'lib, leksik ma'noni kontekst to'ldiradi. Semantik soha nuqtayi nazaridan, bu atamalar sinonimik turkumga yaqin bo'lib, ularning ko'paytirilgan ma'nolari (prototiplar, metaforalar) inglizcha va o'zbekcha manbalarda boshqacha talqin qilinishi ham kuzatiladi. Masalan, helmet ba'zida ramziy ma'noda xavfsizlik yoki kuch ramzi sifatida ishlatilsa, o'zbek madaniyatida “parda” yoki “poshsha” (“zarb qilingan bosh” iborasi) kabi ibora bilan izohlanadi. Shu jihatlari bilan bosh kiyim nomlarini tarjima qilganda lingvokulturologik bilimlar ham ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi bosh kiyim nomlarining leksik-semantik tahlili olib borildi. Semantik maydonlar nuqtayi nazaridan bosh kiyim atamaları himoya, badiiy bezak va diniy-to'y funksiyalariga qarab guruhlandi. Ingliz va o'zbek atamalarida aksariyat umumiy tushunchalar bo'lsa-da, ba'zi atamalar milliy madaniyat ta'sirida aniq ma'no yo'qotishlar yoki izoh talab qiladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, bosh kiyim atamalarini tarjima qilishda kontekstli yondashuv va ekvivalentli birikmalar tizimi muhim ahamiyatga ega. Olingan ma'lumotlar lug'atshunoslar va tarjimonlarga bosh kiyim atamaları bo'yicha ma'no va madaniy kontekstni hisobga olgan holda samarali tarjima qilinishiga yordam beradi. Keyingi tadqiqotlar maydonida ingliz-o'zbek parallel korpuslarida bosh kiyim iboralari xabarlarini yoki frazeologik ishlanmalarni o'rganish foydali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Anvarova S.M. National Dress Names and Features in English and Uzbek Languages. International Journal of Trend in Scientific Research and Development, Special Issue, Advancing Multidisciplinary Research and Analysis – Exploring Innovations, April 2024. – Pp. 41–47.
2. Azimova M.A. Лингвокультурологическая и этнолингвистическая характеристика названий одежды в английском и узбекском языках. Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences, Vol.2, No.10, October 2022. – Pp. 445–450.
3. Egamberdieva S.Y. The Structure of the Lexical-Semantic Field “Clothes/Fashion”. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research, Vol.9, Issue 5, May 2023. – Pp. 28–33.
4. Ahmedova M.B. Zamonaviy tilshunoslikda semantik maydon tushunchasi va uning o'rganilishi. Tilshunoslik va Pedagogika, Issue 1, 2023. – Pp. 78–84.
5. World Society for the Study and Preservation of Uzbek Cultural Legacy (WOSCU) (2024). What is the “Saukele” headdress? [Internet], 27 March 2024.

UO'K 811.512.1:81'373.72:82-2

FRAZEOLOGIZMLARNING MA'NO VA IFODA XUSUSIYATLARI “ABULFAYZXON” DRAMASI MISOLIDA

I.S.Imomova, mustaqil tadqiqotchi, Toshkent davlat o'zbek tili adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Fitratning “Abulfayzxon ” dramasida qo'llanilgan iboralar va ularning turlari, o'ziga xos xususiyatlari haqida so'z yuritilgan. Dramatik matnni to'g'ri tushunishi va matnning asl mazmun-mohiyatini anglab yetishda iboralarning o'rni beqiyos. Tadqiqot ishimizda

aynan iboralar to'grisida ma'lumotlar keltirilgan va dramatik matnda ushbu vositalarning ishlatilishi qahramonning o'ziga xos xarakterini ochib bergan.

Kalit so'zlar: Aforizmlar, frazeologik birliklar, xususiyatlar, funksiyalar, dramatik asar, frazeologiya, emotsional-ekspressivlik,

Аннотация. В данной статье рассматривается драма Фитрат “Абулфайзхона”. В статье обсуждаются используемые выражения, их типы и специфические характеристики. Важность выражений для правильного понимания драматического текста и его истинного смысла несравнима. Наша исследовательская работа посвящена именно выражениям предоставляет информацию и раскрывает. Использование этих приемов в тексте уникальный характер драматического героя.

Ключевые слово: афоризмы, фразеологические единицы, свойства, функции, драматическое произведение, фразеология, эмоционально-выразительность.

Abstract. This article discusses the expressions used in Fitrat's “Abulfayzkhan”, their types and specific characteristics. The use of idioms is essential for the correct understanding of a dramatic text and for understanding its true meaning. Our research paper presents information about idioms, and the use of these devices in the dramatic text reveals the unique character of the hero.

Keywords: Aphorisms, phraseological units, properties, functions dramatic work, proverb, phraseology, emotional-expressiveness

Kirish. Ko'pchilik til o'rganuvchi yoshlar tilning juda ko'p yashirin tomonlari, o'ziga xos jihatlari borligidan, ayniqsa, so'zlarning ilmiy, badiiy, publitsistik va 85ermini8585 jihatlari bir-biriga to'g'ri kelmasligidan shikoyat qilishadi, tilni yakuni yo'q bilimlar 85ermin deb ta'riflashadi. Har qanday tilning lug'at boyligi faqatgina o'sha tilning tub so'zlari, boshqa tillardan kirib kelgan olinma so'zlar, tilning ichki semantic qurilishida paydo bo'ladigan yangi so'zlar yasalishigagina emas, balki iboralar, turg'un so'z birikmalari hisobiga ham son jihatidan, ham sifat jihatidan boyib boradi. Ular til birligi sifatida nutqqacha tayyor holda mavjud boladi. Tildagi ana shunday turg'un birikmalar “dunyosi” bilan shug'ullanuvchi fan frazeologiya fanidir.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. G'arb tilshunoslari orasida Sh.Balli birinchilardan bo'lib, 1905-yilda frazeologiya terminini qo'llagan. U frazeologizmlarni stilistik nuqtai nazardan tilning ifoda birligi sifatida talqin qilgan. Xxasrda frazeologizmlarni tadqiq qilgan olimlar orasida V.V.Vinogradovning 85 ermini 85 klassifikatsiyasini ta'kidlab o'tish lozim. Olim rus tili frazeologiyasini 85 ermini 85 klassifikatsiya qildi va mazkur klassifikatsiya ko'plab tillar frazeologizmlarni jadal o'rganishga turtki bo'ldi. Ushbu o'rinda ingliz tili frazeologiyasi tadqiqotchilar N.N.Amosova, A.V.Kunin, nemis tili frazeologiyasi tadqiqotchilaridan I.I.Chernishyova, A.D.Rayxshayn, frantsuz tili frazeologiyasi tadqiqotchilaridan M.I.Retsker kabi olimlarning nazariy va amaliy izlanishlarini alohida tilga olish lozim. Shuningdek, bu 85ermini 1928 yilda Ye.D.Polivanov o'z ilmiy ishlarida qo'llay turib, quyidagi jummalarni aytgan edi: “Men morfologiyaga nisbatan sintaksis qanday aloqada bo'lsa, leksikaga nisbatan xuddi shunday munosabatga kirishuvchi maxsus fanni “frazeologiya” degan 85ermini qo'llashni lozim topdim”. Darhaqiqat, 20-asrning 50-yillaridan beri frazeologiya jahon tilshunosligining diqqat markazida bo'lib kelmoqda. U bo'yicha bir qator monografik ilmiy izlanishlar natijasida uning ob'ekti aniqlandi, tadqiqot metodlari ishlab chiqildi va bu fan tilshunoslikning boshqa sohaları qatorida o'z o'rnini shakllantirdi. So'nggi yillarda ko'plab tillar materiallari asosida olib borilgan keng ko'lamli frazeologik tadqiqotlar natijasida frazeologizmlar quyidagicha ta'riflanmoqda. Ikki yoki undan ortiq komponentdan tashkil topgan, yaxlit frazeologik ma'no anglatuvchi turg'un til birligi frazeologizm yoki frazeologik birikma (ibora) deyiladi. Birdan ortiq mustaqil leksema ko'rinishining birikuvidan tashkil topib, obrazli ma'noviy tabiatga ega bo'lgan lisoniy birlik frazeologizm deyiladi...”. (Sayfullayeva R., B.128.) Frazeologiya muammolariga qiziqish dastlab rus tilshunoslari qiziqqa boshlagan bo'lsada, u alohida termin sifatida ilk bor g'arb tilshunosi Sh.Balli tomonidan qo'llanilgan. U o'zining “Stilistikadan ocherklar” va “Fransuz tili stilistikasi” asarlarida so'z birikmalariga yaxlit bir tizim sifatida qarab, ularning grammatik va leksik xususiyatlari, sintaktik strukturasi va atash ma'nolarining o'ziga xosligidan kelib chiqadigan, yaxlit qo'llanila oladigan birlik ekanligini

isbotlashga harakat qildi. O'zbek tilining frazeologizmlari besh jildlik "O'zbek tilining izohli lug'ati"da (2006-2008) va bir jildlik "O'zbekcha-ruscha lug'at"da (1988) birmuncha to'laroq aks etgan bo'lsa-da, bu lug'atlarda ham o'zbek tilidagi barcha iboralar qamrab olingan deb bo'lmaydi. Frazeologizmlarning o'rganilish tarixi haqida gapirilganda, "frazeologiya" atamasi "faza" so'zidan olingan bo'lsa-da, turkiyshunoslikda dastlab bu atama turli ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qilgan. XIX asrda yashagan turkiyshunos olim Mirza Kozimbek (1802-1870) o'sha davr an'alaridan kelib chiqib, rus tilida yozilgan boshqa tasviriy grammatikalarda bo'lgani singari o'z asarida "faza" so'zini jumla, gap ma'nosida qo'llagan.

Tahlil va natijalar. Badiiy matnlarda yozuvchi uslubiga oid frazeologik birliklarni o'rganish bilan bog'liq tadqiqotlar olib borish bugungi kundagi muhim ishlardan biridir. Fitrat ham o'zining asarlarida turli xil frazemalardan oqilona foydalanib, asarning ta'sirchanligini oshirgan. Uning ayniqsa "Abulfayzxon" dramasida frazemalardan unumli foydalangan. Tildagi ko'pgina frazemalar uchun ekspressiv-emotsional bo'yodkorlik ajralmas xususiyat hisoblanadi. Frazeologik birliklar qo'rquv, shodlik, ajablanish, qayg'u, hayrat, taajjub kabilarni ifodalash imkoniyatiga ega. Masalan, *Kuchli bir qayg'u ostinda ezilib turg'ani ko'runadir. Ezilib turmoq* iborasi ushbu asarda xonning barcha ishlardan siqilganini, ko'ngli xira yoki dardi borligi yuz-ko'zidan, holatidan bilinib turganini va xafa bo'lmoq emotsional buyog'ini ifodalaydi. *O'yunchilar singirlanib, taxtag'a qaraylar. Singirlanib qaramoq* iborasining ma'nosi ushbu gapda norozilik, nafrat va g'azab va sovuq, yoqimsiz tarzda qaramoq ma'nolarini bildiradi. Mir Vafo nutqidan aytilgan ushbu ibora shaxmat o'ynayotganlarning yuz tuzilishidagi qiyofalarini ochib berish uchun ishlatilgan. Ayrim iboralar so'zlovchining kishilarga nisbatan ijobiy tavsifi, ijobiy bahosini ifodalasa, "yuragida kiri yo'q", "ko'ngli toza" boshqalar esa salbiy tavsif, salbiy baho bo'yog'ini ifodalash uchun xizmat qiladi. Masalan, "beti qattiq", "pixini yorgan", "tili achchiq" kabi iboralar salbiy ekspressivlikni keltirib chiqaradi. Yozuvchi dramalarida ham bunday iboralardan keng foydalanilgan. *Abulfayzxon ichkari uylaridan juda og'ir bosib chiqar, o'tirg'anlarga qarab yurar, hammalari turub qo'l qovushturarlari. Qo'l qovushtirmoq* iborasi hech narsa qilmay, harakatsiz qolmoq, loqayd bo'lib tomoshabin bo'lib turmoq degan ma'nolarni bildiradi. Xonning barcha ishlarni qilayotgan bir damda uning odamlari bunday holatda hech narsa qilmayotganligi tasvirlangan. *Juda og'ir bosib chiqmoq* iborasidan ham ko'rishimiz mumkin-ki xonning o'ta ehtiyotkorlik bilan harakat qilayotganligi, o'ylab ish tutayotganligi asarda ushbu iboralardan ochib berilgan. *O'taliq qulingiz bilan uzun so'ylashdim, hazratim buyursalar, hammasini arz qilayin.* Qozi Nizom tomonidan aytilgan **uzun so'ylashdim** iborasi uzoq vaqt gaplashmoq, suhbatni cho'zmoq, batafsil gaplashmoq ma'nolarida keladi. *Siz xoqonimizning eng ishonchli qullari bo'lasiz. Qozi Nizom o'taliq bilan bo'lgan suhbatda* o'taliqqa kinoyali tarzda **ishonchli qullari bo'lmoq** iborasini qo'llagan. Ushbu ibora orqali yozuvchi o'taliqning mustaqil fikrsiz, ko'r-ko'rona bo'ysunuvchi shaxs ekanligi asarda keltirilgan. *Hakimbiy inoq ham ko'b tirishdilar. Ko'b tirishmoq* iborasi orqali Hakimbiyning ham ko'p harakat qilgani, astoydil urunib ko'rganligi, maqsadiga erishish yo'lida qattiq harakat qilganligi ochib berilgan. *Eronning yangi to'p, multiqlar bilan yaroqlang'an qo'shuni bizning qo'shunimizni buza olg'an bo'lsa ham, o'zbakning botirlig'ini bilg'ani uchun hurkub tura edi. Qo'shunimizni buzmoq* iborasi bizning kuchimiz, guruhimiz yoki rejamizni buzishga muvaffaq bo'lgan, qarshilik qilgan degan ma'noni bildiradi. O'taliq nutqida aytilgan bo'lib, Eron qo'shini kuchli chiqib, bizning qo'shinni yenganligiga ishora qilingan. **Hurkub turmoq** iborasi orqali esa o'zbekning botirligini ko'rgan uning raqiblari unga hech qanday harakat qilmay, jim turayotganligi tasvirlangan. *Bizga yordam uxhun Xiva qo'shunining ham Buxorog'acha kelganini eshitg'ach, butun qo'rqdi, ustaliq bilan urushni yotquzdi-da, qaytib ketdi. Urushni yotquzmoq* iborasi raqiblari urushni to'xtatib tinchlik o'rnatdi ma'nosida keladi. Davlatlarning o'zaro nizolarni yakunlanganligi tushuniladi. **Urushni uzatib turmoq** urushni ataylab davom ettirmoq, tinchlikka yo'l qo'ymay, mojaroni cho'zib yubormoq ma'nosida qo'llaniladi. *Molimizni, jonimizni xoqoni olamning muborak oyoqlarida qurbon qilmoq hammamizg'a lozimdir. Oyoqlarida qurbon qilmoq-* samimiy hurmat va xonga Qozi Nizomning sodiq bilan xizmat qilayotganligi ta'kidlangan. **Qizini tortuq qilmoq-** hozircha, vaqtincha bermay turayotganligi keltirilgan. Ya'ni xon Farhod o'taliqning qizini berishi uchun Qozi Nizomni elchilikka jo'natadi. Shunday ekan dramada ham o'ziga xos frazeologik birliklar qo'llanilgan.

Xulosa. Darhaqiqat, xulosa qiladigan bo'lsak, tilda mavjud bo'lgan turg'un so'z birikmalari (frazelogizmlar, maqollar, matallar) shu xalqning butun tarixini, hayot yo'lini aks ettiradi, shuning uchun ham insonlar har qanday vaziyatda ularga tez-tez murojaat etadilar. Turg'un so'z birikmalari har qanday nutqdagi birlikning shirali va ta'sirchan bo'lishida muqobil uslubiy vosita rolini bajaradi. Obrazli qilib aytganda, uzukka ko'z qanday bezak bo'lsa, turg'un birikma ham so'zlovchining nutqiga, tasviriga ana shunday kuch hayotiylik bag'ishlaydi. Frazelogiya nutqda, asarlarda ularning mazmuniy va ma'naviy shaklini kengaytirishga hamda boyitishga xizmat qilishini biz ushbu maqolamiz orqali ifoda etdik. Shu maqsadda muloqotda nutq o'stiruvchi vositalarni, ulardan foydalanish usullarini, iboralar va tasviriy ifodalarni o'rganish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdug'aniyeva N. "The most used English idioms".-Toshkent: "Davr express" 2014.-255b.
2. Raхmatullaev Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. –Тошкент, 1966.
3. Йўлдошев Б. Ҳозирги ўзбек адабий тилида фразеологик бирликларнинг функционалуслужий хусусиятлари. –Тошкент, 1993.
4. Маматов А. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиш масалалари. –Тошкент, 1999.
5. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. –Тошкент, 1992.
6. Абдуллаев Ш. Таржима асарларда фразеологизмлар семантикаси. Филол.фан номзоди....дисс. автореферати. –Тошкент, 2006
7. Sayfullayeva R. (2009) .”Hozirgi o'zbek adabiy tili”.-Toshkent
8. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar: 1-jild. She'rlar, nasriy asarlar, dramalar. – T.: “Ma'naviyat”, 2000. 219b.

UO'K 811.111:811.512.133'367.622

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MODALLIK KATEGORIYASINING FUNKSIONAL ASOSLARI

M.M. Iskandarova, magistrant, Urganch Ranch universiteti, Urganch

Annatatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida modallik kategoriyasining funksional asoslari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda modallikning semantik va pragmatik xususiyatlari, uning nutq jarayonida so'zlovchining munosabati, ehtimollik, majburiyat va imkoniyat kabi ma'nolarni ifodalashdagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: modallik kategoriyasi, ingliz tili, o'zbek tili, funksional yondashuv, modal fe'llar, pragmatika, nutq akti.

Аннотация. В данной статье проводится сопоставительный анализ функциональных основ категории модальности в английском и узбекском языках. В исследовании рассматриваются семантические и прагматические особенности модальности, а также её роль в выражении отношения говорящего, вероятности, обязательности и возможности в речевой деятельности.

Ключевые слова. категория модальности, английский язык, узбекский язык, функциональный подход, модальные глаголы, прагматика, речевой акт

Abstract. This article provides a comparative analysis of the functional foundations of the category of modality in English and Uzbek. The study examines the semantic and pragmatic features of modality, focusing on its role in expressing the speaker's attitude, probability, obligation, and possibility in speech.

Keywords: modality category, English language, Uzbek language, functional approach, modal verbs, pragmatics, speech act.

Kirish: Tildagi ma'lum kategoriyalarni morfologik, leksik va sintaktik yaruslar birligi ishtirokida o'rganish masalasi tipologik qiyosiy metod uchun juda zarur masalalardan biri hisoblanadi.

Biror kategoriyani ifodalashda tilda maxsus so'zlar va konstruksiyalarning bo'lmashligi ham mumkin. Bunday hollarda ular qo'shimcha vazifalar bajaradigan boshqa ifodalar orqali amalga oshiriladi.

Chunonchi, hozirgi ingliz tilida aniqlik noaniqlik kategoriyasi aniq va

noaniq artikl ishtirokida ifoda etiladi. Hozir o'zbek tilida aniqlik va noaniqlik maxsus marker vositasida ifodalanmaydi. Bu tilda ifoda planining eng rang-barang turlaridan foydalaniladi. Bunga yana modallik kategoriyasi va hokazo kategoriyalarni kiritish mumkin. Ikki va undan ortiq tillarni qiyoslash tipologik kategoriyalardan foydalanamiz

Tipologik kategoriyalar, tipologik ma'no va tipologik formalar bilan ifoda etiladi. Tipologik forma tipologik ma'noni ifodalovchi chog'ishtirilayotgan tillarning turli yarus birliklaridir. Ingliz va o'zbek tillarida na'muna sifatida quyidagi tipologik kategoriyalarni ko'rsatish mumkin:

- 1) tipologik ko'plik kategoriyasi
- 2) tipolik rod kategoriyasi
- 3) zamon kategoriyasi
- 4) modallik kategoriyasi
- 5) aniqlik va noaniqlik kategoriyasi va boshqalar.

Nechta tipologik kategoriya borligi hozircha to'la aniqlangani yo'q. Ularga yana bir qancha umumtipologik kategoriyalarni qo'shish mumkin deb qaraydi J. Bo'ranov. Har bir yarusdagi tipologik forma uchun uning asosiy markeri bo'ladi. Bunday markerlar turli tillardagi yaruslarda turlicha ifodalanadi. [1.193]

Ingliz va o'zbek tillaridagi modallik kategoriyasini ifodalovchi shakllar haqida qisqacha to'xtalamiz.

N.Yu.Shvedovanning fikricha, modallik vositalariga mayl, gapning alohida konstruksiyalari, intonatsiya, so'z tarkibi, takror, yuklama, undov, kirish (modal) so'zlar va gaplar mansubdir. Turkiy tillar materiallari asosida, asosan, quyidagi modallik vositalari ajratiladi: mayl, zamon va shaxs qo'shimchalari, gapning alohida qurilmalari, yuklamalar, so'z tartibi, intonatsiya, yuklama vazifasidagi so'roq olmoshlari, undalmalar, kirish so'z va gaplar. Ko'rinib turibdiki, bu kategoriya ostida xilma-xil vositalar: morfologik (mayl, zamon, shaxs affikslari), leksik (so'zlarning turli guruhlari), sintaktik (alohida gap qurilmalari, so'z tartibi, takror va fonetik vositalar (intonatsiya) kiritiladi. Bir kategoriya ostiga bunday xilma-xil vositalarning birlashtirilishi tilshunoslar o'rtasida, tabiiy ravishda, ayrim e'tirozlarning tug'ilishiga sababchi bo'ldi. Shuning uchun ham bu vositalarni birlashtiradigan bir umumiy belgi topishga harakat qilinadi. Bu vositalarning hammasi o'z funksiyasini gap ichida (gap sathida) ko'rsatadi. Ana shu belgi, ya'ni sintaktik belgisi yuqoridagi vositalarni birlashtirishga ma'lum darajada asos bo'ldi. Shunga ko'ra modallik vositalarini ham: 1) konstruktiv-sintaktik; 2) morfologik- sintaktik; 3) intonatsion-sintaktik guruhlarga ajratish mumkin. Barcha modal ma'nodagi vositalarga sintaktik maqom berilishi bu vositalarning tuzilishi umumiylikni ko'rsatish uchun asos bo'ladigandek tuyuladi. Ammo, ma'lum bir o'rinda birlashtirishga asos bo'lsa" bu sintaktik belgisi modal vositalar farqlanishida o'z quvvatini yo'qotadi. [2. 411]

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Modallikni ifodalovchi vositalarni nutqda o'z o'rnida qo'llash nuqtaning jozibadorligini va tasirchanligini oshirgan holda tinglovchi va o'quvchining muallifga nisbatan e'tiborini kuchaytiradi. Dialogik nutqdagi subyektiv modallikni reallashtirishda fonetik, morfologik, sintaktik va leksik vositalar muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, subyektiv modallikning yuzaga chiqishida iboralar ham o'ziga xos o'rin egallaydi.

Modallik kategoriyasi funksional-semantik kategoriya va uni kommunikatsiya (nutqiy aloqa) orqali tahlil qilish o'ta muhim hisoblanadi.

Dialogik nutq, subyektiv modallikning barcha jihatlarini keng va atroflicha qamrab oladi. Subyektiv modallik, birinchi galda, har bir tilning tovushlar sistemasida namoyon bo'ladi. Uning voqe bo'lishida unli va undosh tovushlarning faoliyati muhim hisoblanadi. Dialogik nutqdagi subyektiv modallikning fonetik usul bilan ifodalanishida intonatsiya tarkibiy qismlari, ya'ni pauza, melodika, urg'u muhim o'rin egallaydi. Dialogik nutqqa oid materiallarni kuzatishlar natijasida subyektiv modallikning fonetik vositalar asosida ro'yobga

chiqarilishi o'ziga xos xususiyatga ega ekanligi ma'lum bo'ldi.

Dialogik nutqdagi subyektiv modallikning reallashuvida ohang, vaziyat, ovozning kuchi hamda balandligi muxim ahamiyatga ega.

Quyida har ikkala tilda modallik kategoriyasining ifodalovchi vositalari bilan qisqacha tanishamiz.[3. 267]

Tahlil natijalari. Modal fe'llar anglatgan ma'nosiga ko'ra majburiylik, mumkinlik, zarurlik, ishonch, xohish, ruxsat, taxmin, faraz qilish va shunga o'xshash boshqa ma'nolarni ifodalaydi (J. Bo'ranov, U. Hoshimov, X. Ismatullaev 1974). Modal fe'llar harakatni ko'rsatmasligi tufayli boshqa fe'llardan semantik jihatdan farq qiladi. Modal fe'llar asosiy fe'llar bilan birga ishlatilib, asosiy fe'llarga modallik ma'nosini qo'shadi. Modal fe'llar quyidagilar: can, could, may, might, must, have to, need, should, ought to, to be able to. Modal fe'llarning o'tgan zamon shakllari, so'roq va inkor shakllari mavjud. Dissertatsiyamizning uchinchi bobida modal fe'llar xususida bafurcha to'xtalib o'tamiz.

Ingliz tili grammatikasida modallikni ifodalash uchun modal so'zlar ham qo'llaniladi. Tilshunoslik atamalariga lug'atidagi (1969) modal so'z "o'ziga xos leksik ma'no yo'qotgan va modallikni tavsiflovchi ifoda vositasi vazifasini bajargan so'z" deb talqin etiladi. Ingliz tili grammatikasi Belyayeva M.A. quyidagi ta'rifni beradi: "modal so'zlar – bu so'zlovchining gapda ifodalangan fikrga subyektiv munosabatini ifodalovchi so'zlar". [4. 301]

Professor L.S. Barxudarovning aytishicha, gapda modal so'zlar har

doim gapning kirish so'zi rolini o'ynaydi. Shuningdek, L.S. Barxudarov modal so'zlar butun bir xabar qilinayotgan fikrga so'zlovchining munosabatini ifodalaydigan so'zlardir deb ta'riflaydi.

Modal so'zlar nutqning alohida qismidir, kirish so'z va birikma vazifalarini bajarishi mumkin.

Ma'nosi bo'yicha modal so'zlarni ikki guruhga bo'lish mumkin:

1. So'zning mantiqiy bahosini, so'zlovchining xabar haqiqatiga bo'lgan ishonchini, kategorik ishonchliligini ifodalovchi ijobiy ma'noga ega modal so'zlar: albatta, haqiqatan ham, shubhasiz va h.k. Masalan: Bir kuni, shubhasiz, bu ko'l quriydi.

2. Taxminiy, ehtimoliy ma'noga ega bo'lgan modal so'zlar.

Ingliz tili grammatikasidagi modallikni ifodalovchi tushunchalarni aytganimizda, albatta, mayl kategoriyasi xususida so'z yuritishimiz kerak. Mayl kategoriyasi ko'pincha so'zlovchining holat va haqiqat o'rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi fe'l kategoriyasi sifatida qaraladi.[5. 550]

Grammatik kategoriyaning qabul qilingan ta'rifidan kelib chiqadigan bo'lsak, mayl kategoriyasi modallikni grammatik vositalar ifodalaydigan qarama-qarshi shakl sinflarining to'plamidir.

Grammatika fanidan bizga ma'lumki ingliz tili grammatikasida maylning uch turi mavjud:

1. Aniqlik mayli (The Indicative Mood)

2. Buyruq mayli (The Imperative Mood)

3. Istak-xohish mayli (The Subjunctive Mood)

Aniqlik mayli real borliqqa mos keladigan harakat va holatni ifodalash uchun xizmat qiladi. Bu mayl fe'llarining barcha zamon turlarini o'z ichiga oladi. Bu zamon turlari sodir bo'layotgan, sodir bo'lgan va sodir bo'ladigan harakat yoki holatdan iboratdir. Gapiruvchi aniqlik mayli shakllaridan foydalangan holda real harakatni nazarda tutib xabar beradi. Shu bilan bir qatorda fe'l shakllari orqali harakatning borliqqa bo'lgan munosabatini ifodalaydi.

Buyruq mayli bu biror bir harakatni bajarishga undash ma'nosini ifodalaydi

va bu ma'lum bir harakatni amalga oshirish, undash ma'nosi buyurish, taqiqlash, iltimos kabilardan iborat bo'lishi mumkin.[6. 170]

Istak-xohish mayli faraz qilinadigan, mumkin bo'ladigan, xohlanadigan harakatni ya'ni real borliqdagi harakatlarga zid keladigan harakatni ifodalash uchun xizmat qiladi. Istak-xohish mayli hozirgi zamon ingliz tilida sintetik va analitik shakllarda o'z ifodasini topadi.

Xulosa. Modal so'zlar fikrning voqelikka munosabatini aniq, tasdiq va taxmin yo'li bilan bildiradi. O'zbek tilidagi modal so'zlar ingliz tilidagi modal so'zlarga ko'p ma'nolik, sinonimiya xususiyatlari bilan mos keladi. O'zbek tilida modal so'zlar o'z ma'nolari jihatidan xilma-xil bo'ladi. Shunga ko'ra bu modal so'zlar anglatgan ma'nosiga qarab bir-biridan farq qiladi. Har ikkala tilda ham modal so'zlar gapning boshida ham, o'rtasida ham kelishi mumkin. Modal so'zlarning o'rnini o'zgarishi gapning ma'nosiga ta'sir qilmaydi, chunki bu so'zlar boshqa so'zlar bilan grammatik aloqaga kirishmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mills A.D. Dictionary of English Place-names. – Oxford : OU P, 1991. – 193 p.
2. Mills A. Dictionary of English place names. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 411 p.

3. The Oxford Dictionary of English idioms / ed. J. Speake. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 267 p.
4. Watts V.E. The Cambridge Dictionary of English place-names. – Cambridge: CU P, 2004. – 301 p.
5. Stewart G. American place names. – Oxford: Oxford University Press, 1985. – 550 p.
6. Taylor S., Markus G. Place-Names of Fife. – Donnington: Shaun Tyas, 2006. – 170 p

UDC 81'255.2:81'25

CONCEPTS OF EQUIVALENCE AND ADEQUACY IN THE TRANSLATION OF POLITICAL TEXTS

O.O.Islomova, PhD student, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1275-6972>

Annotatsiya. Maqolada ingliz–o‘zbek siyosiy diskursida siyosiy matnlarni tarjima qilish jarayonida ekvivalentlik va adekvatlik tushunchalarining o‘zaro munosabati tahlil qilinadi. Qiyosiy, semantik, pragmatik va diskursiv tahlil asosida ekvivalentlik leksik va strukturaviy moslikni, adekvatlik esa maqsadli ijtimoiy-siyosiy kontekstda funksional va mafkuraviy moslikni ta’minlashi aniqlanadi. Tadqiqot siyosiy tarjimada adekvatlik yetakchi, kontekstga bog‘liq mezon ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: siyosiy tarjima, siyosiy diskurs, ekvivalentlik, adekvatlik, pragmatika

Аннотация. В статье анализируется соотношение эквивалентности и адекватности в переводе политических текстов англо-узбекского дискурса. На основе сравнительного, семантического, прагматического и дискурсивного анализа установлено, что эквивалентность связана с лексико-структурным соответствием, тогда как адекватность обеспечивает функциональную и идеологическую уместность перевода. Делается вывод о ведущей роли адекватности как контекстуально обусловленного критерия политического перевода.

Ключевые слова: политический перевод, политический дискурс, эквивалентность, адекватность, прагматика

Abstract. This article explores the distinction and interaction between equivalence and adequacy in the translation of political texts within English–Uzbek discourse. Using comparative, semantic, pragmatic, and discourse-analytical methods, the study shows that equivalence focuses on lexical and structural correspondence, while adequacy ensures functional, ideological, and communicative appropriateness in the target context. The findings indicate that political translation often requires deliberate deviation from formal equivalence to preserve persuasive intent and pragmatic impact. The study concludes that adequacy is the dominant, context-dependent criterion guiding political translation strategies.

Key words: political translation, political discourse, equivalence, adequacy, pragmatics

Introduction. In contemporary international relations, political texts function not merely as neutral channels of information, but as strategic instruments of power, ideology, and persuasion. Political speeches, diplomatic agreements, policy papers, resolutions, and official statements are carefully constructed to legitimize authority, influence public opinion, and shape both domestic and international political realities. Consequently, the translation of political texts represents a highly responsible and ideologically sensitive task that extends far beyond simple linguistic transfer.

Political translation operates within a multidimensional framework shaped by ideological constraints, institutional conventions, and socio-cultural expectations. As Schäffner [8.215 p.] notes, political texts are embedded in specific power structures, and their translation inevitably involves ideological mediation. A strictly literal or formally equivalent translation may fail to convey implicit meanings, pragmatic intentions, or persuasive force, and in some cases may even distort the original political message. For instance, the English term “*regime change*” carries strong ideological and evaluative connotations in Western political discourse, whereas its literal Uzbek equivalent “*rejimni almashtirish*” may sound overly neutral or descriptive, thus weakening the intended political stance.

This demonstrates that translation adequacy, rather than formal equivalence alone, plays a crucial role in political translation. Adequacy presupposes the preservation of communicative intent,

pragmatic function, and ideological orientation of the source text within the target political and cultural context. According to Komissarov [4, 253 p.], an adequate translation is one that ensures functional correspondence between the source and target texts, even if structural or lexical deviations are required. In political discourse, such deviations are often unavoidable due to differences in political systems, institutional realities, and culturally specific concepts.

This article seeks to systematize the concepts of equivalence and adequacy within the framework of political translation and to demonstrate their practical application through an analysis of English–Uzbek political texts. By examining real examples drawn from speeches, policy documents, and official statements, the study aims to show how translators balance semantic accuracy with pragmatic and ideological considerations. The findings contribute to a deeper understanding of political translation as a form of discursive and ideological mediation, rather than a purely linguistic operation.

Literature review and theoretical framework. The concept of equivalence has long been central to translation theory and has been interpreted within different theoretical frameworks. Nida's distinction between formal and dynamic equivalence is particularly influential, with dynamic equivalence emphasizing the communicative effect on the target audience rather than strict formal similarity [1, 332 p.]. This approach is especially relevant in political translation, where texts aim to persuade and influence.

Newmark's distinction between semantic and communicative translation further supports this functional orientation. While semantic translation prioritizes closeness to the source text, communicative translation seeks to achieve an equivalent effect on the target reader [6, 292 p.]. Given the rhetorical and ideological nature of political texts, communicative strategies are often required to preserve their persuasive force.

Russian and Soviet scholars also contributed significantly to equivalence theory. Komissarov's multi-level model identifies lexical, grammatical, semantic, and pragmatic levels of equivalence [4, 253 p.], while Barkhudarov stresses the role of structural and semantic transformations [12, 240 p.]. Both scholars argue that absolute equivalence is unattainable and that translation should aim for functional correspondence, particularly in ideologically marked political discourse.

In contrast, the concept of adequacy is rooted in functionalist approaches, most notably Skopos theory, which evaluates translation quality based on purpose in the target culture [10, 173 p.]. Schäffner [8, 234 p.] highlights the ideological and institutional nature of political translation, while Hatim and Mason [11, 250 p.] emphasize discourse and pragmatic mediation. Consequently, while equivalence focuses on linguistic correspondence, adequacy incorporates pragmatic, ideological, and cultural factors, making it a more comprehensive criterion for political translation.

Methodology. The present study employs a qualitative research design combining comparative textual analysis, discourse analysis, and pragmatic interpretation. The corpus consists of selected English political texts, including speeches by political leaders, policy documents, and official statements issued by international organizations, along with their Uzbek translations.

Comparative textual analysis is used to identify shifts between equivalent and adequate translation strategies at lexical, semantic, and pragmatic levels. Discourse analysis focuses on ideological markers, evaluative language, and institutional framing, following the model proposed by Hatim and Mason. Pragmatic interpretation examines how translation choices affect communicative intent and persuasive impact in the target context.

This multi-method approach allows for a comprehensive evaluation of translation strategies and their effectiveness in preserving political meaning.

Scientific novelty. The scientific novelty of this study lies in:

1. Systematizing the relationship between equivalence and adequacy specifically within English–Uzbek political translation.
2. Demonstrating the practical applicability of functionalist theories to post-Soviet translation contexts.
3. Providing a comparative analytical framework that integrates terminological, pragmatic, and ideological dimensions of political discourse.

Results and discussion. The analysis indicates that equivalence at the lexical level is often insufficient in political translation. For example, the English term 'governance' is commonly translated into Uzbek as 'boshqaruv'. While this choice is lexically equivalent, it fails to fully represent the concept's institutional and ideological dimensions, which include transparency, accountability, and civic participation.

Similarly, political metaphors and slogans require adaptive strategies. Barack Obama's statement 'We are the change that we seek' illustrates how a formally equivalent translation may lose its motivational force. An adequate translation prioritizes pragmatic resonance and emotional appeal.

Another challenge arises in the translation of ideologically loaded terms such as 'democracy', 'freedom', and 'reform'. These concepts possess culture-specific connotations and historical associations. Adequate translation requires contextual reinterpretation rather than mechanical equivalence.

The findings confirm that translation shifts, including additions, omissions, and reformulations, are not translation errors but deliberate strategies aimed at achieving adequacy in political communication.

Conclusion. The analysis demonstrates that political translation cannot be adequately evaluated through equivalence alone. While equivalence remains a valuable analytical tool for identifying linguistic correspondences, adequacy provides a broader functional framework that accounts for ideological, pragmatic, and institutional factors. In English-Uzbek political translation, adequacy often requires departures from formal equivalence in order to preserve communicative intent and political significance.

The study confirms that political translation functions as a form of discursive mediation, where translators actively negotiate meaning between source and target political cultures.

REFERENCES:

1. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London; New York: Routledge, 2018. – 332 p.
2. Chesterman A. Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2016. – 245 p.
3. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. – London; New York: Routledge, 2015. – 200 p.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1991. – 253 с.
5. Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and Applications. – 5th ed. – London; New York: Routledge, 2022. – 366 p.
6. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York; London: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
7. Nida E. A. Language and Culture: Contexts in Translating. – London: Routledge, 2001. – 191 p.
8. Schäffner C. Political Discourse Analysis and Translation // Journal of Language and Politics. – 2020. – Vol. 19, No. 2. – P. 215–234.
9. Islomova O. BMT, NATO va YEI hujjatlarini tarjima qilishda uchraydigan leksik-semantik muammolar. – Samarqand: Samarqand davlat chet tillar instituti, 2025. – 227 b.
10. Vermeer H. J. Skopos and Commission in Translational Action // Readings in Translation Theory / Ed. by A. Chesterman. – Helsinki: Oy Finn Lectura Ab, 1989. – P. 173–187.
11. Hatim B., Mason I. Discourse and the Translator. – London: Longman, 1990. – 250 p.
12. Бархударов Л. С. Язык и перевод. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.

UO'K 821.512.133.09

“FIRDAVSU-L-IQBOL” MUQADDIMASIDA BAROATI ISTEHLOL POETIKASI VA LINGVOFALSAFIY TALQIN

I.O.Ismailov, prof.v.v.b, f.f.d., Urganch davlat universiteti, Urganch
G.U.Sapayeva, o'qituvchi, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada baroati istehlol (*husn-i maqta'* yoki *chiroyli boshlash*) nomi bilan yuritiluvchi san'at asarning qaysi mavzuga, qanday g'oyaviy maqsadga yo'naltirilganini ilk satrlardayoq badiiy ishoralar vositasida oldindan ma'lum qilishga asoslangan mushtarak badiiy usuli ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: *Husn-i maqta'*, hamd, na't, baroat, tazod, saj', tanosub sintez.

Аннотация. В этой статье мы видим, что искусство, известное как *baroati istehlol* (*husn-i maqta'* или красивое начало), - это общий художественный метод, основанный на

предварительном информировании с помощью художественных намеков с самых первых строк о теме и идейной цели произведения.

Ключевые слова: *Хусн-и макта, хамд, нат, бараат, тазад, садж, пропорциональный синтез.*

Abstract. *In this article, we can see that the art known as baroati istehlol (husn-i maqta' or beautiful beginning) is a common artistic method based on predicting the theme and ideological purpose of the work through artistic signs from the very first lines.*

Key words: *Husn-i maqta', hamd, na't, baroat, tazod, saj', tanosub synthesis.*

Sharq mumtoz poetikasi va matnshunosligida asarning muqaddima qismi (prolog) nafaqat kompozitsion element, balki muallifning ijodiy kredosi va asar konsepsiyasini namoyon etuvchi strategik nuqta hisoblanadi. Ilmiy muomalada baroati istehlol (husn-i maqta' yoki chiroyli boshlash) nomi bilan yuritiluvchi ushbu san'at asarning qaysi mavzuga, qanday g'oyaviy maqsadga yo'naltirilganini ilk satrlardayoq badiiy ishoralar vositasida oldindan ma'lum qilishga asoslangan mushtarak badiiy usuldir. Bunda ijodkor asar debochasi, qasida yoki doston muqaddimasi, hatto ilmiy risolalarning hamd va na't qismlarida shunday so'z va iboralarni tanlaydiki, o'quvchi ular orqali matnning "genetik kodi"ni – mavzusi, janri va yo'nalishini anglab olish imkoniga ega bo'ladi.

Etimologik jihatdan tahlil qilinganda, ushbu istiloh ikki komponentdan iborat murakkab semantik tuzilma ekani oydinlashadi. "Baroat" – arab tilidan olingan bo'lib, mahorat, fasohat, balog'at, fazilat va biror sohada yaqqol ustunlik qilish ma'nolarini ifodalasa; "istehlol" – (hilol – yangi oy o'zagidan) yangi oyni ko'rishga intilish yoki talab qilish mazmunini beradi. Mumtoz leksikografiya, xususan, "G'iyos ul-lug'ot"da "Munshaot"ga tayanib berilgan izohlarga ko'ra, istehlolning majoziy qatlamlari g'oyat keng: u chaqaloq tug'ilganda ilk bor chiqargan yig'i ovozi bo'lib, qadimda doylar shu ovozning tembriga qarab go'dakning jinsini (o'g'il yoki qiz ekanini) aniqlaganlar. Matnshunoslik nuqtayi nazaridan bu o'xshatish chuqur mantiqqa ega: asarning muqaddimasi ham yangi tug'ilgan matnning ilk "ovozi" bo'lib, u asarning "jinsi"ni (janri va xarakterini) belgilab beradi. Shuningdek, istehlol so'zining "hojining haj safarida 'labbayka' aytib ovozini ko'tarishi" yoki "jangda qilichni qinidan sug'urish" kabi semantik qirralari ham mavjud bo'lib, ularning barchasi biror muhim ishga kirishish oldidan qilinadigan dastlabki dadil harakatni ifodalaydi. [1,68-b]

Ushbu nazariy mezonlar asosida Xiva xoni va tarixchisi Abulg'azi Bahodirxon asarlari tahlil qilinganda, muallifning baroati istehloldan foydalanishda o'ziga xos uslubga ega ekani kuzatiladi. Xususan, uning "Shajarayi turk" asari muqaddimasida an'anaviy baroati istehlolning yaqqol namunasini topish mushkul. Asar quyidagi jumlar bilan boshlanadi: "Ibtidosiz va intihosiz va sheriksiz, yetti qat osmon va yetti qat yerni va o'n sakkiz ming olamni bo'l deganda bo'ldurg'an Tangrining hamdidin so'ng..." Ushbu matn tahlili shuni ko'rsatadiki, bu debocha universal xarakterga ega bo'lib, u har qanday diniy, ilmiy yoki badiiy asar uchun umumiy kirish vazifasini o'tashi mumkin. Unda bevosita tarixga yoki shajaraga ishora qiluvchi maxsus terminlar sezilmaydi. Bu holat Abulg'azining mazkur asarda tarixga "ilohiy nizomning bir ko'rinishi" sifatida yondashib, voqealar bayonidan avval sof teologik muqaddimani ustun qo'ygani bilan izohlanadi. Lekin muarrixning ikkinchi mashhur asari "Shajarayi tarokima" da vaziyat o'zgaradi va biz baroati istehlolning ixcham, ammo mazmundor namunasiga guvoh bo'lamiz. Muqaddimadagi quyidagi satrlarga e'tibor qaratilik: "Sipos-u sitoyish ul Egagakim... gadoydin to podshohg'acha va qumrsqadin to pilg'acha va chibindin to Semrug'acha barchasining ahvolig'a loyiq berur". Ushbu matndagi baroati istehlol quyidagi lingvopoetik vositalar orqali amalga oshirilgan:

1. Davlatchilik terminologiyasining integratsiyasi: Matnda Allohga nisbatan qo'llangan "Ega" so'zi (arabcha "Robb" yoki "Malik" o'rnida) turkiy davlatchilik tafakkurida "Yurt egasi", "MulK egasi" tushunchalari bilan assotsiatsiya qilinadi. Bu esa asarning siyosiy hokimiyat va boshqaruv tarixiga oid ekaniga dastlabki ishoradir.

2. Ijtimoiy va biologik ierarxiya tasviri: "Gadoydin to podshohg'acha" antitezasi (tazod) jamiyatning ijtimoiy qatlamlanishini ko'rsatsa, "chibindin to Semrug'acha" tashbehi jonzo'tlar orasidagi kuch va maqom farqini ifodalaydi. Tarixnavislikda, xususan, "shajara" janridagi asarlarda

shohlar (Semrugʻ, podshoh) va fuqaro (chibin, gadoy) munosabatlari markaziy oʻrin tutishini inobatga olsak, Abulgʻozi ushbu qiyoslar orqali kitobxonni asarda bayon qilinadigan ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga ruhan tayyorlaydi.

Demak, Abulgʻozi Bahodirxon “Shajarayi tarokima”da Tangrini shunchaki Yaratuvchi emas, balki “Buyuk Taqsimlovchi” va “Mutlaq Hukmdor” sifatida tavsiflash orqali, yerdagi hukmdorlar (xonlar) tarixi bayoni uchun gʻoyaviy poydevor – baroati istehlol yarata olgan.

Mumtoz tarixnavislik anʼanasiga koʻra, Shermuhammad Munis “Firdavsu-l-iqbol” asarini ham hamdala (Allohga hamd) qismi bilan boshlaydilar. Biroq ushbu muqaddima shunchaki anʼanaviy maqtov emas, balki borliq (vujud), yoʻqlik (adam), yaralish va abadiyat tushunchalarini qamrab oluvchi yuksak falsafiy mushohadalar silsilasidir.

Matnning semantik qatlami murakkab tasavvufiy istilohlarga boyligi bois, uning mazmunini quyidagicha akademik talqin qilish maqsadga muvofiq: “Oliy makon sultonlarning dabdabai hashamati va garduntavon xoqonlarning kavkabayi davlati ul podshohi alalitloqning qullugʻi bilan intizom toparkim, olami nosut aning borgohi saltanati ollida bir qazoyi muhaqqardur va fazoyi malakut dargohi azamatidin bir sahni muqassar. Hudus-u qidam ikki gavhari nosuftadur irodati ummonidin, vujud-u adam ikki gʻunchai navshukufta sanʼati gulistonidin. Maʼmuray kavnu makon zobitayi qudratidin mazbut, olami arvoh va abdon robitayi hikmatidin marbut...”, yaʼni “Oliymaqom sultonlarning hashamatli dabdabasi va falak qadar qudratli (garduntavon) xoqonlarning saltanat yulduzi – Ul Mutlaq Podshoh (Alloh)ga bandalik izhor etish orqaligina oʻz intizomini topadi. Zero, insoniyat olami (olami nosut) Uning saltanati ostonasi oldida bir arziyas hukm (qazoi muhaqqar) va farishtalar olami (olami malakut) Uning buyuklik dargohi qoshida tor bir maydon (sahni muqassar) kabidir. Dunyoning yaralishi (hudus) va azaliylik (qidam) – Uning irodasi ummonidagi ikki teshilmagan gavhar (gavhari nosufta), borliq (vujud) va yoʻqlik (adam) – Uning sanʼati gulistonidagi endigina ochilgan ikki gʻunchadir. Borliq va makon binosi (maʼmuray kavnu makon) Uning qudrat qonuni bilan chegaralangan (mazdud), ruhlar va tanlar olami esa Uning hikmat rishtasi bilan oʻzaro bogʻlangandir (marbut)”.

Ushbu mikromatn tahlili shuni koʻrsatadiki, muallif soʻz tanlashda tazod, sajʼ va tanosub sanʼatlarining mukammal sintezini yaratgan.

Birinchidan, matndagi ontologik (borliqqa oid) qarashlar tazod (antonimiya) sanʼati vositasida ochib berilgan. Jumladan, *hudus* (yangi paydo boʻlish, zamonga egalik) – *qidam* (azaliylik, boshlanishi yoʻqlik); *vujud* (borliq) – *adam* (yoʻqlik); *olami nosut* (insoniy/moddiy olam) – *fazoyi malakut* (ruhiy/farishtalar olami); *dabdabai hashmat* (dunyoviy ulugʻvorlik) – *qulluq* (abdiyat, kamtarlik). Ushbu zidlantirishlar orqali muallif vojibul-vujud (Alloh)ning mutlaqligi va *mumkinul-vujud* (yaralmishlar)ning oʻjizligini badiiy ifodalaganlar.

Ikkinchidan, matn ritmik jihatdan sajʼi mutavoziy va sajʼi mutarraf namunalari asosida qurilgan boʻlib, bu tarixiy nasrning ohangdorligini taʼminlagan: *muhaqqardur* – *muqassar(dur)*; *nosuftadur* – *navshigufta(dur)*; *mazdud* – *marbut*. Bu oʻrindagi qofiyadosh soʻzlar nafaqat shakliy, balki mazmuniy jihatdan ham bir-birini toʻldiruvchi (komplementar) semantikaga ega.

Uchinchidan, matnda mavhum falsafiy tushunchalarni muayyanlashtirish uchun istiora va tashbehlardan unumli foydalanilgan. Jumladan, *hudus va qidam* – ikki gavhari nosufta” birikmasidagi *gavhari nosufta* (teshilmagan, qoʻl tegmagan dur) iborasi ilohiy irodaning sirliligi va inson aqli idrok etolmasligiga ishora qiladi. Shuningdek, “Vujud-u adam – ikki gʻunchayi navshigufta” tashbehida hayot va oʻlimning Yaratganning sanʼati oldida teng qiymatli goʻzallik (hikmat) ekani urgʻulanadi.

Vojibul vujud istilohi matnda kalit soʻz vazifasini oʻtaydi. Islom falsafasida Vojibul vujud (vujudi shart boʻlgan zot) – bu Allohdir, chunki Undan boshqa barcha narsalar mumkinul vujud (boʻlishi ham, boʻlmasligi ham mumkin boʻlgan) kategoriyasiga kiradi.[2,67-b]

“Javohiri vujudkim, iborati mavjudotdindur” jumlasida mualliflar “adam sahrosi” (yoʻqlik choʻli)dan borliq karvonini vujudga keltirish jarayonini tasvirlab, tasavvufdagi *aʼyoni sobita* (narsalarning azaliy mohiyati) tushunchasiga ishora qilinmoq.[3,112-115]

Odatda, kitoblar Allohga hamd (hamdala) bilan boshlanadi. Ammo hamd aytishning koʻplab xil usullari bor. Jumladan, agar kitob ishqiy doston boʻlsa, muqaddimada *koʻngil*, *savdo*, *husn* soʻzlari koʻp ishlatiladi. Masalan, Masalan, Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostoni

Jon qushi chun mantiqi roz aylagay,

Tengri hamdi birla og'oz aylagay –

deb boshlanadi. Ko'rinib turibdiki, Hazrat Navoiy "Lison ut-tayr" (Qush tili) asarining ilk misrasidayoq *jon qushi, mantiq, roz* kabi kalit so'zlarni qo'llash orqali o'quvchini darhol tasavvufiy-falsafiy sayohatga va majoziy qushlar olamiga olib kiradi. Bu o'rinda baroati istehlol asarning janri (falsafiy doston) va g'oyasiga (ilohiy ishq yo'lidagi sayr) to'liq xizmat qilmoqda.

"Firdavsul-iqbol" asarining janri va maqsadi butunlay o'zgacha. Bu asar – ishqiy yoki sof falsafiy doston emas, balki tarixiy-siyosiy xronika, davlat boshqaruvi va hukmdorlar shajarasi bayonidir. Shu bois, Munis va Ogahiy (keyingi besh mustaqil asarida ham) an'anaviy hamdni saqlagan holda, uning leksik-semantik tarkibini asarning shu ruha moslashtiradilar. Shu sababli muarrix Allohga hamd aytish jarayonidayoq siyosiy-ijtimoiy va harbiy terminlarni mohirlik bilan qo'llagan.

Matndagi quyidagi so'zlar kitobxonni ruhiy yoki ishqiy olamga emas, balki aynan davlat boshqaruvi va tarix qa'riga yetaklaydi:

Oliymakon sultonlar va *garduntavon xoqonlar* – muqaddimaning ilk so'zlaridanoq shohlar va hukmdorlar tilga olinmoqda. Bu kitob shohlar haqida ekaniga ochiq ishoradir.

Dabdabai hashmati va *kavkabai davlati* – bu birikmalar saroy hayoti, tantanalar va davlat qudratini ifodalaydi.

Podshohi ala-l-itloq (Mutlaq podshoh) – muallif Allohni *Yaratgan* yoki *Rahmon* deb emas, balki aynan *Podshoh* sifatida tanishtirmoqda. Bu orqali yerdagi podshohlar (xonlar) va ko'kdagi Mutlaq Podshoh (Alloh) o'rtasida qiyosiy parallel o'tkaziladi.

Intizom va *zobita* so'zlar tartib-qoida, qonun-qoida ma'nosini beradi. Tarix va davlatchilik esa aynan qat'iy intizomga asoslanadi.

Muqaddimaning boshida *sulton* va *xoqon* kabi dunyoviy hokimiyat timsollari ko'rsatilgan bo'lsa, davomida muallif borliqning asl egasi — *Vojibu-l-vujud* (Alloh) tavsifiga o'tadi. Bu o'tish shunchaki diniy rasmiyatchilik emas, balki tarixiy voqelikning o'tkinchi ekanini anglatuvchi g'oyaviy *baroati istehloldir*.

Mumtoz nasriy asarlar muqaddimasidagi badiiy san'atlar shunchaki so'z o'yini bo'lmay, balki butun asarning mazmun-mohiyatini oldindan ko'rsatib beruvchi darakchi hisoblanadi. Fikrimizcha, baroati istehlol san'ati qo'llangan o'rinlarda kitobxon asar mutolaasiga ruhan tayyorlanadi, voqealar rivoji haqida dastlabki tasavvurga ega bo'ladi. Matndagi *mavjudot karvoni* va *sohili zuhur* (paydo bo'lish qirg'og'i) iboralari — butun kitob davomida bayon qilinadigan sulolalarning kelishi va ketishi (tarix karvoni) haqida oldindan berilgan ishoradir.

Keltirilgan parchada tazod va tanosub san'atlari orqali tarix falsafasi ochib berilgan. Matnda Allohning "*bidoyat va nihoyat libosidin muarro*" (boshi va oxiri yo'q) ekanligi ta'kidlanadi. Bu tarixchining nuqtayi nazari, ya'ni tarixdagi barcha xonlar va voqealar vaqtinchalik (bidoyati va nihoyati bor), faqat ilohiy iroda manguligini chiroyli ifodalagan.

Ogahiy insoniyatning yaralishini dengizdan gavhar chiqarish jarayoniga qiyoslaydi. *Adam – daryoi bekaron*, cheksiz yo'qlik ummoni; *sohili zuhur* — hayot qirg'og'i (dunyo). Nasriy bayonlardagi bunday tasvirlar asarning yetakchi g'oyasini (konsepsiyasini) belgilab berishga xizmat qiladi. Muarrix mushohadasia "tarix — bu yo'qlik dengizdan chiqib, yana o'sha dengizga qaytib ketayotgan karvonlar (avlodlar) yo'lidir". Matndagi *mavjudot karvoni* birikmasi tarixiy asar uchun eng mukammal *baroati istehlol* namunasidir. Chunki kitob sahifalarini varaqlagan sayin o'quvchi xuddi shu karvon kabi bir hukmdorning kelib, ikkinchisining ketishiga guvoh bo'ladi.

"Zoti bemisoli naziru shirkat isnodidin mubarro" jumlasini *tavhid* aqidasi ifodalash bilan birga, dunyoviy hukmdorlarning hokimiyati cheklangan va sheriklikka (nizolarga) mahkum ekanligiga yashirin qiyosdir.

Munis asarning nasriy muqaddimasida boshlangan ijtimoiy-siyosiy g'oyalar silsilasini nazmiy parchada (g'azalda) mantiqiy davom ettirib, baroati istehlol san'atini yangi – falsafiy-estetik bosqichga ko'taradi. Agar nasriy qismda davlatchilikka oid terminologiya ("sulton", "dabdaba", "intizom") ustuvorlik qilgan bo'lsa, nazmiy qismda muallif kosmogonik (olamning yaralishi) va

ontologik (borliq mohiyati) tasvirlar vositasida tarixning fundamental qonuniyatlarini badiiy tadqiq etadilar.

Ushbu she'riy matn tahlili shuni ko'rsatadiki, undagi har bir bayt o'zaro mustahkam tanosub (proporsionallik) va tazod (kontrast) san'atlari zanjiri asosiga qurilgan bo'lib, butun asarning mazmun qamroviga ishora qiluvchi quyidagi g'oyaviy qatlamlarni tashkil etadi:

Birinchidan, tabiiy unsurlar va yaralishi tarixi. G'azalning dastlabki baytlarida “zulol” (suv), “tuproq” va “tosh” kabi leksik birliklarning o'zaro tanosubi orqali olamning ibtidosi tasvirlanadi. Shoir “zuloli xushguvor” (hayot manbai) va “tiyra tuproq” (moddiyot) o'rtasidagi tazodni qo'llash orqali yo'qlik va zulmatdan hayot bulog'ining otilib chiqishini ifodalaydi. Bu tasvir tarixiy asar kontekstida oddiy insoniy muhitdan buyuk shaxslarning yetishib chiqishiga ishora sifatida ham talqin qilinishi mumkin. Shuningdek, dunyoning “binoyi sust” (suv ustiga qurilgan bo'sh bino) deya ta'riflanishi mualliflarning dunyoviy saltanatlarining o'tkinchi va omonat ekanligi haqidagi tarixshunoslik konsepsiyasini aks ettiradi.

Ikkinchidan, *sulton* fenomeni va baroati istehlol markazi. G'azalning uchinchi bayti asar maqsadini ochib beruvchi kulminatsion nuqta hisoblanadi. “Tug'durub farzand gardun mahdi tufroq batnidin” misrasidagi farzand – mahd (beshik) – batn (qorin) tanosubi biologik yaralishni ifodalasa, keyingi misradagi sulton leksemasi asarning bosh mavzusiga — xonlar shajarasi va hukmdorlar tarixiga to'g'ridan-to'g'ri ishora qiladi. Bu o'rinda baroati istehlol san'ati orqali insonning “ashrafi maxluqot” (yaralmishlar sultoni) ekanligi hamda “Firdavsu-l-iqbol” asari aynan shunday sultonlar tarixiga bag'ishlangani ta'kidlanadi.

Uchinchidan, davriylik qonuniyati va siyosiy metafora. To'rtinchi baytda qo'llangan “quyosh”, “sipehr” (osmon) va “ayvon” (saroy) tanosubi tarix falsafasidagi davriylik (sikllik) qonuniyatini ifodalaydi. Quyoshning “jilvagar” bo'lib chiqishi va “pinhon” bo'lib botishi – tarixiy sulolalarning hokimiyat tepasiga kelishi va tarix sahnasidan ketishining mumtoz badiiy modelidir. Munis “sipehr ayvoni” istiorasi ostida hokimiyat taxtini nazarda tutib, siyosiy jarayonlarning o'zgaruvchanligini tabiat hodisalariga qiyoslaydilar.

To'rtinchidan, ruhiy-psixologik holatlar uyg'unligi. Tarix nafaqat faktologiya, balki insoniy kechinmalar silsilasidir. Beshinchi baytdagi shabnam – ashk (ko'z yoshi) va g'uncha – xandon (kulgi) muqoyasasi orqali tarixiy voqelikdagi fojia va g'alaba, motam va bayramning yonma-yon kelishi tasvirlanadi. Bu esa asarning voqealar rivojida uchraydigan dramatik holatlarga kitobxonni ruhiy tayyorlash vazifasini o'taydi.

Beshinchidan, mualliflik imzosi va iychom san'ati. She'riy parchaning yakuniy baytida (maqta') azdod (zidlar) va anosir (unsurlar)ning birlashuvidan inson vujudga kelishi bayon qilinadi. “Munisi jon” birikmasida qo'llangan iychom san'ati ikki xil mazmuniy qatlamni hosil qiladi: birinchidan, jonning yaqin hamrohi (lug'aviy ma'no); ikkinchidan, asar muallifi – Munis (ismi xos). Bu bilan ijodkor asarning kim tomonidan bitilayotganini va bu kitob o'quvchi uchun ma'naviy hamroh bo'lishini nafis san'at vositasida muhrlaydi.

Demak, “Firdavsu-l-iqbol” muqaddimasidagi ushbu nazmiy parcha shunchaki lirik chekinish emas, balki asarning konseptual poydevoridir. Muallif baroati istehlol san'ati doirasini kengaytirib, kosmogonik, antropologik va siyosiy-falsafiy qatlamlarni yagona markazga – tarixning ilohiy va dunyoviy mohiyatini ochib berishga yo'naltirganlar. Bu esa o'zbek mumtoz tarixnavisligida badiiy muqaddimaning ilmiy-estetik funksiyasini yuksak darajada bajarganidan dalolat beradi.

Munis maktabining eng munosib va peshqadam vakili Muhammad Rizo Ogahiyning tarixiy asarlari nafaqat faktologik aniqligi, balki yuksak badiiy uslubi bilan ham ajralib turadi. Agar “Riyozi-d-davla” muqaddimasida muallifning ilk tajribalariga xos an'anaviylik kuzatilsa uning ikkinchi mustaqil tarixiy asari “Zubdatu-t-tavorix”da musajja' (qofiyadosh) nasrning mukammal namunasiga guvoh bo'lamiz. [4, 3-15-b]

Asar muqaddimasi (hamdala qismi) quyidagicha boshlanadi: “Siposi vofir tuhfası ul sultoni azamatnıshon ostonig'a nisordurkim, ma'murai kavnu makon aning xittai mamlakatig'a doxil va sitoyishi mutakosir hadyasi ul podshohi vahdatdastgoh dargohig'a iysordurkim, asnofi insu jon aning doirai ubudiyyatig'a vosil...” (ZT, 386b).

Ogahiy ham baroati istehlol san'atini qo'llashda davlatchilik leksikasi ilohiy hamd matniga integratsiya qilish usulidan mohirona foydalangan. Birinchi jumlaning o'zidayoq *sipos, tuhfa, sulton, azamatnishon, oston, nisor, ma'mura, xittai mamlakat, hadya, podshoh, dargoh, iysor, doirai ubudiyyat, salotin, gado, xavoqin, maydon, qudrat* kabi 20 ga yaqin ijtimoiy-siyosiy terminlarning qo'llanishi kitobxonni asarning tarixiy-siyosiy mohiyatiga tayyorlaydi.

Bu o'rindagi eng muhim stilistik hodisa – ritmik-sintaktik parallelizmdir. Ogahiy nasriy matnni xuddi she'r kabi "ohang to'lqinlari"ga bo'lib, har bir bo'lakni o'zaro simmetrik holatda joylashtiradi. Bu esa nasrdagi saj'i mutavoziy (so'zlarning vazni va qofiyasi teng kelishi) san'atining yorqin ko'rinishidir.

Matndagi ohang "to'lqin"lari quyidagi qat'iy tartibga bo'ysunadi:

1-to'lqin (hamd va bag'ishlov):

A qism: Siposi vofir tuhfas ul sultoni azamatnishon ostonig'a nisordurkim...

B qism: Sitoyishi mutakosir hadyasi ul podshohi vahdatdastgoh dargohig'a iysordurkim...

2-to'lqin (qamrov va bo'ysunish):

A qism: Ma'murai kavnu makon aning xittai mamlakatig'a doxil...

B qism: Asnofi insu jon aning doirai ubudiyyatig'a vosil...

3-to'lqin (ijtimoiy tazod):

A qism: Salotini sohibiqtidor aning ko'chai karamining gadoyi xoksori...

B qism: Xavoqini karamshior aning moidai ni'amining soyili luqmaxo'ri...

4-to'lqin (kosmogonik tashbeh):

A qism: Sipehri axzar bir xaymai hazrodur maydoni qudratida...

B qism: Xurshidi anvar bir shamsai adnodur ayvoni hikmatida...

Ushbu parchada faqat ohang emas, balki semantik mutanosiblik (ma'noviy simmetriya) ham qat'iy qoida asosida qurilgan. Ogahiy har bir sintagmatik bo'lakda qo'llagan so'ziga keyingi bo'lakda uning ma'doshini (sinonim) yoki mantiqiy juftini keltiradi. Buni quyidagi qiyosiy jadvalda yaqqol ko'rish mumkin:

Birinchi komponent (teza)	Ikkinchi komponent (antiteza/variatsiya)	Tahlil (ilmiy izoh)
<i>Siposi vofir tuhfas</i> (Ko'pdan-ko'p maqtoqlar tuhfas)	<i>Sitoyishi mutakosir hadyasi</i> (Ko'plab alqovlar hadyasi)	To'liq leksik sinonimiya va fonetik uyg'unlik (<i>sipos</i> – <i>sitoyish</i>)
<i>Ul sultoni azamatnishon</i> (Ulug'vorlik belgisi bo'lgan sulton)	<i>Ul podshohi vahdatdastgoh</i> (Yagonalik taxtidagi podshoh)	Sulton va podshoh – siyosiy terminlarning teologik ko'chimi
<i>Ostonig'a nisordur</i> (Ostonasiga sochiqdir)	<i>Dargohig'a iysordur</i> (Dargohiga qurbondir)	Nisor va iysor – saj'i mutarraf (qofiyadosh) va mazmunan yaqin
<i>Ma'murayi kavnu makon</i> (Borliq va makon binosi)	<i>Asnofi ins-u jon</i> (Insonlar va jonzotlar sinfi)	Makon (joy) va jon (zot) o'rtasidagi mantiqiy qamrov (muhit va uning ichidagilar)
<i>Salotini sohibiqtidor</i> (Qudratli sultonlar)	<i>Xavoqini karamshior</i> (Saxovatli xoqonlar)	Salotin (sultonlar) va xavoqin (xoqonlar) – jamlik shaklidagi sinonimlar
<i>Gadoyi xoksor</i> (Xoksor gado)	<i>Soyili luqmaxo'ri</i> (Luqma yeyuvchi tilanchi)	Dunyoviy hukmdorlarning ilohiy zot oldidagi o'zligi tasviri

"Zubdatu-t-tavorix" muqaddimasidagi ushbu badiiy qurilma shundan dalolat beradiki, Ogahiy tarixiy voqelikni bayon qilishdan avval, so'zning musiqiy va ma'noviy imkoniyatlaridan foydalanib, mukammal siyosiy-teologik manzara yaratgan. Bunda *sipos* – *sitoyish*, *sulton* – *podshoh*, *oston* – *dargoh* kabi juftliklar nafaqat matn ziynati, balki muallifning dunyoqarashini ifodalovchi konseptual vositalardir.

Yuqoridagi tahliliy kuzatishlar asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

1. Mumtoz matnshunoslikda baroati istehlol shunchaki badiiy bezak yoki an'anaviy rasmiyatchilik emas, balki asarning «genetik kodi»ni ochib beruvchi strategik lingvopoetik vositadir. U kitobxonni matnning janri, mavzusi va g'oyaviy yo'nalishiga (tarixiy, falsafiy yoki badiiy) ruhiy va aqliy jihatdan tayyorlash vazifasini bajaradi.

2. Xiva tarixnavislik maktabi vakillari ijodida ushbu san'atning evolyusion rivojlanishi kuzatiladi. Agar Abulg'oz Bahodirxonning "Shajarayi tarokima" asarida baroati istehlolning ilk,

ixcham ko'inishlari (davlatchilik terminlarining ilohiy hamdga integratsiyasi) namoyon bo'lgan bo'lsa, Munis va Ogahiy asarlarida bu usul yuksak badiiy-falsafiy konsepsiya darajasiga ko'tarilgan.

3. Munis va Ogahiy tarixiy asarlar muqaddimasida siyosiy teologiya usulini qo'llaganlar. Ya'ni, Allohga hamd aytish jarayonida *sulton, xoqon, davlat, intizom, sarboz* kabi ijtimoiy-siyosiy leksikadan foydalanib, dunyoviy hokimiyatning ilohiy nizomga qiyosiy modelini yaratganlar. Bu esa asarning tarixiy xronika ekanini badiiy ishoralar orqali anglatishga xizmat qilgan.

4. Ogahiyning “Zubdatu-t-tavorix” asaridagi muqaddima tahlili shuni ko'rsatadiki, muarrix nasriy matnda ritmik-sintaktik parallelizm (ohang to'lqinlari) va semantik mutanosiblikdan foydalanib, tarixiy voqelikning murakkab manzarasini musiqiy va mantiqiy jihatdan mukammal ifodalagan. Bu o'zbek mumtoz tarixiy nasrining navoiyona an'analar asosida yuksak badiiy darajaga yetganidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мухаммад Ғ. Ғиёс ул-луғот. Ж. 1. – Душанбе: Адиб, 1987. – Б. 68.; Dehxudo A.A. Lug'atnomai Dehxudo. // Elektronnaya biblioteka. URL: <http://www.loghatnaameh.org/> (murojaat sanasi: 20.01.2024).
2. *Ислом. Энциклопедия*. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2004. – Б. 67.
3. Комилов Н. *Тасаввуф*. – Тошкент: Movarounnahr, 2009. – Б. 112-115.
4. Muhammad Rizo Ogahiy. *Riyozi-d-davla*. Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va izohlar muallifi A.O'rozboyev. – Urganch: Quvanchbek-Mashxura, 2021. – Б. 3-15.

UO'K 821.512.3:316.722:008

GLOBALLASHUV JARAYONIDA TURK HIKOYACHILIGIDA INSON ICHKI OLAMI VA IJTIMOIIY O'ZGARISHLAR UYG'UNLIGI

N.K.Jumaeva, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Maqolada globallashuvning zamonaviy turk hikoyachiligiga ta'siri tahlil qilinadi. Migratsiya va Yevropaga yaqinlik adabiyotda identitet, begonalashuv va madaniyatlararo ziddiyat mavzularini dolzarblashtiradi. Ichki monolog va ramziy ifoda kabi yangi badiiy shakllar globallashuv bilan bog'liqligi ko'rsatiladi.*

Kalit so'zlar: *Globallashuv, turk hikoyachiligi, migratsiya, identitet, begonalashuv, madaniyatlararo ziddiyat, yangi badiiy shakllar.*

Аннотация. *В статье анализируется влияние глобализации на современное турецкое повествование. Миграция и близость к Европе усилили актуальность тем идентичности, отчуждения и межкультурного конфликта. Новые художественные формы, такие как внутренний монолог и символическое выражение, тесно связаны с глобализацией.*

Ключевые слова: *Глобализация, турецкое повествование, миграция, идентичность, отчуждение, межкультурный конфликт, новые художественные формы.*

Abstract. *The article analyzes the impact of globalization on contemporary Turkish storytelling. Migration and proximity to Europe have made themes of identity, alienation, and intercultural conflict more relevant. New artistic forms such as inner monologue and symbolic expression are shown to be closely linked to globalization.*

Key words: *Globalization, Turkish storytelling, migration, identity, alienation, intercultural conflict, new artistic forms.*

Kirish XX–XXI asrlarda globallashuv adabiyotning mazmunini va shaklini tubdan o'zgartirdi. Turk adabiyoti ham bu jarayondan chetda qolmadi: turk hikoyachiligi bevosita jamiyat ichidagi madaniy ziddiyatlar, migratsiya, identitet izlanishlari, madaniyatlararo aloqalar singari global muammolarni badiiy tarzda yoritmoqda. Globallashuv adabiy tanqidchilar tomonidan adabiyotning ko'p qirrali interpretatsiya maydoniga aylangan — u nafaqat milliy voqelikni aks ettiradi, balki universal insoniy tajriba bilan bog'lanadi.

Zamonaviy turk hikoyachiligi shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni inson ruhiyati, individual kechinmalar va ijtimoiy transformatsiyalar orqali tasvirlaydi. Bu jarayon global madaniyat ta'siri bilan boyib, yangi badiiy talaffuz, ichki monologlar, identitet izlanishlari va modern hayotning paradokslarini ochib beradi. Maqola asosiy ilmiy savollar: *globallashuv turk hikoyachiligiga qanday ta'sir qilmoqda? inson ichki olami va ijtimoiy o'zgarishlar qanday uyg'un*

ifodalanmoqda? hamda bu jarayon hikoya janrining badiiy strukturasida qanday aks etadi? kabi masalalarni tadqiq etadi.

Metodologiya Tadqiqot quyidagi uslubiy yondashuvlar orqali amalga oshirildi: *Adabiy tahlil metodi* – turk hikoyachiligi asarlaridagi mavzu, qahramon ruhiyati va global muammolarni badiiy tahlil qilish; *Komparativ tahlil* – turli mualliflar ijodida globallashuv tasvirining farqlari va umumiyliklarini taqqoslash; *Psixologik uslubiy yondashuv* – qahramon ichki olami va bu olamning ijtimoiy kontekst bilan bog'lanishini ochib berish.

Ushbu metodlar turk hikoyalarining badiiy vositalarida identitet, migratsiya, yolg'izlik, qadriyatlar ziddiyati kabi elementlarning qanday strukturaviy ifodalanganligini aniqlashga yordam berdi. Tadqiqotda zamonaviy ilmiy maqolalar, adabiy izohlar hamda janrshunoslik nazariyalari tahlil qilindi.

Globallashuv va inson ichki olami Globallashuv jarayoni insonning ichki ya'ni botiniy olamida identitet izlanishlarini kuchaytirishi bilan bir qatorda, turk hikoyachiligi qahramonlarini ko'pincha o'z manzili, qadriyatlari va jamiyatdagi o'z o'rnini izlash holatlari yuqori sifatda tasvirlana boshlandi. Bu holatlar ruhiy kechinmalar, begonalashuv, izolyatsiya va o'zlik izlanishiga olib keladi. Masalan, Turkiya geografik va madaniy jihatdan juda ham qulay va noyob bo'lgan Yevropav hamda Osiyo o'rtasida joylashganligi va "ko'prik davlat" maqomini yana bir bor mustahkamlaganligi sababli turk jamiyatida modernizatsiya, urbanizatsiya va migratsiyaning tezlashuviga asos bo'lgan omillardan biridir. Shu sababli migratsiyaning uzi faqatgina demografik o'zgarish bo'libgina qolmay balki jamiyatning ruhiyati va madaniy qadriyatlariga juda kuchli ta'sir etishiga sabab bo'lgan va turk jamiyati va adabiyotida yangicha ichki tuyg'ularning badiiy jihatdan quydagi muammolar tasvirlana boshlandi: begonalashuv (alienation); madaniyatlararo ziddiyat; ikki identitet orasida qolish; til muammosi; vatanga sog'inch (gurbet) kabi globallashuvning tasiri ostidagi bu muammolar turk adabiyotida yangi mavzularning qaror topishiga sabab boldi.

Turk migrantlarining hikoyalari identitet va til muammolarini boy badiiy ifoda bilan ko'rsatadi — bu esa adabiyotda migratsiya masalalarini global kontekstda ko'rishga imkon beradi.

Ijtimoiy o'zgarishlar va hikoya janri Zamonaviy turk hikoyachiligi ijtimoiy o'zgarishlarni qadimgi milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirib tasvirlaydi. Shahar hayoti, urbanizatsiya, texnologik taraqqiyot va madaniyatlararo bosim qahramon hayotida murakkab ruhiy elenlarni yuzaga keltiradi. Bu turk hikoyalarida yangi badiiy shakllar, stilistika va strukturalarni vujudga keltirdi. **Badiiy uslub va yangicha ifoda yo'sinlari:** Globallashuv adabiy ifoda vositalarini ham boyitdi. Turli hikoyachilar postmodern elementlar, ichki monologlar, metafora va ramziy tillardan foydalanadi. Bu uslubiy yondashuv qahramon bedenining ichki olami bilan jasadlanadi, shuningdek ijtimoiy stereotiplar, madaniy ziddiyatlar refleksiya qilishini kuchaytiradi.

Muhokama Zamonaviy turk hikoyachiligi globallashuv sharoitida inson ichki olami va ijtimoiy o'zgarishlar o'rtasidagi murakkab aloqalarni uyg'un tasvirlab beradi. Qahramon ichki olami endilikda milliy yoki mintaqaviy chegaralarda qolmaydi; u universal globallashuv jarayonlarining psixologik va ijtimoiy oqibatlarini boshdan kechiradi. Bu esa adabiyot tadqiqotchilari uchun yangi bahs maydonlarini ochadi.

Adabiyotda global mavzular — migratsiya, madaniy begonalashuv, identitet izlanishlari va til muammolari — o'zaro bog'liq tizimda talqin qilinmoqda. Masalan, turk migrant hikoyalari turk tilida yozilgan asarlarda identitetning ikki tilda, ikki madaniyat oralig'ida shakllanishini ko'rsatadi, bu esa adabiyotda transmilliy tajribani ko'rsatadi. Badiiy tahlilda qahramonlarning ichki olami va atrof-muhit o'zgarishlari uyg'unligi ko'pincha ichki monolog, ramziy obrazlar va narrativ fragmentlar yordamida ifodalanadi. Bu texnikalar global jarayonning murakkab ruhiy hayotga ta'sirini dramatik ravishda ko'rsatadi.

Migratsiya mavzusi zamonaviy turk adabiyotining hikoyachilik janrida juda muhim bir asosiy mavzu va vositaga aylandi ya'ni insonning ichki olamini ochishda va badiiy jihatdan yoritadigan asosi qurol vosita boldi desak muvotiq bo'lmaydi. Ko'pchilik turk zamonaviy hikoyalarda qahramonlar o'zligini yoqotgan shaxs; jamiyatga moslasha olmayaotgan inson; ikki madaniyat orasida qolgan ruhiy subyekt sifatida tasvirlanadi. Bu esa turk zamonaviy hikoyachilikda psixologik realizm va postmodernizm ifoda usullari va badiiy yo'sinlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

Turkiyaning geografik va madaniy jihatdan Yevropaga yaqin joylashuvi globallashuv jarayonlarining mamlakat ijtimoiy hayotiga tezroq singib borishiga sabab bo'ldi. Ayniqsa XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Turkiya Yevropa bilan iqtisodiy, siyosiy va madaniy integratsiya jarayonlarini kuchaytirar ekan, bu holat turk adabiyotida ham sezilarli o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Birinchidan, globallashuv turk adabiyotida **mavzu doirasining kengayishiga** olib keldi. An'anaviy hikoyalarda ko'proq mahalliy turmush, milliy qadriyatlar va ichki ijtimoiy muammolar tasvirlangan bo'lsa, zamonaviy hikoyachilikda migratsiya, madaniyatlararo to'qnashuv, identitet inqirozi, urbanizatsiya va global kommunikatsiya kabi umuminsoniy masalalar badiiy talqin qilina boshladi. Bu jarayon turk adabiyotini xalqaro muammolar bilan bog'liq holda rivojlantirdi. Ikkinchidan, Yevropaga migratsiya jarayonlarining kuchayishi natijasida adabiyotda **migrant obrazi markaziy badiiy qahramonga** aylandi. Turk yozuvchilari musofirlik, begonalashuv, vatandan uzoqlik, ikki madaniyat oralig'ida qolgan shaxs ruhiyati kabi muammolarni hikoya janrida chuqur ochib bera boshladilar. Migrant qahramonlar ko'pincha o'zligini anglash, yangi muhitga moslashish va madaniy identitetni saqlab qolish jarayonida ichki ruhiy ziddiyatlarni boshdan kechiruvchi subyekt sifatida tasvirlanadi. Uchinchidan, globallashuv sharoitida turk hikoyalarida **milliy va global qadriyatlar to'qnashuvi** alohida badiiy-estetik ahamiyat kasb etdi. G'arb modernizmi va liberal hayot tarzi bilan Sharqqa xos an'anaviy mentalitet o'rtasidagi qarama-qarshilik ko'plab hikoyalarda asosiy konflikt sifatida namoyon bo'lmoqda. Natijada turk hikoyachiligi bugungi kunda nafaqat milliy adabiyot doirasida, balki transmilliy va global adabiy makonda ham muhim o'rin egallayotgan, zamonaviy inson va jamiyat muammolarini chuqur badiiy tahlil etuvchi adabiy hodisaga aylandi.

Xulosa Globallashuv jarayonida turk hikoyachiligi inson ichki olami va ijtimoiy o'zgarishlarni uyg'un holda tasvirlayotgan murakkab badiiy tizimga aylandi. Hikoyachilar global muammolarni shaxsiy ruhiy tajriba orqali ochib beradi: identitet izlanishlari, migratsiya, qadriyatlar konfliktlari va madaniyatlararo dialoglar bugungi turk hikoyachiligining markaziy mavzularidandir. Bu jarayon badiiy ifoda vositalarining evolyutsiyasiga sabab bo'lib, turk hikoyalarini zamonaviy adabiyotning global maydoniga tatbiq etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jumaeva, N., & Yaqubov, I. A. (2025). *The intersection of modern literature and globalization*. Bilgi Çeşmesi, 1(9). <https://turkishjournals.org/index.php/BC/article/view/216>
2. Xolmatova, N. N. (2023). *Adabiyotda globallashuv muammosi*. E-Journal of Academic Research, 5(2), 45–52. <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/2433>
3. Utayev, G. G., & Norpolvonov, A. A. (2022). *Globallashuv davrida migratsiya jarayonlarining falsafiy-ijtimoiy talqini*. Journal of Transnational Studies, 3(1), 67–78. <https://journalss.org/index.php/tal/article/view/7713>
4. Jumaeva, N. (2025). *Zamonaviy turk novellalarida globallashuv muammolarining badiiy talqini*. Til va Adabiyot, 13(3).

UO'K 811.111:811.512.133'367.654

HOZIRGI ZAMON INGLIZ TILI QO'SHMA GAPLARINING O'ZBEK TILIDA TARJIMASI VA ULAR SINTAKTIK SEMANTIK MOSLASHUVI R.O'. Jumanazarova, magistrant, Urganch Ranch universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi qo'shma gaplarning o'zbek tiliga tarjima jarayoni hamda tarjimada yuzaga keladigan sintaktik va semantik moslashuv masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, o'zbek tili, qo'shma gap, sintaktik moslashuv, semantik moslashuv

Аннотация. В данной статье анализируется процесс перевода сложных предложений с английского языка на узбекский, а также рассматриваются проблемы синтаксической и семантической адаптации, возникающие в ходе перевода.

Ключевые слова: английский язык, узбекский язык, сложное предложение, перевод, синтаксическая адаптация, семантическая адаптация.

Abstract. In this article, the process of translating compound sentences from English into Uzbek, as well as the issues of syntactic and semantic adaptation that arise in the course of translation, are analyzed.

Keywords: *English language, Uzbek language, compound sentence, translation, syntactic adaptation, semantic adaptation.*

Kirish. Ingliz tilidagi qo'shma gap nazariyasi XIX asrning ikkinchi yarmida ingliz normativ grammatikasida to'la shakllangan va hozirgi davrgacha hech o'zgarishsiz saqlanib kelmoqda. Turli oilalarga mansub bo'lgan tillar grammatikalarida o'xshash nazariyalar ko'p. Nazariyalardan kelib chiqib grammatikaning quyidagi qo'shma gap xususiyatlari haqida fikr yuritsak. Qo'shma gap - to'liq gap tuzish uchun bosh gapga tayanadigan gap turi. O'z-o'zidan ma'lumki, bo'ysunuvchi ya'ni ergash gap murakkab jumla qila olmaydi. Ushbu turdagi gapda fe'l va sub'ekt bor, xuddi boshqa har qanday gapda bo'lgani kabi, u qaram gap sifatida ham tanilgan. Ingliz tili va o'zbek tili qo'shma gaplarining bir-biriga o'xshash va farqli tomonlari, ular o'rtasidagi mazmun munosabat va ikki oilaga mansub tillarda, gaplarda so'z tartibi kabi masalalarni quyidagi misollarda ko'zdan kechiramiz:

1. «The town was very nice and our house was very fine.»

«Shahar juda ajoyib, bizning sohil esa juda chiroyli edi.»

Ingliz tilida bog'langan qo'shma gap o'zbek tiliga bog'lovchisiz qo'shma gap tarzida tarjima qilingan. Ingliz tili qo'shma gapida «The town» birinchi gapning egasi «was very nice» esa kesimi bo'lib kelgan «and» ikki sod- da gapni bir-biriga bog'lab kelgan teng bog'lovchi, «our» ega- ning aniqlovchisi, «shore» ikkinchi gapning egasi, «was very fine» ikkinchi gap kesimidir.[1.203-229]

O'zbek tili variantida I. G'ofurov bu gapni bog'lovchisiz qo'shma gap tarzida tarjima qilganlar, unda «shahar» ega «juda ajoyib» ot kesim (nomustaqil), «biz turgan» sifatlovchi aniqlovchi «uy» ikkinchi gap egasi, «chiroyli edi» esa kesim. Agar biz bu gapni grammatik jihatdan yondashib tarjima qilsak quyidagi natijaga erishamiz:

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. «Shahar juda ajoyib edi va biz turgan sohil juda chiroyli edi» Ibrohim G'ofurov gap mazmunidan kelib chiqib ingliz tilidagi «was» bog'lamasi hamda «and» bog'lovchisini tashlab ketganlar, shu bilan birga «our house» (bizning uy) so'z qo'shilmasini, «biz turgan sohil» tarzida ifodalagan. Bu tarjimada birinchidan sohilga egalik yo'qolsa, ikkinchidan ingliz tilidagi qaratqich aniqlovchi (our) o'zbek tiliga «biz turgan» sifatlovchi aniqlovchi tarzida berilgan. -

2. «While I was looking at them they opened their eyes»

«Men qarab turganimni sezib, ular ko'zini ochdilar» (A.Q Bill 17 b) Ingliz tilidagi payt ergash gap o'zbek tiliga holat ergash gap tarzida tarjima qilingan. Ingliz tilida qo'shma gapda «While» bog'lovchi, «I» ergash gap egasi, «was looking» ergash gap kesimi, «at them» esa to'ldiruvchi, «they» bosh gap egasi, «opened» bosh gap kesimi, «their» aniqlovchi, «eyes» esa vositasiz to'ldiruvchi bo'lib kelgan.

Tarjimada ingliz tilidagi ergash gap bir tarkibli sodda gap tarzida tarjima qilingan. Bunda: «sezib» nomustaqil kesim, «qarab turganimni» to'ldiruvchi, «mening» aniqlovchi, bosh gapda «ular» ega, «ko'zini» to'ldiruvchi, «ochdilar» kesim. Ingliz tilidagi «their» egalik olmoshi o'zbek tilida «ilar» egalik qo'shimchasi yordamida tarjima qilingan. [2. 69-75]

Bu gapni grammatik jihatdan yondashib quyidagicha tarjima qilish mumkin: «Men ularga qarctyotgan edim, ular ko'zini ochdilar» Shu tarzda tarjima qilsak ham mazmun jihatdan, ham grammatik jihatdan bir xillikka erishamiz.

3. «I did not care what I was getting into»

«Men buning oqibati qanday bo'lishini o'ylab o'tirmasdim».

Inglizcha variantda «I» bosh gap egasi «did not care» kesim, «what» to'ldiruvchi ergash gap bog'lovchisi, «I» ergash gap egasi «was getting into» ergash gap kesimi.

Tahlil natijalari. I. G'ofurov ingliz tilidagi to'ldiruvchi ergash gapni yoyiq sodda gap tarzida o'zbek tiliga tarjima qilganlar. «Men» ega, «buning oqibati qanday bo'lishini» ergash gap murakkab to'ldiruvchi bo'lib «o'ylab o'tirmasdim» kesim tarzida tarjima qilingan.

Aslida: «Men qayg'urmasdim, men nima qilayotganim haqida».

I think it best to call first »

«Menimcha, birinchi navbatda qo'ng'iroq qilish kerak»

Ingliz tilida to'ldiruvchi ergash gap tarzida berilgan gap o'zbek tiliga sodda gap tarzida tarjima qilingan.[3. 4-9]

«I» bosh gap egasi, «think» kesim, «it» ergash gap egasi, «best to call» kesimi, first- hol. O'zbekchada «menimcha» ega, «qo'ng'iroq qilish kerak» kesim, «birinchi navbatda» hoi, «I think» tarzida ifodalangan gap ishtirok etmagan.

Aslida tarjima: «Men o'ylaymanki, u(urush) tez orada tugaydi» tarzida qilinsa maqsadga muvofiq bo'lardi.

«I wonder where he gets these strange ideas»

«hayronman, u bu g'alati g'oyalarni qayerdan oladi»

Ingliz tilida «I» ega bo'lib, «wonder» kesim bo'lib kelgan, «where» o'rin ergash gapli qo'shma gap bog'lovchisi, «I» ergash gap egasi «gets» ergash gap kesimi.[4. 233-248]

G'ofurov tarjimasida o'rin ergash gap soda gapga aylangan.

«oladi»- kesim, «g'alati» aniqlovchi, «g'oyalarni» to'ldiruvchi

«qayerdan» hoi va «hayronman» ega vazifasida kelgan.

Grammatik to'g'ri tarjima: «Men hayronman, u qayerdan oladi bunday g'alati g'oyalarni.

«I wrote a letter, but it was not to Catherine»

«Maktub yozdim, biroq u Ketringa emasdi»

Ingliz tilida bog'langan qo'shma gap «I» ega, «wrote» kesim, «but «teng bog'lovchi, «it» ega «was not to Catherine» kesim.

O'zbek tilida bir tarkibli qismli qo'shma gap. «maktub»ega «yozdim» kesim «men» ega ishtirok etmagan, biroq teng bog'lovchi, «u» ega «Ketringa emasdi» kesim.[5. 146–159]

Bu gapni grammatik jihatdan tarjima qilsak quyidagiga erishamiz: «Men maktub yozdim, lekin u Ketringa emas edi» tarzida tarjima qilinsa ham mazmun jihatdan, ham Grammatik jihatdan bir xillikka erishiladi.

«I hope it's not rain»

«Hoynahoy yomg'ir yog'maydi» Ingliz tilida»! hope she's not

ill» maqsad ergash gap. O'zbek tiliga soda so'roq gapda matn asosida tarjima qilingan.

«I «bosh gap egasi «hope» kesim, it ega, «isn't rain «kesim

«Hoynahoy» kirish so'z «yomg'ir yog'maydi» esa kesim

Grammatik jihatdan Ingliz tilidagi gap o'zbek tilidagi gapga tarkib jihatidan ham tuzilish jihatidan ham o'xshamaydi. Bu gapni quyidagicha tarjima qilish mumkin: «Men umid qilamanki, u yomg'ir yog'maydi»

«I hear she talked on the phone»

«Men u telefonda suhbatlashayotganini eshitdim».

«I» bosh gap egasi «hear» kesim «she» ega «talked» kesim, «on the phone» to'ldiruvchi. «Men» ega, «u telefonda gaplashayotganini» murakkab to'ldiruvchi, «eshitdim» kesim.[6. 27–41]

Ingliz tilida to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap o'zbek tiliga murakkab to'ldiruvchili sodda gap tarzida tarjima qilingan. Aslida u quyidagicha tarjima qilinishi kerak. «Men eshitdim, u telefonfa gaplashayotgan edi».

Bunday tarjima ikki oilaga mansub tillarni bir-biri bilan moslashtirib ham grammatik, ham mazmun jihatdan to'g'ri tarjima qilishga yordam beradi.

Qo'shma gaplarning o'ziga xos xususiyatlari kabi yirik muammo g'arb va ingliz tilshunoslari, turkologlar, xususan, o'zbek tilshunoslarining diqqatini tortgan va ularning tadqiq manbai bo'lgan. Qo'shma gaplarning tadqiqida, ya'ni ularning shakllanishi va farqlanishida sintaktik birliklar muhim mavqega ega. Bugungi kungacha deyarli hamma tadqiqotchilarda u yoki bu qo'shma gapning leksik-semantik va sintaktik xususiyatlari tahlil etilgan, xolos. Aniqki, mavjud barcha

sintaktik birliklar (kategoriyalar) funksional uslublar uchun umumiydir. Qo'shma gap turlarida sodda gaplarning qo'llanish doirasi va imkoniyati bir-biridan farq qiladi. Sintaktik birliklarning biri bo'lmish qo'shma gaplar nutq uslublarida keng qo'llanishi haqida olimlarimiz fikr bildirishgan. Ingliz tilshunosligida qo'shma gap stilistikasi, ya'ni uning ayrim turlari ba'zi funksional uslublarda o'rganilgan. O'zbek tilshunosligida bu masala A.Mamajonov asarlarida chuqur va keng tahlil qilingan. Publisistik nutqda qo'llanuvchi qo'shma gaplarni tadqiq etgan olim ularning, asosan,

informativ xususiyatga egaligi, davrning dolzarb masalalarini qamrab olishi, xabarni tez va atroflicha yetkazish uchun qulay imkoniyat yaratishga diqqatini qaratgan.

A.Mamajonovning fikricha, qo'shma gaplarning qiyoslash-zidlash munosabatini ifodalovchi qo'shma gap tiplari publisistik nutqda eng mahsuldor stilistik qatlamni tashkil qiladi.

Bitiruv malakaviy ish ob'yektimiz - ingliz tilda, xususan, Ernest Xemingueyning «Alvido qurol» asaridagi qo'shma gaplarning o'zbek tilidagi talqini va ular tarjimasidagi o'zgarishlardir. Bu masala tilshunoslik ilmda maxsus tadqiq etilmagan bo'lsada, ayrim asarlarda ma'lum darajada ko'rilgan.

Ingliz va o'zbek tilidagi qo'shma gaplarni qiyoslab tadqiq etishda biz ingliz romanchiligining shoh asarlaridan biri Ernest Xemingueyning «A Farewell To Arms» va uning I.G'afurov tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilingan «Alvido qurol» asarini ob'yekt qilib oldik.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytamizki, Biz tanlagan manba ingliz tilida bir tarkibli qismi mavjud bo'lgan qo'shma gaplarning qo'llanishini tahlil qilar ekanmiz, ularning o'zbek tilidagi tarjimasiga ham imkoni boricha ahamiyat berdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Coates R. A New Explanation of the Name of London Volume 96, Issue 2 November 1998. – Pp.203-229.
2. Flanagan D. A Summary Guide to the more common lyattested Ecclesiastical Elements in Place-names // Bulletin of the Ulster Place-name Society. – Belfast: UPNS, 1981-1982. - Ser. 2 Vol. 4. – Pp.69-75.
3. Gelling M. The Word church in English Place-names // Bulletin of the Council for British Archaeology Churches committee. – Dec, 1981.Vol. 15. – Pp.4-9.
4. Leighly J. Town names of colonial New England in the West. // published by: Taylor & Francis Ltd., Association of American Geographers. vol.68, no.2. – Pp.233-248, 1978. Stable URL: <http://www.jstore.org/stable/2562216> (accessed: 26.11.2014)
5. Nicolaisen W.F.H. Place-name legends: An onomastic mythology // Folklore. 1976. Vol. 87/2. – Pp.146–159.
6. Smith C. The survival of British toponymy. // Nomina, Journal of the English Place-name Society, 1980. – Pp.27–41.

UO'K 81'373.23.

OLAMNI LISONIY ANGLASHDA ANTROPONIMLARNING AHAMIYATI

O.K.Jumayev, dots., Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada antroponimlarning (shaxs nomlari) olamni lisoniy anglashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Antroponimlar xalqning tarixiy xotirasi, milliy qadriyatlari, diniy va madaniy dunyoqarashini aks ettiruvchi asosiy nominativ birliklar hisoblanadi. Ular tilning onomastik tizimi tarkibida xalqning ijtimoiy-madaniy rivojlanishi, mentaliteti va qadimiy dunyoqarashini yoritishda muhim manba sifatida xizmat qiladi. Maqolada antroponimlarning semantik xususiyatlari, lisoniy-kognitiv funksiyalari hamda ularning olamni konseptual anglashdagi o'rni ilmiy asosda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: antroponim, onomastika, lisoniy anglash, xalq xotirasi, nominativ birlik, konseptual dunyoqarash.

Аннотация. В данной статье анализируется значение антропонимов (личных имён) в языковом осмыслении мира. Антропонимы рассматриваются как основные номинативные единицы, отражающие историческую память народа, его национальные ценности, религиозное и культурное мировоззрение. В составе ономастической системы языка антропонимы служат важным источником для освещения социально-культурного развития, менталитета и древнего мировосприятия народа. В статье научно обосновано семантические особенности антропонимов, их языково-когнитивные функции, а также их роль в концептуальном осмыслении мира.

Ключевые слова: антропоним, ономастика, языковое осмысление, народная память, номинативная единица, концептуальное мировоззрение.

Abstract. This article analyzes the importance of anthroponyms (personal names) in the linguistic conceptualization of the world. Anthroponyms are considered key nominative units that reflect a nation's historical memory, national values, religious beliefs, and cultural worldview. Within the onomastic system of language, they serve as important sources for understanding a people's socio-cultural development, mentality, and ancient worldview. The article examines, on a scientific

basis, the semantic features of anthroponyms, their linguistic-cognitive functions, and their role in conceptualizing the world.

Key words: *anthroponym, onomastics, linguistic conceptualization, collective memory, nominative unit, conceptual worldview.*

Kirish. Tilning asosiy vazifalaridan biri — olamni anglash va tasniflashdir. Olamni lisoniy anglash jarayonida onomastik birliklar, xususan antroponimlar, alohida ahamiyatga ega. Antroponimlar shaxsni nomlash bilan cheklanmay, balki milliy dunyoqarash, tarixiy xotira va madaniy qadriyatlarning ramziga aylanadi. O'zbek tilida ismlar ko'pincha diniy e'tiqod, ota-onaning orzu-umidlari, tabiat hodisalari va oilaviy qadriyatlar asosida shakllansa, nemis tilida ko'proq nasl-nasab, ijtimoiy tabaqalanish va tarixiy shaxslar bilan bog'liq motivlar ustunlik qiladi. Shu bois, o'zbek va nemis antroponimlari taqqosiy o'rganilganda, ikki xalqning olamni idrok etishdagi o'ziga xosligi ochiq ko'rinadi.

Tilshunoslikda antroponimlar (shaxs ismlari) onomastikaning eng muhim bo'limlaridan biri bo'lib, ular insoniyat tarixida eng qadimiy nomlash tizimlaridan sanaladi. Antroponimlar nafaqat insonlarni bir-biridan farqlash vositasi, balki xalqning dunyoqarashi, madaniy qadriyatlari, tarixiy tajribasi va diniy e'tiqodini mujassamlashtiruvchi lisoniy hodisadir. Shu bois, ularning nazariy asoslarini o'rganish umumiy tilshunoslik va onomastika fani doirasida alohida ahamiyat kasb etadi.

Antroponimlarni nazariy jihatdan o'rganishning boshlang'ich manbalari qadimgi Sharq va Yevropa madaniyatlariga borib taqaladi. Masalan, qadimiy yunon tilshunoslari ismlarning kelib chiqishi, ularning inson xarakteri va taqdiriga ta'siri haqida fikr yuritganlar. O'rta asrlarda diniy ta'limotlar asosida ismlar ilohiy ramz sifatida talqin qilingan. XIX–XX asrlarda esa onomastika alohida lingvistik yo'nalish sifatida shakllandi va unda antroponimika mustaqil soha bo'lib ajralib chiqdi.

Nazariy jihatdan antroponimlar ikki asosiy yo'nalishda o'rganiladi:

1. **Struktural-lingvistik yondashuv** – antroponimlarning fonetik, morfologik va sintaktik xususiyatlarini tahlil qiladi. Bu yondashuvda ismlar til tizimining bir bo'lagi sifatida ko'rib chiqiladi.

2. **Sotsiolingvistik va lingvokulturologik yondashuv** – antroponimlarning jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy, diniy va psixologik funksiyalarini o'rganadi. Bu yondashuv ismlarning milliy tafakkur va madaniy kod sifatidagi rolini ochib beradi.

Bundan tashqari, antroponimlar **etimologik** jihatdan ham tahlil qilinadi, ya'ni ismlarning tarixiy kelib chiqishi, dastlabki ma'nosi va ular orqali ifodalangan konseptlar o'rganiladi. Masalan, diniy asosli ismlar muqaddaslik va e'tiqod konseptini, tabiat hodisalariga oid ismlar esa uyg'unlik va go'zallik konseptini ifodalaydi.

Shunday qilib, antroponimlarning nazariy asoslarini belgilash ularni nafaqat nomlash vositasi sifatida, balki xalqning madaniy, diniy, tarixiy va ijtimoiy hayotini ifodalovchi ko'p qirrali lingvistik hodisa sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyagiya. Antroponimlarning lisoniy-kognitiv mohiyati, antroponimlar shaxsni nomlash vositasi bo'lish bilan birga, xalqning ma'naviy olami, tarixiy xotirasi va konseptual tafakkurini ham mujassamlashtiradi. Ular yana bir qancha turlarga bo'linadi.

• **Semantik jihatdan** diniy, tarixiy, tabiatga oid, ijtimoiy qadriyatlar va insoniy fazilatlarini ifodalaydi;

• **Kognitiv jihatdan** xalqning olamni tasniflash va anglash mexanizmini ko'rsatadi;

• **Lingvokulturologik jihatdan** milliy ruhiyat, mentalitet va madaniy qadriyatlarining timsoli bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu maqolada biz qardosh bo'lmagan tillardagi antroponimlarni misol tariqasida ko'rib chiqqanmiz. O'zbek va nemis antroponimlarining semantik tahlili.

Antroponimlarning mazmun va konseptual tahlili

Antroponim turi	O'zbek tilidan misollar	Nemis tilidan misollar	Mazmun va konsept
Diniy asosli	Abdulla, Muhammadyusuf, Islom	Johannes, Matthias, Benedikt	Din, e'tiqod, muqaddaslik

Tarixiy shaxs nomlari	Amir Temur, Ulug'bek	Friedrich, Karl, Heinrich	Qahramonlik, davlatparvarlik
Tabiat hodisalari	Oybek, Quyoshbek, Gulbahor	Siegfried ('g'alaba + tinchlik'), Edelweiss (ism sifatida)	Tabiat, go'zallik, uyg'unlik
Ijtimoiy qadriyatlar	Jasur, Ozodbek, Mehribon	Gerhard ('jasur jangchi'), Wilhelm ('irodali himoyachi')	Botirlik, ozodlik, mehr
Global ta'sir ostidagi ismlar	Malika, Diyor, Samira	Kevin, Leon, Jennifer	Globalizatsiya, madaniy almashuv

Bu jadvaldan ko'rinadiki, o'zbek ismlarida diniy-madaniy va tabiatga oid motivlar ko'proq uchrasa, nemis ismlarida ijtimoiy maqom va tarixiy shaxslar bilan bog'liq semantik qatlam ustunlik qiladi.

Bugungi kunda olamni konseptual anglashda antroponimlarning o'rni ahamiyatlidir. Antroponimlar milliy konseptual olamning muhim unsurlaridan biri bo'lib, xalqning olamni idrok etishidagi asosiy qadriyatlarini namoyon qiladi:

- O'zbek ismlarida — **mehr-oqibat, diniy e'tiqod, ezgulik va oilaviy qadriyatlar** konseptlari;
- Nemis ismlarida — **erkinlik, qahramonlik, tartib va ijtimoiy maqom** konseptlari.

Bugungi kunda antroponimlarning zamonaviy taraqqiyotdagi o'rni va rivojlangan davrlarini ham aytib o'tish joiz. Mustaqillikdan keyin o'zbek ismlarida "Ozodbek", "Mustaqil", "Yurtboy" kabi milliy uyg'onish motivlari kuchaygan bo'lsa, nemis jamiyatida global madaniy ta'sir kuchayib, inglizcha va xalqaro nomlar keng tarqalmoqda. Bu hodisa antroponimlarning ijtimoiy-madaniy dinamikada faol o'zgarib borishini ko'rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak antroponimlar xalqning olamni lisoniy anglashida beqiyos ahamiyatga ega bo'lib, ular orqali millatning tarixiy-madaniy xotirasi, diniy qadriyatlari, ijtimoiy mentaliteti va konseptual olami mujassamlanadi. O'zbek va nemis antroponimlari qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ismlar tizimi xalqning o'ziga xos dunyoqarashini ifodalash bilan birga, madaniy va ijtimoiy jarayonlar natijasida yangilanib boradi. Shu bois, antroponimlarni lingvokulturologik va kognitiv aspektida tadqiq qilish tilshunoslikda dolzarb ilmiy yo'nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Superanskaya A.V. *Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo*. Moskva: Nauka, 1973.
2. Bertels, E. *Kultura i imenologiya narodov Vostoka*. Moskva: Vostochnaya literatura, 1981.
3. Buranov J., Qo'ng'urov R. *O'zbek tilida ismlar sistemasining shakllanishi*. Toshkent: Fan, 1990.
4. To'xliyev B. *Til va milliy tafakkur*. Toshkent: Ma'naviyat, 2007.
5. Niemeyer, W. *Deutsche Namenkunde*. München: Beck, 2001.
6. Dunkling, L. *Dictionary of First Names*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
7. Hanks, P., Hardcastle, K., Hodges, F. *A Dictionary of First Names*. Oxford: OUP, 2006.
8. Ismoilov Yo. *O'zbek onomastikasining asosiy masalalari*. Toshkent: Fan, 2012.
9. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: CUP, 2010.
10. Alisherov S. *O'zbek antroponimlari va ularning lingvokulturologik xususiyatlari*. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
11. Kunze, K. *Vor- und Familiennamen deutscher Sprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut, 1998.
12. Qodirova M. *O'zbek ismlarining semantik tahlili*. Samarqand: SamDU, 2020.

UDC 811.111'373:81'42

SEMANTIC ANALYSIS OF ENGLISH POLYSEMOUS WORDS IN EVERYDAY COMMUNICATION

G.H. Karimquliyeva, undergraduate student, Urgench State Pedagogical Institute, Urgench

Annotatsiya. Maqolada kundalik ingliz tilidagi eng ko'p uchraydigan 10 ta ko'p ma'noli so'zlarning funksiyalari o'rganilgan hamda ularning turli ma'nolarini aniqlashda kontekstning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, polisemiya ingliz tilining boyligini, moslashuvchanligini va kommunikativ samaradorligini oshiradi.

Kalit so'zlar: ko'p ma'nolilik, kontekstual elementlar, noaniqlik, omonimlar, talqin, semantik rollar

Аннотация. В статье рассматриваются функции десяти наиболее распространённых полисемичных слов в повседневном английском общении и подчёркивается важность контекста при определении их множественных значений. Результаты исследования показывают, что полисемия способствует богатству, гибкости и коммуникативной эффективности английского языка.

Ключевые слова: полисемия, контекстуальные элементы, неоднозначность, омонимы, интерпретация, семантические роли.

Abstract. The article explores the functions of most common 10 polysemous words in daily English interactions and highlights the importance of context in the identification of their multiple meanings. Its findings show that polysemy enhances English's richness, adaptability and its communicative effectiveness.

Key words: polysemy, contextual elements, ambiguity, homonyms, interpretation, semantic roles

Introduction. Language contains many words with various meanings. In English, numerous commonly used words such as “run,” “set,” or “take” have multiple related definitions that can affect how individuals interpret spoken and written communications. Due to their extensive application, examining polysemy is crucial for grasping how meaning is formed in actual interactions.

While polysemy is commonly acknowledged, speakers frequently encounter difficulties in deducing the intended significance in various contexts. Misunderstandings can arise when the context is unclear, particularly for English learners. Thus, examining the role of polysemous words in daily conversations can uncover trends that facilitate the process of meaning interpretation.

This article aims to perform a semantic analysis of polysemous words in English frequently used in everyday communication, explore how their meanings vary in different contexts, and illustrate how context assists speakers in interpreting them.

Literature review. Many linguistic concepts in English, including "language" and "meaning," exhibit diverse interpretations, underscoring the intricacies of semantic analysis. The concept of "language" is often analyzed through the lens of Saussure's differentiation between "langue" and "parole." In this perspective, "langue" signifies the fundamental, organized system that speakers share, while "parole" pertains to the individual and practical application of language in actual communication [1; p. 16-20]. This distinction is crucial for investigations of polysemy, as it illustrates the dynamic interplay between the abstract meaning system and its real-life expressions in everyday situations. Scholars like Lyons, Cruse, and Ullmann have also pointed out that polysemous words gain their various interrelated meanings from usage patterns influenced by both the linguistic framework and social interactions.

A large number of English learners face challenges understanding the actual definition of polysemy and confuse it with homonyms. Lakoff describes polysemy as occurring when one word possesses several meanings that are systematically related to one another. This organized connection is crucial. For instance, the term bank - referring to either a financial entity or the river's edge - lacks such a link, thus these definitions are categorized as homonyms instead. An authentic example of polysemy is a term like warm, which can refer to both a temperature and garments that provide warmth [2; p. 316]. Gries shared a comparable opinion to Lakoff, indicating that polysemy constitutes a form of ambiguity since one word holds at least two meanings that are related to one another. He demonstrated this with these examples:

I cleared *the glass* (referring to the material)

I drank *a glass* (referring to the drink).

Despite the fact that "glass" denotes two completely distinct concepts in these statements, the interpretations remain connected, rendering them polysemous [3; p. 472].

To comprehend the polysemous words in sentences, the role of context is important. The context can be perceived as the spatial location of people and their interactions with others [4; p. 1]. Because contextual elements are diverse and can impact word learning in a variety of ways, it is essential to examine several forms of context in order to comprehend the role of context in word

learning. Word learning has been demonstrated to be impacted by a wide range of environmental cues in language development. Contexts that have been shown to help students comprehend a word's meaning are typically essential to the material that needs to be studied [4; p. 9].

So far, the paper by Kovács provided a more optimistic viewpoint, despite the fact that polysemy has frequently been presented in complex ways. He described polysemy as "a necessary means of language economy," arguing that it truly illustrates the economical essence of language [5; p. 3].

Methodology. The study uses a qualitative semantic analysis, collecting the most common polesymous words in everyday english communication. It displays the meanings of these words in different contexts in order to comprehend their roles fully in daily interactions. These chosen words change their meanings depending on the context, therefore it is essential to show real usage of these words.

Firstly, the words were randomly chosen due to their high usage rate: get, take, run, make, break, head, back, light, point, set. Each selected word was explored to identify their separate meanings. For example, get means receive, understand, understand, arrive, become. 30 participants of research generated examples for the widespread meanings they were provided. Each participant had a proficient level of english and their generated examples were collected to illustrate how each meaning appears in everyday communication. These examples show how context determines which sense of the word is activated. The various interpretations of each word were organized into categories according to their semantic roles. This enabled the researcher to examine how the identical word operates in different contexts.

The research employs a conventional lexical-semantic framework that concentrates on the evolution and expression of various interconnected meanings of words. The analysis did not use any theoretical models in order to keep research practical and accessible.

Results and discussion. The results of the research show that these 10 most common polysemous words change their meaning according to context. They are classified semantically to different categories depending on their function in sentences in the table below:

No.	Words	Meanings	Examples
1	Get	Receive, accept	Well, he worked so hard to get a paid summer internship with a big computer company
		Understand, grasp	So we'll get a better sense of what this state of emergency
		Arrive, reach	Get there before being late
		Become	It's getting cold outside.
2	Take	Remove / pick up	She took the keys from the table.
		Consume	I take vitamins every morning.
		Accept	We take complaints seriously.
		Use time	The trip took three hours.
3	Run	Move fast	He ran across the street.
		Operate	The machine is running smoothly.
		Flow	Tears ran down her face.
4	Make	Create	She made a beautiful cake.
		Earn	He makes \$2000 a month.
		Cause	The news made me happy.
5	Break	Damage	He broke his phone.
		Violate	She broke the rules.
		Separate into pieces	Break the chocolate into squares.
6	Head	Body part	He touched his head gently.
		Leader	She is the head of the department.
		Top part	Check the head of the page.
7	Back	Rear part	He sat at the back of the classroom.
		Return	I'll be back soon.
		Support	I fully back your decision.
		Reverse direction	The car backed into the garage.
8	Light	Brightness	The light in the room was dim.
		Start fire	She lit the candle.
		Make brighter	The sunrise lights the sky.

9	Point	Tip	The point of the pencil is sharp.
		Main idea	I don't see your point.
		Purpose	What's the point of this meeting?
10	Set	Put / place	Set the plates on the table.
		Establish	We need to set new goals.
		Adjust	Set the temperature to 25°C.

According to the study's findings, polysemy is a crucial and extremely effective aspect of regular English communication. The ten chosen terms—get, take, run, make, break, head, light, set, back, and point—display a variety of meanings, illustrating how English speakers rely on context-dependent, flexible meanings rather than rigid definitions. The general linguistic theory that meaning is changeable and influenced by usage is supported by this.

The findings show a clear trend: high-frequency verbs typically acquire more senses than nouns or adjectives. Many grammatical structures (e.g., phrasal verbs, idiomatic expressions, causative constructions) use words like get, take, make, and run. As a result, they easily adjust to shifting communication needs and gradually take on new meanings.

Context is the primary factor that determines meaning, which is another significant finding. For instance, the word "get" can mean "receive," "become," "understand," or "obtain," and only the words that surround it can reveal the correct meaning. This demonstrates that context naturally directs interpretation and that polysemous words do not confuse fluent speakers.

Furthermore, the fact that many words have both literal and metaphorical meanings (for example, run a business versus run quickly) demonstrates how polysemy makes language more economical and expressive. Without the need for additional vocabulary, one lexical item can express functional, emotional, abstract, or physical meanings.

The analysis shows that English's richness, adaptability, and communicative effectiveness are enhanced by polysemy. It enables speakers to creatively employ well-known words while preserving context-based clarity.

Conclusion. The semantic behavior of ten extremely common polysemous words in common English was investigated in this study. The study demonstrated that polysemy is a basic feature of English vocabulary by determining their major senses and examining sample sentences.

The findings showed that common English words frequently have several related meanings; in order to ascertain the intended meaning, context is essential; semantic diversity is highest among high-frequency verbs; the expressiveness and effectiveness of communication are improved by polysemy.

The study advances our knowledge of how meaning functions in everyday language use. Understanding polysemy is crucial for English language learners and educators because it clarifies why well-known words can manifest in unexpected ways.

More polysemous words could be studied in future studies, or full corpus tools like COCA or BNC could be used to compare American and British usage. Notwithstanding its technical drawbacks, the current study offered a useful and understandable semantic analysis appropriate for undergraduate research.

REFERENCES:

1. Lyons, J. *Linguistic Semantics: An Introduction*. First Edition. The UK, Cambridge: Cambridge University Press; 1995.
2. Lakoff, G. *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago, IL: The University of Chicago Press; 1987.
3. Gries ST. Polysemy. In: Dabrowska E, Divjak D, editors. *Handbook of Cognitive Linguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton; 2015. p. 472–490. doi:10.1515/9783110292022-023.
4. Goldenberg ER. The role of context in early language development [dissertation]. Los Angeles (CA): University of California, Los Angeles; 2015. Available from: <https://escholarship.org/uc/item/7bf9r1fg>
5. Kovács É. Polysemy in traditional vs. cognitive linguistics. *Eger J Engl Stud*. 2011;11:3-19.

KETRIN MENSFILD HIKOYALARINING TARJIMASIDA LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLAR**Sh.Sh. Kaxxarova, mustaqil tqdqiqotchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz adabiyotining yirik namoyandasi Ketrin Mensfild hikoyalarining o'zbek tiliga tarjimasida lingvokulturologik xususiyatlarning ifodalanishi va ularning tarjima jarayonidagi talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda yozuvchining badiiy uslubi, milliy-madaniy birliklar, realiyalar, nutqiy etiket shakllari, ramziy obrazlar hamda mentalitetga xos konseptlarning tarjimada aks etish darajasi o'rganiladi. Shuningdek, lingvokulturologik birliklarni adekvat yetkazishda qo'llanilgan tarjima strategiyalari – ekvivalentlik, moslashtirish (adaptatsiya), transliteratsiya, izohli tarjima kabi usullar ilmiy jihatdan asoslanadi. Maqolada asliyat va tarjima matnlari qiyosiy-tahliliy metod asosida solishtirilib, madaniy ma'no qatlamlarining saqlanishi yoki transformatsiyaga uchrashi aniqlanadi.

Kalii so'zlar hikoya, tarjima, tarjimon, lingvokulturologiya, transformatsiya, lingvokulturologik jihatlat, milly kolorit,:

Аннотация. В данной статье анализируется выражение лингвокультурных особенностей в переводе рассказов Кэтрин Мэнсфилд, выдающейся представительницы английской литературы, на узбекский язык и их интерпретация в процессе перевода. Исследование изучает степень отражения в переводе художественного стиля писательницы, национально-культурных единиц, реалий, форм речевого этикета, символических образов и концепций, специфичных для менталитета. Также научно обосновываются стратегии перевода, используемые для адекватной передачи лингвокультурных единиц, такие как эквивалентность, адаптация, транслитерация и пояснительный перевод. В статье проводится сравнение оригинального и переведенного текстов на основе сравнительно-аналитического метода и определяется, сохраняются или трансформируются ли слои культурного смысла..

Ключевые слова: история, перевод, переводчик, лингвокультурология, трансформация, лингвокультурные аспекты, национальный колорит

Abstract. This article analyzes the expression of linguocultural features in the translation of the stories of Katherine Mansfield, a major representative of English literature, into Uzbek and their interpretation in the translation process. The study studies the degree of reflection of the writer's artistic style, national-cultural units, realities, speech etiquette forms, symbolic images, and concepts specific to the mentality in the translation. Also, the translation strategies used to adequately convey linguocultural units - such as equivalence, adaptation, transliteration, and explanatory translation - are scientifically substantiated. The article compares the original and translated texts based on the comparative-analytical method and determines whether the layers of cultural meaning are preserved or transformed.

Keywords: story, translation, translator, linguoculturology, transformation, linguocultural aspects, national color

Kirish. Yevropa tillari ichida ingliz tili juda keng tarqalganligi, lug'atining boyligi bilan alohida ahamiyatga ega. Mazmun jihatdan bir-biriga yaqin so'zlarning ko'p uchrashiga qaramasdan, Ketrin Mensfild (Katherine Mansfield) adiblarning so'zlardan o'ta mohirona foydalanganligi hattoki, yangidan-yangi so'zlarni muomalaga kiritganligi adabiyotshunos olimlar tomonidan e'tirof etiladi.

Asosiy qism. Ko'plab adabiyotshunos olimlar uchun ushbu buyuk yozuvchining asarlari nafaqat katta ilxom manbai, balki ingliz madaniyatini, millat ruhiyatini, mamlakat sivilizatsiyasini, madaniy xususiyatlarini anglashning asosi bo'lib ham xizmat qilishi bugun hech birimizga sir emas. Yangizelandiyada tug'ilgan mashhur hikoyanavis adiba va shoira. 9 yoshida ilk hikoyalari «High School Reporter» va «Wellington Girls' High School magazine» jurnallarida bosilgan. Ketrin Mensfild 11 yoshida kashf qilgan sevimli yozuvchisi Chexov ta'sirida ijod qilgan. Uning butun ijodi umrining oxirida 2 jildda jamlanib, «Musicha ini» (1923) va «Bolalarcha» (1924) nomlari bilan nashr